

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

İSTANBUL 2019

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLİTICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

Cilt/Volume: IV 2019 No: 2

İstanbul 2019

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52
Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;
E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)

YARDIMCI EDİTÖR

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

E-DERGİ YÖNETİCİSİ

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Doç. Dr. Faruk BAL
Doç. Dr. Cevdet KIZIL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi), Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strazburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2019, Cilt/Volume: IV, No: 2

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve *ResearchBib (Academic Resource Index)* ve *Social Science Research Network (SSRN)* tarafından taranıp indekslenmektedir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an international refereed academic journal and has published semi-annually. It has been indexed by *ResearchBib (Academic Resource Index)* and *Social Science Research Network (SSRN)*.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çağlar YURTSEVEN (Bahçeşehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz DIĞIRLIOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal GÖRGÜN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih İNCİ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış SOYBİLGİN (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YİĞİT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan GÖKSEL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tansu Hilmi HANÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: IV

2019

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

- Cansın Kemal CAN**, Sosyal Devlette Mali Sürdürülebilirliğe Dair Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği 1- 22
- Muhammed Emin GÜRSOY**, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapmış Bazı Emin Ağaların Muhallefatları Üzerinden Bir Değerlendirme 23-48
- Meysune YAŞAR**, Başkan Bush ve Obama Dönemleri “İran Nükleer Krizi”: Yaptırım ve Müzakere Arasında Uluslararası Hukukun Rolü 48-71

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: IV

2019

No: 2

CONTENTS

- Cansın Kemal CAN**, Appraising the Fiscal Sustainability in a Welfare State: Evidence from Turkey 1- 22
- Muhammed Emin GÜRSOY**, An Evaluation on The Muhallefats of Some Emin Agas Who Worked in the Ottoman Bureaucracy in the Second Half of 18th Century 23-48
- Meysune YAŞAR**, “Iran Nuclear Crises” in President Bush and Obama Eras: The Role of International Law between Sanctions and Negotiations 48-71

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), IV/2 (2019), s. 1-22

APPRAISING THE FISCAL SUSTAINABILITY IN A WELFARE STATE: EVIDENCE FROM TURKEY

Cansın Kemal CAN*

Abstract

According to Tanzi and Schuknecht (1997), the welfare states are characterized by large and ever-mounting fiscal deficits and public debt. Due to their shallow fiscal spaces, the developing countries jeopardize their fiscal stability once they opt for running welfare state policies. This study gauges the degree of fiscal vulnerability in Turkey from a welfare state perspective and aims to appraise the posture of fiscal stability under welfare state policies by means of fiscal fragility index and causality analyses. Overall, the results indicate that despite exhibiting welfare state characteristics, Turkey's fiscal stance does not reveal high levels of fragility. The analysis of the fiscal fragility index indicates that the level of fiscal vulnerability is time-varying and during the 90s surges in the social expenditures coexist with rising fiscal vulnerability, whereas during 2000s, the despite considerable upward movements in social spending, the index value does not imply a deterioration in fiscal fragility apparently thanks to prudential policies during the period. Also, causality test results reveal that there is unidirectional causality from required primary balance to real primary balance indicating that the primary balance is used actively to restore fiscal stability. Nevertheless, in recent years, the index value exhibits a rising trend signalling a worsening fiscal posture which might entail an overhaul for the welfare state policies.

Keywords: *Fiscal Sustainability, The Welfare State, Toda -Yamamoto Test, Fiscal Fragility Index*

---

* Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü. kemal.can@medeniyet.edu.tr

SOSYAL DEVLETTE MALİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE DAİR BİR DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Tanzi ve Schuknecht'e (1997) göre refah devletlerinin karakteristik özellikleri arasında büyük ve sürekli artan mali açıklar ve kamu borcu yer alır ancak bu ülkeler sınırlı mali alanları nedeniyle refah devleti politikaları yürüttüklerinde bir yandan da mali istikrarlarını tehlikeye atarlar ve mali kırılganlıkla karşılaşır. Bu çalışma, refah devleti perspektifinden Türkiye'de mali kırılganlığın derecesini ölçmekte ve mali kırılganlık endeksi ve nedensellik analizleri yoluyla refah devleti politikaları çerçevesinde mali istikrarın durumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Genel olarak, sonuçlar refah devleti özellikleri sergilemesine rağmen Türkiye'nin mali duruşunun yüksek düzeyde kırılganlık göstermediğini göstermektedir. Mali kırılganlık endeksinin analizi, mali kırılganlık seviyesinin zamana göre değiştiğini ve 90'lı yıllarda sosyal harcamalardaki artışların artan mali kırılganlık ile birlikte var olduğunu, 2000'li yıllarda ise sosyal harcamalardaki önemli artış hareketlerine rağmen endeks değerinin arttığını göstermektedir bu da söz konusu dönemde ihtiyatlı politikalar sayesinde mali kırılganlıkta bir bozulma gerçekleşmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca nedensellik testi sonuçları, faiz dışı dengenin mali istikrarı sağlamak için aktif olarak kullanıldığını ve borcu stabilize eden faiz dışı dengeden reel faiz dışı dengeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da hükümetin gerektiğinde faiz dışı fazlayı bir dengeleyici enstrüman olarak kullandığını göstermektedir. Bununla birlikte, son yıllarda, mali kırılganlık endeksi değeri, refah devleti politikalarının revizyonunu gerektirebilecek kötüleşen bir mali durum sinyali veren bir yükseliş eğilimi sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mali Sürdürülebilirlik, Refah Devleti, Yamamoto Testi, Mali Kırılganlık Endeksi*

Introduction

In their seminal work, Tanzi and Schuknecht (1997) state that the welfare states are characterized by high fiscal deficits and public debt since in those countries, a large portion of the fiscal space is mostly devoted to the promotion of social welfare through social expenditures. Those countries incur large fiscal costs due to heightened welfare promoting expenditures. At this point, the sturdiness of the fiscal posture is quite important since the cost of those expenditures oftentimes dwarfs the budgetary capacity of the government. According to Alesina et al. (2008), in developing countries, the households demand more government expenditures and transfer payments when the economy is in an expansion due to political mistrust. In those countries, society mostly does not have confidence in the way the public funds will be spent since prudential policies are not common in those countries. The prevalence of profligacy and corruption in those countries lead to the public opinion that the generated funds will be spent ineffectively and imprudently if they are not used for social expenditures and transfers. Nevertheless, when these two conditions occur simultaneously, the fiscal vulnerability turns out to be a concern since the fiscal space is already shallow in those countries. In other words, when a developing country acts as a welfare state, the fiscal risks get higher since heightened social expenditures bring about an additional fiscal burden on the budget which already lacks sufficient capacity for the existing defrayals.

Based on these arguments, in this study, we strive to find out if the characteristics of the welfare state coexist with fiscal vulnerability risks in Turkey following the methodology described in Stoian (2012). In this study, the authors calculate the correlation coefficient among fiscal variables, such as total expenditure, total revenue, budget deficit, primary surplus and find out if the country exhibits the characteristics of a welfare state. Then, they calculate a fiscal fragility index to evaluate the level of fiscal riskiness and reaches a verdict about the fiscal stance of the economy.

To accomplish this objective of adopting Stoian (2012) approach to Turkish economy, we calculate the fiscal fragility index based on IMF data and also use the same data source to elaborate on the characteristics of the Turkish economy from a welfare state perspective. In addition, as an auxiliary analysis, we ran a Toda-Yamamoto causality test to assess the extent to which the fiscal policy is responsive to the fluctuations in the level of vulnerability in Turkey to support the arguments of the index-based analysis.

In the view of this framework, the rest of the paper is designed as follows:

The next section is devoted to the analysis of the theoretical background of the index which is used to evaluate the fiscal performance of Turkey. The underlying algebra behind the calculation of the index will be presented in this section. The second section will explore the literature on the analysis of fiscal stability. Reviewing the current literature highlights the academic contribution of our paper. The third section introduces the data and the methodology used for the analysis along with the interpretation of the estimation results and makes a verdict about the status of the welfare state and fiscal fragility in Turkey. The final part concludes.

Theoretical Background

The theory behind the tools used for the evaluation of the fiscal fragility in this paper is based on the standard intertemporal budget constraint. In this section, we will briefly consider the underlying algebra of solvency and obtain an operational condition for fiscal sustainability.¹

In the modern economy, solvency is crucial for the stability of the financial system since in the absence of solvency, debt contracts are not honoured in time which is an important source of fragility for the entire economy. Since the government is the largest borrower in the economy, its solvency directly affects the stability of the overall economy. Hence, the sustainability of fiscal balances hinges to a large extent on the credibility and capacity to pay ratings of the sovereign. In theory, the government budget constraint always binds at least in an ex-post manner but what determines the level of credibility of the government is the time it takes for the government to meet the intertemporal budget constraint and the quality of the means it employs. Thus, from the perspective of fiscal fragility and sustainability, the question is not whether the government will fulfil the constraint, but whether the preferred strategies are feasible and credible or not. A credible fiscal policy to keep public debt under control entails the generation of a sufficient amount of primary balance on a continuous basis. For this reason, the government should fulfil the intertemporal budget constraint by generating primary balance instead of other methods such as inflation tax or Ponzi financing so as to stay on the sustainable path in terms of public finances.

Our analysis in this paper is based on this argument and we test the performance of Turkish public finances in systematic primary balance generation. Fulfilling the intertemporal solvency condition does not imply sustainability and it is only a necessary condition. Fiscal sustainability can only be formed by means of regular primary balance generation.

To carry out this analysis which is based on primary balance performance, we need to go over the arithmetic behind the budget constraint. Government spending is comprised of several types of expenditures which also include interest payments. The interest payments occur as a result of previous debt.

Formally, government spending can be articulated as:

$G_t + (1+r_t) D_{t-1}$ where G_t denotes the non-interest government expenditures.

Also, the government revenues are made up of tax revenues and issuance of new debt for simplicity. Formally;

$T_t + D_t$

---

¹ The formal derivations in this section are compiled from the analysis in Chapter 9 of "Financial Programming and Policies Training Material Volume I" by IMF Institute for Capacity Development.

If the budget constraint binds, these two expressions must be equal to each other.

$$G_t + (1+r_t) D_{t-1} = T_t + D_t \quad (1)$$

Slightly manipulating the equation, we get;

$$D_t = (1+r_t) D_{t-1} - (T_t - G_t)$$

The last term on the right-hand side denotes the difference between total revenues and non-interest government expenditures which is defined as primary balance. As we mentioned earlier, primary balance generation performance is the core of our analysis.

Hence alternatively the equation can be written as follows:

$$D_t = (1+r_t) D_{t-1} - (PB_t)$$

From a debt sustainability perspective what matters is not the amount of public debt but its relative value against the capacity to pay which is represented by GDP or formally, Y_t .

Scaling both sides of the equation with Y_t we get;

$$\frac{D_t}{Y_t} = (1+r_t) \left(\frac{D_{t-1}}{Y_{t-1}} \right) \left(\frac{Y_{t-1}}{Y_t} \right) - \frac{PB_t}{Y_t}$$

Since the growth rate of the GDP can be formulated as $g_t = (Y_t - Y_{t-1}) / Y_t$ and the real interest rate is $r_t = \left(\frac{1+i_t}{1+\pi_t} \right) - 1$ where i_t is the nominal interest rate and the π_t is the inflation rate, the whole equation can be rewritten as:

$$d_t = \left(\frac{1+r_t}{1+g_t} \right) d_{t-1} - pb_t \quad (2)$$

or in differential terms;

$$\Delta d_t = d_t - d_{t-1} = \left(\frac{r_t - g_t}{1+g_t} \right) d_{t-1} - pb_t$$

The equation above is the core of our analysis. It represents the change in public debt and its determinants. According to that, the public debt in a particular period grows as a product of real interest rate, growth rate, previous debt level, and the primary balance. Using this equation, we can calculate the level of primary balance required to keep public debt constant. Setting $\Delta d_t = 0$ we get;

$$\left(\frac{r_t - g_t}{1+g_t} \right) d_{t-1} - pb_t = 0 \text{ and } pb_t^* = \left(\frac{r_t - g_t}{1+g_t} \right) d_{t-1}. \quad (3)$$

The last equation implies that the primary balance required to keep the public debt stable can be calculated by using the previous public debt, real interest rate, and the growth rate. A positive real interest rate increases the interest bill of the government, therefore, it increases the required primary balance and the growth rate enhances the capacity to pay therefore it reduces the debt stabilising primary balance. Also, if the previous public debt level is higher, then, more amount of the primary balance will be needed next term to trim the excessive part thereof.

Also, it is clear from the above articulation that the government needs to respond to upward movements in the public debt by increasing the level primary balance to preserve the balance in the equation (2). This condition implies that the direction of causality needs to be from required balance to real primary balance which indicates that the government is using the primary balance as a fiscal tool when required which facilitates the occurrence of fiscal sustainability in the economy through an active fiscal policy.

Literature Review

Now that we have gone over the underlying theory and algebra behind the intertemporal budget constraint along with the calculation of debt stabilising primary balance, in this section, we will introduce the selected contributions to the literature on fiscal fragility to reconcile our contribution to the existing literature.

Stoian A. (2011) assesses the fiscal vulnerability for European countries based on an index that is calculated by using the debt stabilising primary balance. Calculating the required primary balance for each year and comparing this value with the actual values of primary balance, they evaluate the fiscal performance of each European country in terms of fiscal vulnerability. According to their findings, the European countries are mostly vulnerable to fiscal shocks since they suffer from mismanagement on certain occasions.

Baldacci et al. (2011) create two fiscal stress indices to evaluate fiscal stability. Their findings indicate that for all developed and developing countries the index values rose after the currency crisis in 2009 indicating an overall rise in fiscal vulnerability.

Stoian (2012)a tests the fiscal vulnerability for selected European countries. They conclude that all countries in the experiment except Bulgaria and Estonia suffer from fiscal vulnerability. Later, Stoian et al. (2015) develop another index called V-L-D to investigate the short-term fiscal fragility in EU member countries. They classify the vulnerability in four categories depending on their severity from lowest to hardest. Their findings are suggestive that there are 310 vulnerability periods for the sample they used for estimation. In 2018, they enhance their study and figure out that Greece, Portugal, Romania, the United Kingdom, Ireland, Spain, and Slovenia are the most fragile countries in Europe.

Stoian (2012)b, tests the fiscal fragility in european countries with welfare state characteristics. They used fiscal fragility index and social spending data along with other fiscal variables to evaluate the fiscal fragility from a welfare state perspective. According to their findings, Nordic welfare states are less vulnerable to fiscal risks compared to Conservative countries.

Ferrari-Filho (et al). (2010) generate a financial fragility index for Brazil and conclude that Brazilian public finances were speculative during their observation years. This result indicates that the fiscal space was shrinking in Brazil leaving less room for manoeuvrability regarding social expenditures. Terra & Ferrari-Filho (2020) revisits the Brazilian fiscal stability and their results indicate that Brazilian fiscal policy has turned out to be a Ponzi game since budgeting was not possible without new borrowing in the country.

Similar results for Greece were obtained by Nikolaidi (2014). They estimate the same index for Greece and conclude that the country is suffering from ultra-Ponzi financing which is by no means sustainable. Argitis & Nikolaidi (2014) augments the argument in this paper by focusing on public sector cash inflows and outflows and based on their findings they critique the ineffectiveness of the government in fulfilling loan commitments to secure fiscal sustainability. They concur that the Greek public finances are under ultra-Ponzi dictation.

Rodriguez (2014), implements Granger causality test and fiscal fragility index to evaluate the likelihood of the crises. His findings indicate that higher levels of fiscal fragility index emit a signal for a potential crisis and there is a causal relationship between required primary balance and real primary balance in the economy.

Afonso and Jalles (2016) is another study which is based on Granger causality test to evaluate the fiscal sustainability. Their findings are suggestive that the direction of causality is from public debt to primary balance which suggests the existence of Ricardian regimes in selected European countries. The overall results in this study imply absence of sustainability for most European economies.

Karlsson (2020) analyses the time-dependent causality among fiscal variables via Granger causality test using wavelet decomposition. His findings suggest that in China there is a bidirectional causal relationship between fiscal components which corresponds to fiscal synchronisation.

Herrera and Prats (2020) extends the causality framework to a panel data setting. In their analysis, they investigate the existence of fiscal sustainability in selected European countries. They run a Dumitrescu and Hurlin extension to causality testing and their findings are indicative of a bidirectional causal relationship among fiscal variables.

Shevcuk and Kopych (2018) carries out an investigation on the fiscal sustainability in Ukraine. Their primary conclusion is that fiscal sustainability does not exist in Ukraine as evidenced by two-way Granger causality test results.

Zarei (2018) empirically tests the fiscal sustainability in Iran. For this purpose, he runs a causality test among fiscal sustainability indicators. It is evidenced by his findings that excluding the oil revenues the fiscal posture in Iran is not sustainable. Only if the oil revenues are included the fiscal balances turn sustainable in the country.

In the literature, there are numerous other contributions that seek an answer to the question of fiscal fragility for different countries with different data sets however due to space limitations we included only a few of them in this section. The main takeaway from this brief review is that fiscal fragility is a common problem for developed and developing countries regardless of their economic status.

Appraising the Fiscal Vulnerability in Turkey

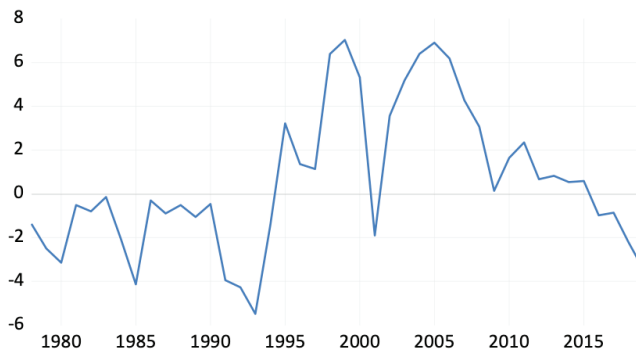
In the final section, we appraise the fiscal vulnerability in Turkey using the methodology described in the first section. The data we used for the analysis were retrieved from the Public Finances in Modern History, Fiscal Monitor and Financial Monitor databases of the IMF. The dataset covers the 1978-2019 period and is comprised of growth rate, deposit rate, inflation rate, public debt/GDP, and primary balance/GDP, total revenue/GDP, total expenditure/GDP, total social spending/GDP series. In the subsection below we summarize the main trends in the data.

Salient Features of the Data

The figure below illustrates the primary balance/GDP ratio for the sample period. It is clear that the late 70s and entire 80s were characterized by negative levels of primary balance, in other words, primary deficits. From a fiscal stability point of view, this trend is not suitable for public debt sustainability since primary deficits lead to explosive debt patterns rather than stabilized fiscal postures. This trend prevails in the economy until the mid-90s but comes to a halt thereafter. As a result of the IMF backed recovery programs, the primary balance hits positive values to restore public debt sustainability. However, during the economic downturn in 2001, the primary balance plunged dramatically but recovered swiftly during the first years of single-party government.

However, during the second half of the decade, a gradual fall in the primary balance to GDP ratio is clearly visible. This decline continued until the global economic crisis during which the primary balance to GDP ratio hit level zero after a long period. After the global downturn, the ratio seems to recover but through the end of the 2010s, it starts to fall once again and currently is in the negative territory for the last couple of years. Several factors can be listed for the sharp decline in the primary balance but the most prominent ones include the war in Syria, failed coup attempt, etc. Regardless of the underlying reasons, the current trend in primary balance generation performance is seemingly weak compared to the outstanding performance of the last decade which raises concerns about the fiscal vulnerability since positive primary balance is an important indicator of fiscal stability.

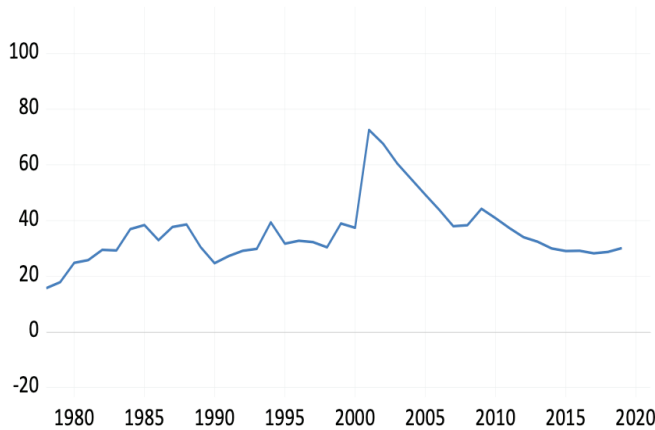
Figure 1. Primary Balance to GDP Ratio

Source: IMF Fiscal Monitor and Public Finances in Modern History Databases

Figure 2 plots the public debt/GDP ratio over the sample period. The upward trend is visible during the 80s which not surprisingly corresponds to a declining primary balance trajectory in the same period. As we mentioned earlier, consecutive realizations of primary surpluses are needed to preserve the stability of public debt which did not exist during this period. Also, the outcome of the IMF backed policies is also visible from the early 90s onward evidenced by the seemingly stable debt profile. However, the public debt ratio tops out in 2001 during the economic crisis and in the rest of the sample, it falls gradually except for the global crisis in 2009. During the sample period, the public debt/GDP ratio mostly remains under the 60 % threshold level of Maastricht criteria which is a remarkable sign for stability.

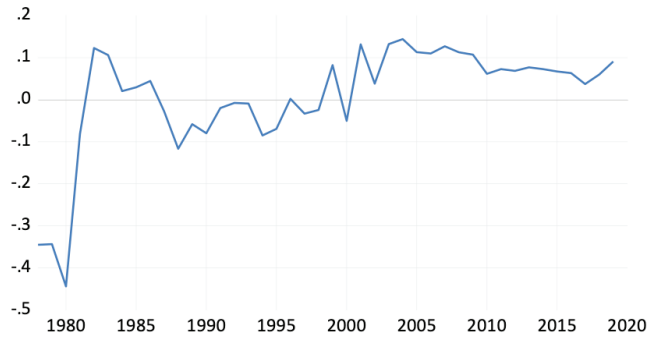
Figure 2. Public Debt/GDP

Source: IMF Fiscal Monitor and Public Finances in Modern History Databases

The figure below depicts the real interest rate for the sample period. It can be observed that, unlike the 80s, the economic recovery policy of the late 90s and 2000s is based on the positive interest rate to attract international funds to the country. Nevertheless, despite its beneficial aspects such as facilitating the influx of foreign capital, a positive real interest rate has some impairing effects as well. The higher the real interest rate, the higher the cost of borrowing for the government. Thus, keeping an optimal level of real interest rate is crucial for sustainability. Besides, according to equation two introduced in the theoretical section, the net compounding effect of the real interest rate occurs when we scale the real interest rate by the growth rate. Thus, keeping the growth rate positive and in terms of magnitude higher than the real interest rate is also important for avoiding vulnerability. Otherwise, when the real interest rate is higher than the growth rate, the compounding coefficient in equation 2 becomes larger than one which leads to a snowball effect in public debt generation and restoring sustainability entails even higher levels of primary surplus.

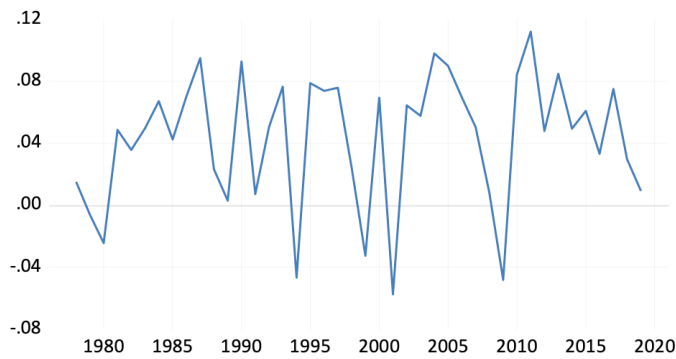
Figure 3. Real Interest Rate

Source: Author's own calculations using IMF data

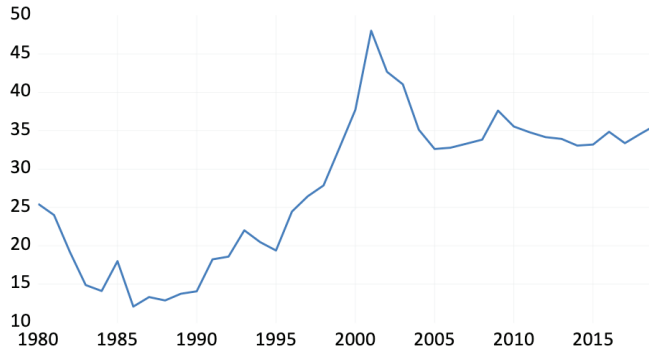
The figure below shows the growth rate for the sample. Except for the occasional crises periods, the growth rate was mostly positive for the sample which is a good sign for sustainability. However, the volatility in the growth rate dominates the economy which generates an unstable environment for public debt management. In recent years, despite remaining in the positive territory, the growth rate is gradually falling which emits a signal for deteriorating conditions for stability.

Figure 4. Growth Rate

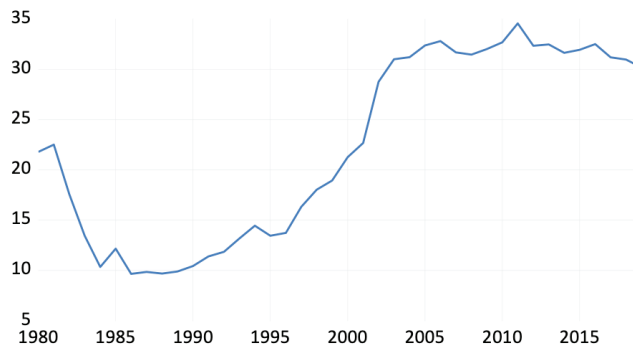
Source: IMF Financial Statistics Database

The figure below displays the government expenditure levels with respect to the GDP over the sample period. The plot of the series is dominated by an upward trend and in 2001 there is an obvious summit which apparently occurred by the abrupt fall in GDP which is the denominator of the indicator. Another point to note on the graph is that the share of the economy in the 2000s is almost twofold higher than in the 80s which indicates that the government has seemingly higher involvement in the profile of the economy.

Figure 5. Government Expenditures

Source: IMF Fiscal Monitor and Public Finances in Modern History Databases

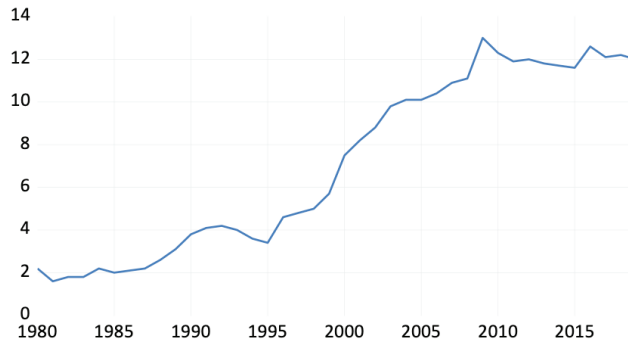
The graph below shows the total revenue of the government with respect to GDP over the sample period. It is clear from the figure that the level of revenues is remarkably higher during the 2000s compared to the 80s and 90s. Unlike the first half of the sample, during the 2000s, the series exhibit a more stable pattern which indicates a more profound revenue policy by the fiscal authorities.

Figure 6. Government Revenues

Source: IMF Fiscal Monitor and Public Finances in Modern History Databases

Figure seven plots the government social spending whose correlation with other fiscal variables gives a hint about the welfare state properties of the country according to Stoian (2012)b. As in the case of other variables, the upward trend is also visible for the social spending which points out that the government liberated the reined in social spending in the post-mid 90s portion of the series. It is possible to argue that the government gained welfare state traits during this period.

Figure 7. Social Spending

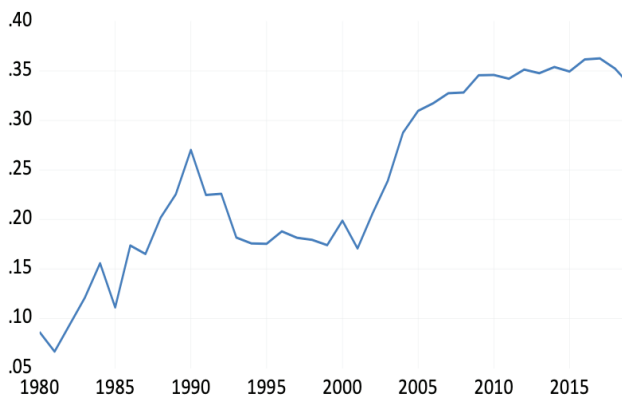
Source: OECD

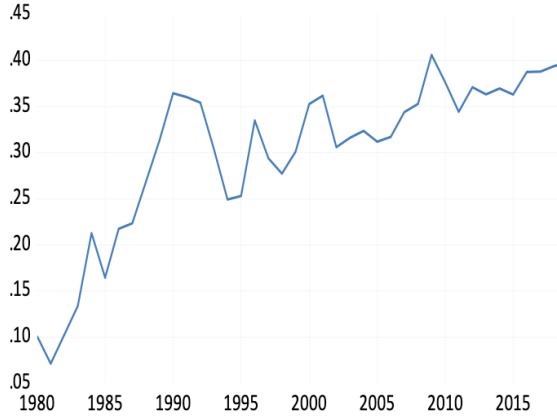
Methodology and Findings

Numerical Analysis of Welfare State Traits

In this section, we attempt to find out if the Turkish economy exhibits welfare state traits. For this purpose, we use the data introduced in the previous section. According to Stoian (2012)b, the extent to which the social spending measures up against total expenditures and revenues gives a hint about the status of the welfare state in the economy. The figures below display the ratio of social spending to the total revenue and expenditure for the Turkish economy. According to these figures, the share of social spending permanently increases with respect to both revenue and expenditure which indicates that the country is expanding its welfare state coverage over years. Especially, from the early 2000s onwards, the country appears to implement welfare state policies on a continuous basis.

Figure 8. Social Spending / Total Expenditure

Figure 9. Social Spending / Total Revenue

According to Stoian (2012)b, along with the ratio of social spending to revenue and expenditure, its correlation with the fiscal variables also constitutes an indicator of the welfare state for the countries. The table below summarizes the coefficients of the correlation between social spending and other variables.

Table 1. Correlation Matrix

	Revenue	Expenditure	Debt	Primary Balance
Social Exp.	0,9237	0,8236	0,2606	0,3247

According to the findings in the table above, social spending is positively and highly correlated with government revenues and expenditures which indicates that Turkey is running welfare state policies. Also, its correlation with public debt and primary balance is also positive which implies that the government is running procyclical fiscal policies to enlarge the scope of the welfare state. In other words, whenever new funding is available in any form, the government increases the social spending which is common in developing countries according to Alesina et al. (2008). Nevertheless, this type of fiscal behaviour poses a great deal of risk on fiscal stability since the new financial sources are not spent prudently. Especially in developing countries, mounting social spending jeopardizes fiscal stability since households demand more transfer payments and government expenditures when new funding is available since they believe that otherwise the funds will be wasted by unproductive projects or lobbying. Therefore, being a developing country, the results are in line with the arguments in Alesina et al. (2008).

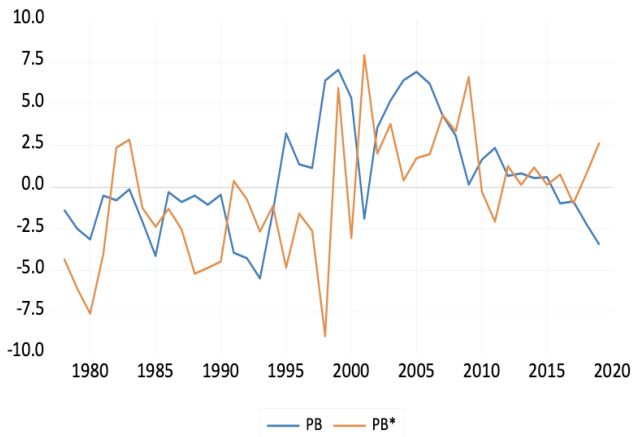
Index-Based Analysis

Now that we have found out that Turkey is implementing welfare state policies, in this section, our purpose is to detect if the welfare state policies coexist with the fiscal fragility in Turkey. In the previous section, we noted that procyclical welfare state policies jeopardize

fiscal stability therefore it is worthwhile to test the simultaneity of fiscal fragility and welfare state indicators.

The methodology we use in this subsection for assessing the fiscal stability is based on Stoian (2012)b whose algebra we put forward in the first section. The debt stabilising primary balance was defined as the hypothetical level of primary balance which is required to keep public debt under control. Using the formula described in the first section, we calculate this level of primary balance and compare it with the actual level of primary balance to evaluate the fiscal performance of Turkey. The smaller the gap between these two levels, the higher the performance of Turkey in stabilising the fiscal posture of the country. Figure 10 below illustrates the debt stabilising primary balance and actual primary balance together. The blue line represents primary balance realizations while the orange line depicts the required level of primary balance to preserve fiscal stability.

Figure 10. Actual vs Required Primary Balance

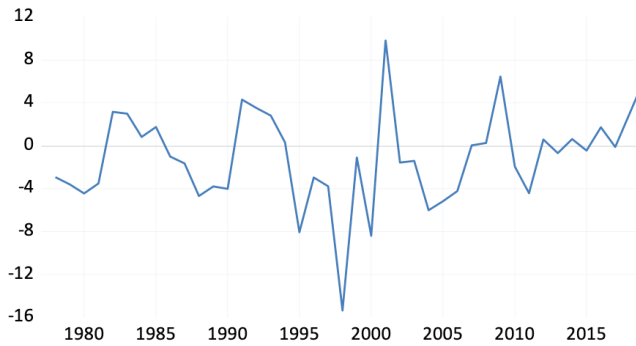
Source: IMF Financial Statistics and own calculations

It is evident from the figure above that the blue line is above the orange line whenever a stabilisation programme agreement with the IMF was signed in history. These periods include the late 80s, late 90s and early 2000s. The fiscal policies during these periods were to large extent designed by IMF agreements which impelled the government to run primary surpluses for restoring stability. Outside these years, the orange line is mostly above the blue line indicating an inappropriate environment for fiscal stability. The gap between the actual and the required primary balance is the highest during the 2001 and 2009 crises implying that the government could not generate sufficient primary balances during these years. However, during the early 2000s, the actual primary balance is remarkably higher than the required primary balance as an outcome of the IMF programme which corresponded to a 6,5 % primary surplus for each year of the agreement. This strategy not surprisingly coincides with the abruptly falling debt ratio in Figure 2 above (from 70 % to 40 %). Strong adherence to the IMF programme resulted in a falling debt ratio thanks to high primary balance performance. Nevertheless, in recent years, the gap between required primary balance and actual primary balance is once again negative similar to crises periods of 2001 and 2009 which raises concerns about the future course of fiscal balances.

The difference between these two levels can also be considered as an index for evaluating fiscal vulnerability and can be plotted on a graph. Figure 11 below serves this purpose. On this graph, the blue line represents the vertical distance between the blue and orange lines in figure 10. This difference indicates the degree of fiscal risk for each year. By definition, negative values stand for stable while positive values stand for non-stable fiscal postures. The graph clearly shows that the crises periods are characterized by positive values of the index while the years during which the fiscal policies were supervised by IMF programmes the index gets negative values which correspond to a stabilisation in the fiscal balances. Not surprisingly, the index value tops out in 2001 with an outstanding positive level, and thereafter either stays in the negative territory or very close to zero except for 2009 which indicates that the fiscal stability was established throughout the 2000s. In 2009, the cumulative index once again made an upward movement but this movement was not persistent and it was restored in a short period.

Figure 11. Fiscal Vulnerability Index ($PB^* - PB$)

Source: Own calculations

Nevertheless, in recent years the index value has hit once again positive levels which exhibits an alarming condition for a potentially looming fiscal instability in the near future. If the current trend is not shifted through policy alterations, all the outcomes of good performance in the last 18 years will be lost promptly. A full-fledged tax reform, proper scrutiny of expenditures, restructuring the contingent liabilities are among the major policy alternatives available to the government for this purpose.

Toda-Yamamoto Causality Analysis

According to equation 3 in section 1, the primary balance generated by the government needs to respond to debt stabilising required primary balance to preserve fiscal stability. In the preceding subsection, we calculated the debt stabilising primary balance using equation 3, namely $\left(\frac{r_t - g_t}{1 + g_t}\right)d_{t-1} - pb_t = 0$. For a stable fiscal posture, the primary balance needs to respond to a movement in the required primary balance which proves that primary balance is actively used as a tool for stabilising the fiscal posture of the economy. To test the causality of this sort, we carry out a Toda-Yamamoto type causality test to determine the direction of causality between primary balance realizations and required primary balance levels.

The procedure of this test is based on Toda and Yamamoto (1995). This procedure is a modified version of the standard Granger causality test which overcomes the shortcomings thereof such as stationarity requirement. The Toda-Yamamoto approach relaxes the stationarity requirement of the standard Granger causality procedure. The standard procedure involves the estimation of the following VAR:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + \theta_1 X_{t-1} + \dots + \theta_p X_{t-p} + \epsilon_t$$

$$X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \dots + \beta_p X_{t-p} + \delta_1 Y_{t-1} + \dots + \delta_p Y_{t-p} + v_t$$

In this setting $H_0: \theta_1 = \dots = \theta_p = 0$ and $H_0: \delta_1 = \dots = \delta_p = 0$ hypotheses are tested for detecting the existence and direction of causality among variables. In Toda-Yamamoto taxonomy, in the case of integrated variables, as far as the order of integration of the process does not exceed the true lag length of the model ($k + d_{(Max)}$) *th* order VAR can be estimated where $d_{(Max)}$ is the maximal order of integration and k is the optimal lag length (Toda and Yamamoto 1995).

We apply this procedure to seek causality between the real primary balance and debt stabilising primary balance calculated earlier in the study. If the debt stabilising primary balance Granger causes the real primary balance and no causality in the reverse direction exists, we can conclude that the fiscal policy establishes stability when a divergence in fiscal balances occur in Turkey since it means that the government is actively using primary balance as a fiscal policy tool.

To carry out this objective we start with the determination of the level of integration and optimal lag length.

Table 2. Lag Length Criteria

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	118,52100	10,45081	10,54060	10,48143
1	39,01830	42,63243	9,42745	9,696807*	9,51931
2	10,94196	37,11335	9,28543	9,73436	9,43853
3	10,01865*	32,65030*	9,149667*	9,77817	9,364004*
4	4,41004	35,15080	9,20856	10,01663	9,48414
5	3,97690	38,22196	9,27095	10,25859	9,60776
6	0,66241	48,46202	9,47470	10,64191	9,87275
7	0,19570	63,68777	9,69969	11,04648	10,15898
8	5,26347	63,23380	9,62537	11,15173	10,14590

Table 3. Formal Stationarity Test Results

		(Level)				
		ADF	DF-GLS	PP	KPSS	ERSP
Primary Balance		-2,68	-2,72	-2,68	0,23	2,28
	1%	-3,57	-2,61	-3,57	0,73	1,87
	5%	-2,92	-1,94	-2,92	0,46	2,97
	10%	-2,59	-1,61	-2,59	0,34	3,91
Required Primary Balance		-2,59	-1,83	-4,59	0,57	6,89
	1%	-3,6	-2,62	-3,6	0,73	1,87
	5%	-2,93	-1,94	-2,93	0,46	2,97
	10%	-2,6	-1,61	-2,6	0,34	3,91
		(First Difference)				
		ADF	DF-GLS	PP	KPSS	ERSP
Primary Balance		-8,07	-0,8	-9,04	0,17	1,79
	1%	-3,57	-2,61	-3,57	0,73	1,87
	5%	-2,92	-1,94	-2,92	0,46	2,97
	10%	-2,59	-1,61	-2,59	0,34	3,91
Required Primary Balance		-4,83	-4,89	-16,59	0,19	1,93
	1%	-3,62	-2,62	-3,6	0,73	1,87
	5%	-2,94	-1,95	-2,93	0,46	2,97
	10%	-2,61	-1,61	-2,6	0,34	3,91

According to the test results in the tables above maximum order of integration is one and the optimal lag length is three. Table 3 clearly shows that the variables are either I(1) or I(0) but none of them is I(2). Thus, regardless of the individual test results, it is safe to conclude that the maximum order of integration required for the T-Y procedure is one. Besides, four of the five lag length criteria indicate that the optimal lag length is three therefore with the help of democracy we set the optimal lag length equal to three. As a result, $(k + d_{(Max)})$ is equal to four which is essential for the Toda-Yamamoto procedure.

Before moving on to the determination of the causality, we need to verify that the VAR is stable and does not suffer from residual and stability flaws. The tables below exhibit the diagnostic test results.

Table 4. Normality Test

Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	1,64841	2	0,43858
2	0,06618	2	0,96745
Joint	1,71458	4	0,78807

Table 5. Heteroskedasticity Test

Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
45,27634	36	0,13820

Table 6. Serial Correlation LM Test

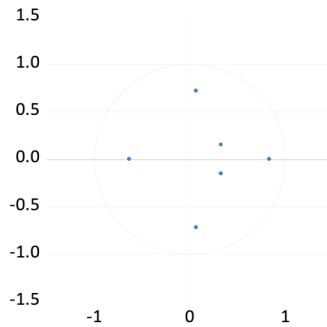
Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	4,45565	4	0,34783	1,13744	(4, 58.0)	0,34797
2	1,81910	4	0,76898	0,45403	(4, 58.0)	0,76907
3	2,15175	4	0,70787	0,53858	(4, 58.0)	0,70794
4	1,98605	4	0,73832	0,49641	(4, 58.0)	0,73832

Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	4,45565	4	0,34784	1,13744	(4, 58.0)	0,34797
2	10,85605	8	0,20999	1,41617	(8, 54.0)	0,21101
3	14,66790	12	0,26010	1,27348	(12, 50.0)	0,26346
4	15,45001	16	0,49196	0,97303	(16, 46.0)	0,49971

Table 7. VAR Inverse Roots

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

According to the diagnostic test results tabulated above, the model does not suffer from any residual and stability flaws therefore it is safe to conduct the Toda-Yamamoto causality test to investigate the relationship between real and the required levels of primary balance.

Table 8. Toda-Yamamoto Causality Test Results

Dependent variable: PB			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
RPB	10,64529	3	0,01381
All	10,64529	3	0,01381
Dependent variable: RPB			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
PB	4,89253	3	0,17984
All	4,89253	3	0,17984

Toda-Yamamoto causality test results indicate that the direction of causality is from required primary balance to real primary balance as expected by the theoretical background in the first section. From a fiscal policy perspective, this result implies that the government responds to the required level of primary balance by adjusting its primary balance and thereby uses the primary balance as an active policy tool. In other words, the fiscal policy is responsive to the requirements of fiscal stability which facilitates the establishment of long-term fiscal sustainability in Turkey.

All in all, the numerical analysis in this section reveal that Turkey performs welfare state policies but the overall fiscal posture appears to be stable which corresponds to a favourable situation overall. However, there are occasional deviations from fiscal stability and in recent years Turkey is experiencing a departure of this sort. Thus, to shun the continuum of this deviation, the procyclical welfare state policies might be needed to be reconsidered in the near future.

Conclusion

Fiscal vulnerability is a thread for all countries regardless of their economic posture but developing countries are generally more prone to suffer from more fragile fiscal positions. Besides, the developing countries with welfare state traits confront even higher level of fiscal risks since welfare state policies entail procyclical fiscal policies which jeopardize the stability of fiscal posture in those countries. The fiscal stance in those countries is mostly characterized by high debt levels and heightened expenditures since a large portion of the budget is devoted to social spending. In view of these arguments, in this study, we analysed the status of fiscal vulnerability in Turkey for the 1978– 2019 period and also attempted to figure out if the fiscal vulnerability coexists with the welfare state characteristics. Being a developing country, procyclical fiscal policies which are carried out due to politico-economic reasons, lead the fiscal risks to be generally higher for Turkey which entails rigorous

analysis of the level of fiscal vulnerability from a historical perspective. To accomplish this objective, we initially calculated the ratio of social spending to total government revenues and expenditures to figure out how the social spending level measures up against the fiscal variables. Also, we calculated the correlation between social spending and fiscal variables to detect any co-movement between those variables to find more evidence regarding the welfare state. For the stability analysis, we calculated the debt stabilizing primary balance which can be defined as the level of primary balance needed to keep public debt stagnant, and compared this value with the actual primary balance to gauge how the required level measures up against the actual level. Subtracting the former from the latter we calculated an index denoting the margin between two variables. We also performed a Toda-Yamamoto type causality test to detect the direction of causality between required and real primary balance levels.

The correlation analysis reveals that social spending is positively and highly correlated with government revenue and expenditures. Also, the ratio of social spending to government revenue and expenditure exhibits an upward trend and currently is at its highest level which is also indicative of welfare state policies. In addition, the fiscal fragility analysis reveals that the welfare state policies coexist with fiscal fragility occasionally. The causality test results reveal that the required level causes the real primary balance level which is a clear sign for fiscal stability. According to this result, the government responds by the primary balance to the requirements of the fiscal trajectory which is a clear sign for the existence of an active fiscal policy to restore fiscal stability whenever needed. Besides, the analyses of the calculated index indicate that in general, the fiscal policy performance was sufficient to keep the index values mostly in negative territory which implies that the fiscal posture was chiefly stable during this period. However, in recent years the fiscal vulnerability risk is mounting continuously indicated by rising values of the index. It means that the country is departing from the fiscal discipline which can at least partially be attributed to the intensive welfare state policies. Despite exhibiting welfare state characteristics, lack of overall fiscal fragility indicates that the fiscal policy has been performing sufficiently during the estimation period. However, the recent upward trend in the fiscal fragility index might entail an overhaul in the welfare state policies. Hence, the ongoing trend in the fiscal policies should be reversed promptly to avoid a fiscal turmoil reminiscent of 2001. For this purpose, spending cuts, tax system reform, extended scrutiny of public expenses can be considered as alternative policy options. Also, reducing the strength of procyclical fiscal policies by trimming the welfare state characteristics of the economy is also an alternative policy for restoring stability.

Kaynakça

- Afonso A., Jalles T. J. (2016) The elusive character of fiscal sustainability, *Applied Economics*, 48:28, 2651-2664, DOI: 10.1080/00036846.2015.1128074
- Argitis, G., & Nikolaidi, M. (2014). The financial fragility and the crisis of the Greek government sector. *International Review of Applied Economics*, 28(3), 274-292. doi: 10.1080/02692171.2013.858667
- Baldacci, E., McHugh, J., & Petrova, I. K. (2011B). Measuring Fiscal Vulnerability and Fiscal Stress: A Proposed Set of Indicators. *IMF Working Papers*, 1-20.
- Baldacci, E., Petrova, I. K., Belhocine, N., Dobrescu, G., & Mazraani, S. (2011A). Assessing fiscal stress. *IMF Working Papers*, 1-41.
- Financial Programming and Policies Volume I IMF Institute for Capacity Development.
- Herrera-Ramos, María d.C.; Prats, María A. 2020. "Fiscal Sustainability in the European Countries: A Panel ARDL Approach and a Dynamic Panel Threshold Model" *Sustainability* 12, no. 20: 8505. <https://doi.org/10.3390/su12208505>
- Karlsson, Hyunjoo Kim (2020) Investigation of the time-dependent dynamics between government revenue and expenditure in China: a wavelet approach ,*Journal of the Asia Pacific Economy*, 25:2, 250-269, DOI: 10.1080/13547860.2019.1646573
- Nikolaidi, M. (2014). *Essays on Financial Fragility, Instability and Macroeconomy*. (Doctoral dissertation). Athens: National and Kapodistrian University of Athens.
- Rodriguez Alexis-Cruz. (2014) Is There a Relationship between Fiscal Sustainability and Currency Crises? International Evidence Based on Causality Tests *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 7 (1): 69-87.
- Shevchuk, V., & Kopych, R. (2018). Assessing the Fiscal Sustainability in Ukraine: TVP and VAR/VEC approaches. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 6(3), 73-87. <https://doi.org/10.15678/EBER.2018.060305>
- Stoian, A. (2011). A Simple Public Debt Dynamic Model for Assessing Fiscal Vulnerability: Empirical Evidence for EU Countries. *Research in Applied Economics*, 3(2), E3. doi:10.5296/rae.v3i2.1137.
- Stoian, A. (2012)a. How vulnerable is fiscal policy in Central and Eastern European countries ?. *Romanian Journal of Fiscal Policy (RJFP)*, 3(2), 68-81.
- Stoian, A. (2012)b. Fiscal Sustainability in European Welfare State: Evidence from Cumulative Excess of the Primary Balance, Centro De Investigação Em Gestão E Economia Working Papers N. 27
- Stoian, A., Obreja Braşoveanu, L., Braşoveanu, I. V., & Dumitrescu, B. (2018). A Framework to Assess Fiscal Vulnerability: Empirical Evidence for European Union Countries. *Sustainability*, 10(7), 2482. doi: <http://dx.doi.org/10.3390/su10072482>
- Stoian, A., Obreja Braşoveanu, L., Dumitrescu, B., & Braşoveanu, I. (2015). *A new framework for detecting the short-term fiscal vulnerability for the European Union countries* (No. 63537). University Library of Munich, Germany.

Toda H. Y., Taku Yamamoto Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes *Journal of Econometrics* Volume 66, Issues 1–2, March–April 1995, Pages 225-250

Terra, F. H. B., & Ferrari-Filho, F. (2020). Public Sector Financial Fragility Index: an analysis of the Brazilian federal government from 2000 to 2016. *Journal of Post Keynesian Economics*, 1-25. doi: 10.1080/01603477.2020.1713006

Zarei, Z. (2018) Cross Effect between Fiscal Sustainability and Financial Stability in Iran *Monetary and Banking Research Institute Central Bank of the Islamic Republic of Iran* MBRI PP- 97005

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), IV/2 (2019), s. 23-48

---

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI BÜROKRASİSİNDE GÖREV YAPMIŞ BAZI EMİN AĞALARIN MUHALLEFATLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME*

Muhammed Emin GÜRSOY**

Öz

Bu çalışmada, 18. yüzyılın ikinci yarısında görev yapmış 21 Emin Ağa incelenmiştir. Araştırmanın ana bilgi kaynağını oluşturan muhallefet kayıtlarına dayanılarak Emin Ağaların servetleri ortaya konulmuş ve bu belgelerden hareketle ikincil kaynaklardan da yararlanılarak Osmanlı Arşivi'nde yapılan taramalar neticesinde Emin Ağaların kariyerleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. İlaven, Emin Ağaların servetleri ve kariyerleri, görev yaptıkları kurumlar da dikkate alınmak suretiyle karşılaştırmalı olarak nitel ve nicel analize tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Maliyesi, 18. Yüzyıl, Emin Ağalar, Muhallefat, Servet, Kariyer*

---

* Bu çalışma "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisi'nde Görev Yapmış Muhtelif Emin Ağaların Muhallefatları: Servet, Kariyer ve Yönetim" isimli yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. e-mail adresi: memingursoy95@gmail.com

AN EVALUATION ON THE MUHALLEFATS OF SOME EMIN AGAS WHO WORKED IN THE OTTOMAN BUREAUCRACY IN THE SECOND HALF OF 18TH CENTURY

Abstract

In this study, 21 Emin Agas who served in the second half of 18th century were examined. Emin Agas' wealths were revealed based on the muhallefat records which constitute the main information source of the research. Also Emin Agas' careers were tried to be revealed as a result of searching in the Ottoman Archive and secondary sources. In addition, Emin Agas' wealths and careers were subjected to a comparative qualitative and quantitative analysis taking into account the institutions they worked.

Keywords: *Ottoman Finance, 18th Century, Emin Agas, Muhallefat, Wealth, Career*

JEL Codes: D31, N35

Giriş

Osmanlı mali teşkilatının özgün müesseseleri olan Eminlikler, ekonomik nitelikleri haiz kamu hizmetlerinin bir kısmını karşılayan ve devletin imalat ve ticaret gibi temel iktisadi faaliyetlere yönelik doğrudan müdahalesini mümkün kılan kurumlardır. Katmanlı organizasyon yapılarına, çeşitli ekonomik işlevlere ve kalabalık personel kadrolarına sahip olan Eminlikleri, dikey ve yatay olarak iki boyutta incelemek mümkündür. Buna göre, zaman ve mekân gibi farklı parametrelere dayanılarak seçilmiş belirli bir Eminlik kurumu tüm unsurları ile dikey şekilde irdelenebilir. Ayrıca, yine muhtelif parametrelere dayanılarak tespit edilmiş her hangi bir bileşen ekseninde mukayese etmek üzere birden fazla Eminlik yatay olarak soruşturulabilir. Bu çalışmada ikinci yöntem tercih edilerek Eminlikler'in temel unsuru ve idarecileri olan Emin Ağalar ele alınmıştır.

Osmanlı maliyesini bir bütün olarak yorumlamak mümkün değildir zira mekânsal ve zamansal genişliğine bağlı olarak yaşadığı farklılaşmalar ve dönüşümler bu tarz bir analize izin vermez. Ancak temel prensiplerine ve kurumsal yapısına bakıldığında klasik ve modern şeklinde bir ayrım yapılması mümkündür. Bu çalışma kapsamında da söz konusu dönemlerden birincisinin sona erdiği ve bir paradigma değişiminin yaşandığı zaman dilimi ele alınmıştır. Birçok dönüşümü, değişimi, problemi ve çözümü aynı anda ihtiva eden bu dönemde Osmanlı maliyesinin idari ve kurumsal zafiyetleri en üst seviyeye ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde istikrarlı geçen 1747-1768 döneminin akabinde, Rusya ile yaşanan savaş ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması pek çok sorunu beraberinde getirdi ve yine Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlanan 1787-1792 savaşının neticesinde söz konusu problemler daha da derinleşti (Aksan, 2016, ss.109-146). Dış ilişkilerde bu hadisler cereyan ederken iç siyasette de bir takım dönüşümler gerçekleşiyordu. Herhangi bir makama her yıl yeniden atama yapılması şeklinde özetlenebilecek olan tevcihat düzeni memuriyet sisteminde çeşitli sıkıntılara sebep olmaya başlamıştı. Vezirlerin ve paşaların çevrelerinde gelişen siyasi haneler kadrolaşma yoluna giderek kamu görevlerini güç devşirme aracına dönüştürdü. Ortaya çıkan nüfuz mücadeleleri makamların rüşvet ve iltimas gibi kanunsuz yollarla kazanılmasının da önu açmıştı (Findley, 2016, ss.98-100). Merkezde yaşanan değişime paralel olarak taşrada da askeri ve reaya kökenli yerel güç odakları pek çok makamı ele geçirmişti. Bu tür yerel unsurlar siyasal sistemin bir parçası olma yolunu seçerek merkezdeki güç odaklarıyla merkez-çevre bağını güçlendirecek ortaklıklar kurmuşlardı (Khoury, 2016, ss.172-179). Politik ve sosyoekonomik açıdan eşsiz sayılabilecek bir pozisyonda yer alan ve ayan olarak isimlendirilen bu yerel unsurlar, sahip oldukları avantajları bazen devletin menfaatleri için ama çoğu zaman kendi çıkarları için kullanmışlardı. Etkileri, yaşadıkları zamana karakteristik özellikler kazandırarak bu dönemin ayanlar çağı şeklinde anılmasına sebep olacak kadar çoktu (McGowan, 2004, ss.761-769).

İktisadi açıdan bakıldığında, 18. yüzyılın iki döneme ayrıldığı ve üçüncü çeyreğin ortasına kadar süren bir büyüme dönemi ile kalan kısmının tamamında karşılaşılan bir buhran dönemi olduğu anlaşılır. Bu zaman diliminde Avrupa'da sanayi devriminin ve kapitalist üretim biçiminin geliştiği ancak Osmanlı iktisadi sisteminde bu tür değişimlerin yaşanmadığı görülür. Hatta alternatif üretim modellerine karşı, fiskalizm prensibiyle çelişerek vergi kaybına sebep oldukları ve provizyonizm ilkesiyle çelişerek iç piyasalar yerine ihracatı hedefledikleri için tedbirlerin alındığı anlaşılır. Ancak niteliksel değişimi engelleyici siya-

setin takip edilmesine rağmen niceliksel gelişimi destekleyici bir yol izlenerek kamu veya vakıflar marifetiyle fiziki sermaye yatırımları yapılmıştır (Genç, 2014, ss.227-233).

Yüzyılın kalan kısmı içinse Osmanlı iktisadi durumu savaş ekonomisi olarak nitelenebilir zira bu zaman dilimini domine eden olay Rusya ile girişilen harpler ve çatışmaya namzet gerilimlerdi. Osmanlılar, savaşların gerektirdiği ekonomik seferberlik durumunu miri mübayaa² usulünü uygulayarak karşılıyordu. Tahsil edilen malların ve hizmetlerin bedelleri her zaman piyasa fiyatının altında ve çoğu zaman maliyetin de altında hesaplanmaktaydı. Bu yöntemin sonucu ise üreticinin imalattan vazgeçmesi ve toplam hasılanın düşmesiydi ki bu da vergi gelirlerini azaltarak mali durumu daha fazla zora sokuyordu (Genç, 2014, ss.212-219).

Osmanlı İmparatorluğu için siyaseten dönüm noktası olan 1768-1774 Rusya savaşı maliye açısından da bir kırılmadır. Savaş öncesi yıllarda ödemelerinde aksamalar yaşamayan ve bazı yıllar -mesela 1761'de %3,2'lik- fazla veren hazine, peş peşe gelen mağlubiyetlerle beraber açıklar vermiştir. Bütçenin yarısına denk gelen savaş tazminatı da ilave maliyet olarak eklenmiş ve savaşın akabinde ortaya çıkan ödeme zorluklarını aşmak için borçlanma yoluna gidilerek esham usulüne başlanmıştır. 1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla başlayan soğuk savaşın sebep olduğu askeri masraflar yüzünden mali bunalım derinleşmiştir. Öyle ki, sıcak çatışma olmamasına rağmen 1785 yılında %14,8'lik bir bütçe açığı verilmiştir. 1787'de başlayan ikinci Rusya savaşı ise Osmanlı maliyesi için tam bir felaket olmuş ve hazine iflasın eşiğine gelmiştir. Bu dönem boyunca öne çıkan geçici mali tedbirler ise yeni tağşişler, yeni vergiler ve halkın zengin kesimlerine dahi uygulanmaya başlanan müsadereler olmuştur (Cezar, 1986, ss.74-140).

Temel iktisadi faaliyeti tarım olan, teknik imkânları kısıtlı olan ve nakit ekonomisine geçiş sürecini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısı bu şartlar altında gelişmiş ve gelirlerin giderlere tahsis edilmesi anlayışı benimsenmiştir. Buna göre kamu maliyesi, vakıf (sosyal harcamalar için), timar (askeri personel ödemelerinin bir kısmı için) ve hazine olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Merkezi bütçe için tesis edilen Hazine, mahsuplar (tahsisat sistemi uygulanan gelir-gider kalemleri), giderler (mevacibat, teslimat, salyane ve ihracat) ve gelirler (cizye, avarız ve mukataa) olmak üzere yine üç bölüme ayrılmıştır (Tabakoğlu, 2016). "Kamunun gelir kaynaklarından oluşan mali birim" şeklinde tanımlanan mukataa, hazinenin en büyük gelir kalemidir. Mali birim olarak anılmasına rağmen genellikle birden fazla gelir kalemini ihtiva ederler. Söz konusu üniteler başlangıçta miri arazilerden ibaretken zamanla vergiler, resimler, harçlar, kamu işletmeleri ve benzeri yapılar da mukataa olarak muamele görmüştür. Mukataalar için yaygın işletme usulü iltizam iken bazı hallerde emanet yöntemi de tercih edilmiştir (Genç, 2006, ss.129-132).³

² Miri mübayaa, devletin nakdi vergi toplayıp ihtiyaç duyduğu malları ve hizmetleri piyasa koşullarından satın almak yerine direkt olarak üreticisinden vergilere mahsuben tedarik etmesi şeklinde tanımlanabilir.

³ İltizam, istihsal görevinin özel teşebbüs gibi hareket eden şahıslara belirli koşullarla devredilmesi iken Emanet, tahsilat işlemlerinin maaşlı memur kadrolarıyla yapılmasıdır.

Bu olguların ve olayların neticesinde, Osmanlı maliyesinin problemleri 18. yüzyılın ikinci yarısında en üst seviyeye ulaşmıştır. Zafiyetlerin yol açabileceği en yaygın sorunların yolsuzluk ve iltimas olduğu ve bunların müşahede edilebileceği hususlar olarak da kamu personelinin malvarlıklarının ve üstlendikleri vazifelerin öne çıktığı söylenebilir. Bu çalışma kapsamında, bahsi geçen problemlerin Emin Ağalar nezdinde de görülebileceği iddia edilmiş ve bu sebeple Emin Ağaların servetleri ve kariyerleri incelenmiştir.

Çalışma dâhilinde değerlendirilecek Emin Ağaların belirlenmesi için muhalefat kayıtları taranarak ilgili döneme ait belgeler tespit edilmiş ve 18. yüzyılda görev almış Emin Ağalar vazife yaptıkları yerlerle birlikte belirlenmiştir. Akabinde, zaman aralığı daraltılarak başında ve sonunda birer adet Osmanlı-Rusya savaşının vuku bulduğu ve Osmanlılar için derin krizlerin yaşandığı bir dönem olmasından ötürü 1768-1791 yılları arasında vefat eden Emin Ağalar seçilmiştir. Son olarak, kariyer çeşitliliğini arttırmak amacıyla her çeşit Eminlik'te görev almış ve mekânsal çeşitliliği arttırmak amacıyla da hem İstanbul'da hem de taşrada görev yapmış Emin Ağalar tercih edilmiştir. Dikkate alınan bu kıstaslar ve takip edilen bu yöntem neticesinde 21 Emin Ağa belirlenmiştir.

Tablo 1. Muhalefatları İncelenen Emin Ağalar

İsim	Unvan	Rütbe	Son Görev	Vefat Yılı	Lakap
Hacı Abdullah	Ağa	Kapıcıbaşı	Surre	1779	-
Hacı Ahmed	Ağa	Kapıcıbaşı	Ambar	1789	-
Ali	Ağa	-	Gümrük	1772	-
Ebubekir	Ağa	Kapıcıbaşı	Gümrük	1784	Kılıçzade
Seyyid Halil	Ağa	Kapıcıbaşı	Nüzul	1789	İzmirli
Halil	Ağa	-	Gümrük	1791	-
Hacı Hasan	Ağa	-	Baruthane	1771	-
Hacı Hasan	Ağa	Kapıcıbaşı	Kili Nazırı	1779	-
Hacı Hüseyin	Ağa	-	Surre	1772	Mısırlı
Seyyid İbrahim	Efendi	Hacegân	Matbah	1780	-
Hacı Mehmed	Ağa	Kapıcıbaşı	Matbah	1786	Irgatzade
Seyyid Mehmed	Ağa	Kapıcıbaşı	Nüzul	1773	Zennecizade
Mehmed Sunullah	Ağa	-	Gümrük	1768	-
Hacı Seyyid Mehmed Tahir	Ağa	Kapıcıbaşı	Surre	1782	-
Seyyid Mustafa	Ağa	Müteferrika	Bina	1778	-
Osman	Ağa	Gedikli	Bina	1768	-
Hacı Selim	Ağa	-	Tersane	1789	-
Süleyman	Efendi	Hacegân	Nüzul	1778	-
Süleyman	Efendi	Hacegân	Nüzul	1788	Çaprastlı Damadı
Hacı Yusuf	Efendi	-	Surre	1774	-
Hacı Yusuf	Efendi	Hacegân	Tersane	1775	Hamamizade

Veri Kaynağı: Muhallefat Kayıtları

Mevcut bilgi kaynaklarımız Emin Ağaların malvarlıklarının zamana göre seyrini takip etmeye imkân vermez ancak belirli bir andaki -vefat ettikleri sıradaki- servetlerini tespit etmek mümkündür. Bunun sebebi, ölümlerinin gerçekleştiği andan itibaren Emin Ağaların malvarlıklarının veraset hukukunun haline gelmesidir. Hukuki işlemleri kayıt altına almak devletin temel işlevlerinden biri olduğu için Emin Ağaların servetleri de söz konusu anda kayıt altına alınmıştır. Bu nedenle, Emin Ağaların miraslarına ait kayıtlar (Osmanlı arşivinde yer alan muhallefat evrakları ve defterleri), servetlerinin en net şekilde tespit edilebileceği bilgi kaynakları olarak görülmüştür. Emin Ağaların kariyerlerinin belirlenmesi içinse yine Osmanlı arşivine öncelik verilmiştir zira bürokrat olmaları sebebiyle Eminler'in icra ettikleri işlerin hemen hepsi hakkında tutulmuş kayıtlar bulunur. İkincil kaynak olarak da ilgili dönemin sosyal, siyasal ve sair olaylarını anlatan tarih kitapları kullanılmıştır.

Bu noktada çalışmanın esas kaynağını teşkil eden muhallefat kayıtlarını kavram tartışmalarından başlayarak incelemek yerinde olacaktır. Muhallefat ve tereke, çeşitli sebeplerle sahiplerinin tasarrufundan çıkan malvarlıklarını ifade etmek için kullanılmış kelimelerdir (Özcan, 2005, s.406). Sözcüklerin tam olarak aynı anlama gelip gelmedikleri ve aralarında kavramsal farklılıkların olup olmadığı konusunda kesinlik yoktur. Cezar, Neumann ve Bozkurt, ayrımın Osmanlı hukukunda var olan müsadere uygulamasından kaynaklandığını iddia eder (Bozkurt, 2013, s.195). Müsadere, bir kişiye veya kuruma ait bir malın ya da emlakın devlet eliyle cezaen veya tedbiren geçici veya kalıcı suretle zabt edilmesidir (Tomar, 2006, s.65). Cezar'a göre (1977, s.41), müsadereye maruz kalanların servetleri için muhallefat ve miras varisleri arasında pay edilenlerin malvarlıkları içinse tereke kavramı tercih edilmiştir. Neumann (2009, s.16.), terekelerde yalnızca vefat eden şahsa ait mallar bulunması ve muhallefatlarda ise kişinin aile efradına ait varlıkların da yer almasına dayanırken Bozkurt (2013, s.196.), aynı şerhiye sicili içerisinde müsadere edilmiş mallar için muhallefat ve varislere taksim edilmiş mallar içinse tereke tabirinin kullanılmasına dayanır.

Muhallefat kayıtlarının iki kısımdan oluşma ihtimali vardır. Veraset işlemleri muhallefat halifelîği tarafından yapılan herkes için yalnızca malvarlıklarının dökümünün yapıldığı müfredat defterleri hazırlanır. Kişinin serveti hakkında müsadere ya da borçlarına mahsup edilme kararı alınmışa malvarlığının satışı (füruht) gerçekleştirilir ki bunların zaptı da kayıtların ikinci kısmını yani fûruht defterlerini oluşturur (Telci, 2007, ss.153-159). Muhallefat belgelerinin hemen hepsi aynı kayıt kalıplarına göre hazırlanıyordu ki müfredat defterleri için bir format ve fûruht defterleri için bir format kullanılırdı. Tafsilatlı bilgiler ihtiva eden müfredat defterlerinin beş kısımdan oluştuğunu söylemek mümkündür. Birinci bölümde, muhallefat sahibi hakkında bilgiler verilirdi. Bu kapsamda, adı, ölüm yeri, sebebi ve zamanı, lakabı, unvanı, mesleği ve ikametgâhı belirtilirdi. Muhallefat tahriri için tayin edilen görevliler ile alakalı malumat da bu kısımda bulunabiliyordu. Bazen aile efradı da burada zikredilirdi. İkinci bölümde, muhallefatı oluşturan mallar sıralanırdı ki bu kısımda malların meskenler içerisindeki konumları da yer alıyordu. Bazı belgelerde ise malların tahmini nakit değerleri de yazılırdı. Üçüncü bölümde, eğer varsa muhallefat sahibinin gayrimenkulleri niteliksel ve niceliksel özellikleri ile birlikte işlenirdi. Dördüncü bölümde, muhallefat tahriri süreci boyunca katlanılan masraflar ve muhallefat sahibi vefat etmişse cenaze işlemlerinin maliyetleri yazılırdı. Beşinci bölümde ise, ispat edilmiş tüm alacakları ve verecekleri açıklanır ve varsa mehir ve nafaka borçları özellikle kaydedilirdi. Fûruht def-

terlerinin formatı ise, satılan malların ne olduğu, pahalarının ne olduğu ve kimlere satıldığının yer aldığı bir listeden ibaretti (Özcan, s.407).

Emin Ağa ve Eminlik

Emin Ağa ifadesi Osmanlı maliyesinde görev alan bürokratların bir zümresini ifade etmek için kullanılırdı. Asli vazifeleri idarecilikte ve tayin edildikleri işler çeşitlilik gösterirdi. Sivil veya askeri olması fark etmeksizin, varlıkları süreklilik gösteren kurumların yöneticiliğine veya belirli bir süreyle sınırlı işlerin idarelerine getirilirdiler. Hem “daimi kurumlar” hem de “sürelî operasyonları yürüten makamlar” için Emin kelimesinden mülhem olarak Emanet veya Eminlik ibareleri kullanılırdı. “Daimi Eminlikler” belirli yerleşkeleri, organizasyonel yapıları ve görevleri süreklilik arz eden çalışanları ile tam manasıyla kurum hüviyetindeyken “sürelî operasyonlara” ait Eminlikler ise kurumsallığa sahip olmamaları sebebiyle yalnızca makam konumundaydılar. Eminlikler genellikle devletin ihtiyaç duyduğu malların ve hizmetlerin üretimi veya temin edilmesi işlerini yürütmekten sorumluydular. Bu özellikleri itibarıyla, kamu maliyesinin ve bazı hallerde de ordu ile donanmanın yardımcı kuruluşlarıydılar (Sahillioğlu, 1995, s.112).

Emin Ağa görevi uzmanlık gerektiren bir görevdi ve Emin Ağaların hepsinin ortak özelliği idarecilik ve maliye konularında tecrübeli olmalarıydı. Emin Ağaların esas yükümlüğü sorumluluklarına verilen kurumun/makamın sorunsuz bir şekilde işlenmesini temin etmekte. Bu çerçevede, talepleri ve şikâyetleri dikkatle ele alınır ve aynı derecede denetime ve kontrole tabi tutulurlardı. Görevi suiistimal etmeleri durumunda, azil, hapis, sürgün edilmeleleri ve dahi idam edilmeleri söz konusu olurdu (Uzunçarşılı, 1988, s.354).⁴ Sivil bürokrat olmaları sebebiyle Kalemiye'nin bir parçasını teşkil ederler ancak her biri kalemiyeden yetişmiş değildi. Bir kısmı ayandan bir kısmı saray çevresinden ve bir kısmı da sair yerlerden gelenlerdi. Kalemiye sınıfının dört katmanlı teşrifat sıralamasının üçüncü ve dördüncü tabakalarında yer alırdılar ki buradan da anlaşılacağı üzere Emin Ağalar orta kademe bürokrat konumundaydılar (İpşirli, 1996, ss.460-461).

Son olarak, Eminlikler'in idare şekillerine de değinilebilir ki iltizam ve emanet olmak üzere iki usul bulunurdu. Eğer yönetilecek kurum mukataa statüsündeyse önce müzayede ile satışa çıkarılır ki böylece iltizamen yönetilmiş olurdu. Bu durumda mültezimler Emin Ağa olarak adlandırılırdı. Eğer görev bir mukataa değilse ve yahut müzayede sonuçsuz kalmışsa, bürokrasi içerisinde bir kişi Emin Ağa olarak atanırdı ki bu idareye de emaneten adı verilirdi. Emaneten yönetimlerde Emin ücretli bir çalışan olurdu ve suiistimal etmeden görevini hakkıyla yerine getirmesi dışında bir yükümlüğü bulunmazdı. Bu iki usulün haricinde üçüncü ve karma bir yol olarak “emanet ber-vech-i iltizam” denilen bir yöntem de vardı (Uzunçarşılı, s.378).⁵

Eminlikler işlev ve teşkilat yapıları gibi faktörler dâhilinde çeşitlilik gösterirdi ki öne çıkan gruplar şu şekildeydi: İmalat Eminlikleri, Mali ve Ticari Eminlikler, İaşe Eminlikleri, İmar Eminlikleri ve detayları ayrıca ele alınacak olan Surre-i Hümayun Eminliği.

⁴ Eminleri denetleme yetkisi ve görevi Başmuhasebe Kalemi'ne aitti.

⁵ Bu yöntemde, bürokrasi içerisinde bir memur iltizamen idare etmek kaydıyla maaşlı çalışan olarak Emin tayin edilirdi. Bu sistemde Emin, hem devlete peşin ödeme yapar ve bunun karşılığında kârın da zararında sahibi olurdu hem de devletten düzenli olarak maaş alırdı.

İmalat Eminlikleri: Osmanlılar, devletin sınai üretim ihtiyacını karşılamak amacıyla muhtelif işletmeler tesis etmiştir. Kamu harcamalarının esas bölümünü askeri masrafların oluşturduğu (Cezar, 1986, s.95) göz önüne alınırsa, devletin endüstriyel ihtiyacının önemli bir kısmının askeri araç ve gereçlerden oluştuğu ve mevzubahis imalatların yüksek sermaye gerektirdikleri bir gerçektir. Sınai sahada faaliyet yürütmüş olup tespit edilebilen başlıca Eminlikler ise şunlardır: Tersane-i Amire Eminliği, Tophane-i Amire Eminliği ve Baruthane-i Amire Eminliği. Bu kurumların haricinde, Osmanlı mali sisteminde Eminlikler şeklinde örgütlenmiş bir diğer imalat kuruluşu da madenlerdir (Koç, 2002, ss.771-780).

Mali ve Ticari Eminlikler: Çağdaş ülkelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da para üzerindeki hâkimiyet egemenliğin bir alameti olarak görülmekteydi. Bu kapsamda Osmanlılar, paranın imalatı ve hareketi üzerinde söz sahibi olmalarını sağlayacak yöntemler takip ediyorlardı. Bu politikaların maksadı, yalnızca siyasal getiri sağlamak olmamış aynı zamanda parasal istikrarı sağlamak suretiyle kamu maliyesinin gücünü koruma ve sürdürme imkânına kavuşmak (Fiskalizm) da olmuştu (Pamuk, 2017, s.14). Bu çerçevede, para üzerindeki hükümranlığın tesis edilebilmesini mümkün kılacak olan iki önemli müessesese teşekkül edilmişti. Bunlardan birisi para imalatının gerçekleştirildiği Darphaneler iken diğeri parasal hareketin en büyük sebebi olan ticareti kontrol etme imkânını veren Gümrükler'di. İki kurumun da mülkiyeti devlete ait olup idaresi emanet veya iltizam usullerine göre yürütülüyordu. Bu sebeple, iki kurumun da idarecilerine Emin denilmekte ve kurumların isimleri Eminlik olarak anılmaktaydı (Bölükbaşı, 2013; Kocakaplan 2017).

İaşe Eminlikleri: Sosyal düzenin ve kamusal faaliyetlerin devamlılığının sağlanabilmesi için toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir ki bunların önde geleni hububat ve et ile özdeşleşen gıdadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi zihniyeti de bu realitenin koşullarında şekillenmiş, bu doğrultuda politikalar üretilmeye çalışılmış (Provizyonizm) ve bu durumun gerektirdiği kurumsal düzenlemeler yapılmıştı. İmkânların eksikliği öncelikleri belirlemeyi zorunlu kılmış ve saray, ordu, başkent ve taşra sırası takip edilmişti (Genç, 2014, ss.41-42). Süreci idare etmek amacıyla tesis edilen kurumlar ise şunlardı: sarayın genel iaşesi için Matbah-ı Amire Eminliği (Bilgin, 2003, ss.115-119), sarayın, ordunun ve başkentini et iaşesi için Kasapbaşılığı (Türkhan, 2006), ordunun hububat iaşesi için Nüzul Eminliği (İşbilir, 2007, s.311-312), hem başkentini hem de taşranın hububat iaşesi için Ambar Eminliği (Öztürk, 2012, ss.165-181) ve devlete ait hayvanların iaşesi için Arpa Eminliği (Uzun, 2020, ss.79-147).

İmar Eminlikleri: Tarihin her döneminde en büyük yatırım türü olan fiziki yapılar insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sebeple, gerek altyapılar gerek üstyapılar olarak, devletler için de zaruri ihtiyaçtırlar. Fiziki yapıların kamusal kullanım özelliğine sahip türlerinin inşasının büyük sermaye gerektirmesi bu eserlerin devletler harici bir aktör tarafından yapılmasını zorlaştırır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da, alt ve üst yapı çalışmalarına önem verilmiş, projelerin büyük kısmı kamu tarafından finanse ve organize edilmiş ve süreçlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için kurumsal düzenlemeler yapılmıştı. Bu çerçevede, Şehir Eminliği ve Bina Eminliği olmak üzere iki kurumun tesis edildiği görülür. Kabaca özetlemek gerekirse, Bina Eminliği, sivil ve askeri tekil yapıların inşasından sorumlu iken Şehir Eminliği, içerisinde birden fazla yapı barından sivil projelerin koordinasyonundan sorumluydu (Akyıldız, 2010, ss.459-461; Küçük, 1992, s.179).

Surre-i Hümayun Eminliği: Hac zamanı Haremeyn halkına ve hacılara dağıtılmak üzere Müslüman hükümdarlar tarafından gönderilen hediyeleri ve bahşileri ifade etmek için Surre terimi kullanılmıştır. Surre-i Hümayun ise İstanbul'dan yola çıkan ve devlet tarafından organize edilen kervana verilen isimdir. Kafile, Surre'nin yanı sıra o yıl hacca gidecek olan hacı adaylarını da barındırırdı. Surre Alayı Darüssaade Ağası tarafından Haremeyn vakıflarının gelirleriyle hazırlanırdı (Buzpınar, 2009, ss.567-568). Ayrıca, güzergâhı üzerinde yer alan Haremeyn vakıflarından ve Surre'ye tahsis edilmiş gelir kalemlerinden (yeterli olmadıkları zaman hazineden çıkarılan ödeneklerle) eklemeler yapılarak kervan büyütülürdü.⁶ Surre-i Hümayun'un idaresi ve dağıtımı için Surre Emni olarak isimlendirilen dürüstlüğü ve dindarlığı ile bilinen kalemiye, askeriye veya ilmiye sınıfından bir memur tayin edilirdi. Kafile içerisindeki en yetkili idari amirdi fakat görevi yalnızca idari olup hac ibadeti ile alakalı süreçte bir vazifesi bulunmazdı. (Durak, 2018, ss.62-64). Kervanın güvenle gidip dönmesi de Emin'in sorumluluğuydu ancak güzergâh üzerindeki yerel idarecilere emirler yazılarak kervanın geçiş güvenliği sağlanırdı (Atalar, 2015, s.161).

Emin Ağaların Profilleri

Emin Ağaların profillerini mesleki kariyerleri ve sosyal ilişkileri olmak üzere iki boyutta araştırmak mümkündür. Mesleki kariyerleri, birincil faaliyet olarak nitelenebilecek Eminlik vazifesi veya diğer kamu görevleri ve ikincil faaliyet olarak isimlendirilebilecek idare ettikleri mukataalar ile tesis ettikleri vakıflar şeklinde tasnif edilebilir. Sosyal ilişkileri ise, mensubu oldukları toplumsal zümreler, akrabalık bağları ile ailevi özellikleri ve ikametgâhları ile konutları hakkında bilgiler ekseninde değerlendirilebilir.

Mensubiyetleri açısından incelendiklerinde, Emin Ağaların çeşitli toplumsal kökenlerden geldikleri görülür. Aidiyeti tespit edilememiş 7 kişinin haricinde, 4'er kişinin kalemiyeden ve ayandan geldikleri ve 3'er kişinin de saraydan yetişmiş ve muhtelif paşaların kapı halklarından çıkmış oldukları söylenebilir. Ailevi yapıları açıdan incelendiklerinde, 15 kişinin evli ve 11 kişinin de çocuk sahibi olduğu kesin olarak tespit edilmiştir ancak çocukların sadece bir kısmının kimlikleri belirlenebilmiştir. Haklarında bilgi bulunan 4'ü kız ve 10'u erkek toplam 14 çocuğun 13'ünün -babaları vefat ettiği sırada- yetişkin yaşlarda oldukları bilinmektedir. Bu durum, Emin Ağaların nispeten ileri yaşlarda hayatlarını kaybettiğine işaret eder. İkametgâhları açısından incelendiklerinde, 5 kişinin taşrada -ikisi Rumeli'de ve üçü Anadolu'da- ve 16 kişinin de İstanbul'da yaşadığı görülür. 3 kişinin 2'şer tane -ki tamamı İstanbul'da yaşamıştı- ve diğer 18 kişinin de 1'er tane konutu vardır. Ayrıca, İstanbul'da ikamet edenlerden 6'sı yalı sahibidir. Mimari yapıları itibarıyla ele alınırsa, konutların epeyce büyük olduklarını söylemek mümkündür zira ortalama oda sayısı takriben 10,5'tir ve neredeyse tüm evlerde birer adet mutfak ve banyo vardır.

Her bir Emin Ağa'nın mesleki kariyeri için kesintisiz birer zaman çizelgesi oluşturulmasını sağlayacak ölçüde veriye ulaşılamamıştır. Yine de, elde edilen bilgilerin verdikleri imkân dâhilinde Emin Ağaların kariyerlerini toplu bir şekilde görebilmek amacıyla Şekil 1 düzenlenmiştir. Buna göre, Emin Ağaların çok farklı türlerde Eminlikler'e tayin edildikleri görü-

⁶ Suriye'de yaşayan gayrimüslimlerden alınan ve Cevali-i Şam denilen cizye vergisi Surre-i Hümayun'a tahsis edilmiş mukataaların başında gelmekteydi. 1774 yılında, Mısır ve Suriye civarında çıkan ihtilal sebebiyle tahsilat yapılamamış ve Surre'ye aktarılacak meblağ hazineden verilmiştir. BOA, AE.SMST.III 165/12946, 1774 (1196).

lür ancak bu atamalarda herhangi bir örüntü yoktur. Göreve kimin getirileceği vazifenin gerekliliklerine bağlıdır ancak bazı durumlarda (kişisel ilişkilerden kaynaklanan iltimaslar gibi sebeplerle) rasyonel olmayan kararlar da verilmiştir. Mesela, Matbah Eminliği'ne Hacı Hacı rütbesinden tayin yapılması kanun iken bu göreve Ağalar arasından Selim atanmıştır çünkü kendisi Sultan I. Abdulhamid'in dünüdür. Mesleki kariyerlerin seyrini etkileyen bir diğer faktörse tevcihat sistemidir. Bu yöntemde, atamaların bir yıllığına yapılması ehil kişilerin de azledilmelerine sebep olabilir ki böyle durumlarda ilgili kişiyi en kısa zamanda aynı göreve geri getirmek tercih edilmiştir. Bu çözümün sonucu ise, vazifelere tayin edilen kişilerin sadece belirli isimlerin yer aldığı bir havuzundan seçilmesi olmuştur. Kariyerleri detaylıca incelendiğinde, bazı Emin Ağaların hayatlarının bir döneminde Eminlikler'den daha üst seviyede makamlara getirildikleri ve Emin Ağaların kesintisiz görev yapmayarak zaman zaman deyim yerindeyse işsiz kaldıkları da anlaşılabilir.

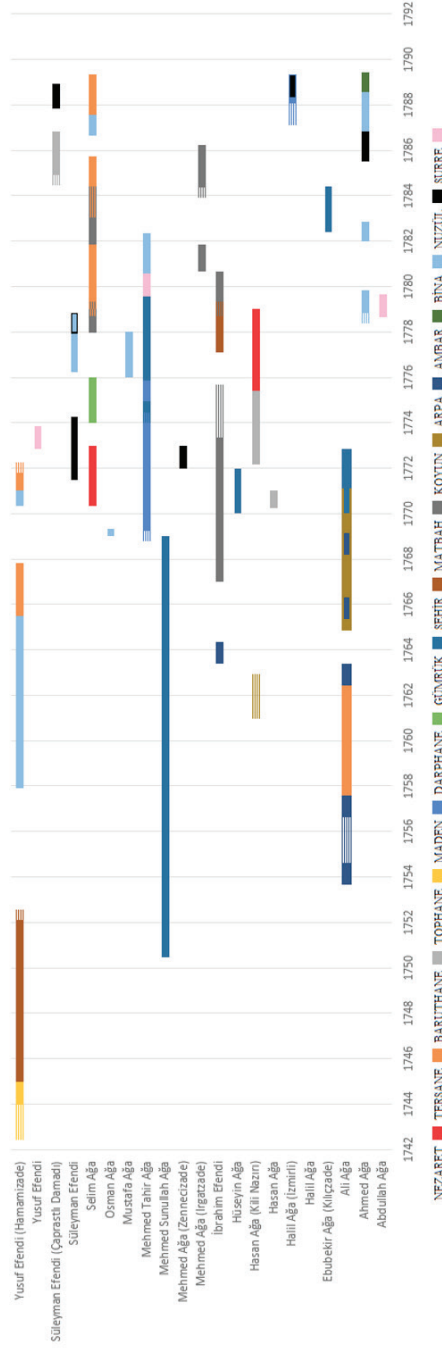
Şekil 1 ayrıntılı incelendiğinde, farklı renkte birden fazla şeritin aynı kişinin karşısında aynı zaman diliminde beraber ilerlediği durumlar dikkat çeker. Bu durumun sebebi, Eminlikler'in görev tanımlarının belirgin olmamasından kaynaklanan müşterek çalışmalardır. Bu gibi hallerde, yapılacak işin niteliklerine bağlı olarak Eminlikler arası koordinasyonu arttırmak için birden fazla Eminliğe bir tane Emin Ağa tayin edilmiştir. Örnek vermek gerekirse, uzunca bir süre Kasapbaşılığı yapmış olan Ali Ağa bu görevi sırasında birer yıllığına iki defa Arpa Emni olarak da vazife almıştır. İncelemeye devam edildiğinde, birden fazla kişinin aynı anda aynı görevi icra etmiş olmaları dikkat çeker. Bu durumun sebebi Gümrük, Bina ve Nüzul gibi bazı türlerde birden fazla Eminlik bulunmasıdır. Mesela, çok sayıda gümrük noktasının bulunması çok sayıda Gümrük Eminliği'nin var olmasına sebep olur. Bu nedenle, her biri farklı bir gümrüğü idare etmekle beraber aynı anda birden fazla kişi Gümrük Emni unvanını taşıyabilmektedir. Son olarak, şeritlerin tamamen boyanmamış taralı kısımlarının olduğu da fark edilebilir ki bu bölümler ilgili Emin Ağa'nın göreve geliş veya vazifeden ayrılış tarihlerinin kesin olarak belirlenemediği halleri ifade eder.

Emin Ağaların Eminlik idaresi haricindeki ikincil faaliyetleri, malikâne usulü ile idare ettikleri mukataalar ve bizzat ihdas ettikleri vakıflardır. 18. yüzyılda yaygın işletme şekli malikâne olan ve Osmanlı yönetici eliti için revaçta bir yatırım aracı olan mukataalar, Emin Ağalar tarafından da tercih ediliyordu. Tespit edilebildiği kadarıyla, Emin Ağalar'dan 10'u, bir veya daha fazla sayıda mukataaya mutasarrıftı ancak bilfiil işletmek yerine -kanunlara aykırı olmasına rağmen- mültezimler eliyle idare ediyorlardı. Ayrıca, iç borçlanma sistemi olarak 1775'te başlatılan Esham usulüne de ilgili oldukları görülür zira sehim sahibi olan iki Emin Ağa vardı. Bir diğer ikincil faaliyetleri ise vakıflardı ki Eminler tarafından kurulmuş olan 5 adet vakıf tespit edilmiştir. Klasik dönemde zenginlerin malvarlıklarını -bilhassa gayrimenkullerini- vakıflaştırarak güvenceye alma yoluna gittikleri bilinmektedir. Vakıf tesis eden Emin Ağalar'dan da ikisinin bu tür bir yöntemi seçmiş olması muhtemeldir ki bu kişilerin tüm gayrimenkullerini kurdukları vakıflara bağışlamaları ve vakıf mütevellilerine kendileri ile varislerini tayin etmiş olmaları bu ihtimali destekler.

Emin Ağaların Muhallefatları

Daha önce bahsedildiği gibi, muhallefat kayıtları müfredat ve fûruht defterleri olmak üzere iki bölümden oluşur. Bu defterlerin eksikliği, muhallefatların bütünüyle ve toplam nakdi değerleriyle tespit edilebilmesine engel olduğu için malvarlıkları değerlendirilirken dikkate

Şekil 1. Emin Ağaların Görev-Yıl Çizelgesi

alınması geren bir durumdur. Yapılan taramaların neticesinde 21 Emin Ağa'nın %40'ının müfredat defterinin ve %30'nun furuht defterinin eksik olduğu ve %25'nin ise furuht defterinin hiç bulunmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca, Emin Ağaların takriben %38,1'inin malvarlığına el konulduğu ve %38,1'inin muhalefatının ise varislerine terk edildiği belirlenmiş ancak %23,8'inin servetinin akıbeti tespit edilememiştir.

Emin Ağaların muhalefatları incelenirken mal varlıkları ve finansal varlıklar şeklinde basit bir ayırım yapmak mümkündür. Malvarlıkları ise, Nukud (nakit paralar), Emval (her türlü eşya ve nesne) ve Emlak (gayrimenkuller) olarak üç gruba ayrılabilir. Finansal varlıkları ise alacaklardan ve borçlardan oluşur.

Tablo 2'ye bakıldığında, 10 Emin Ağa'dan yalnızca 3'ünün nakit para sahibi olduğu görülür. Ayrıca, nukud miktarının ortalaması takriben 800 kuruş ve nukud paylarının ortalaması %5 civarındadır. Bu durum Emin Ağaların ellerinde nakit para tutmama eğiliminde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Emval sütununa bakıldığında, miktarın ortalamasının takriben 14.400 kuruş ve payların ortalamasının %88 civarında olduğu fark edilir. Bu durum ise, Emin Ağaların malvarlıklarının büyük bir kısmını eşya olarak tuttıkları şeklinde yorumlanabilir. Emlak sütununa bakıldığında, yine yalnızca 3 Emin Ağa'nın gayrimenkul sahibi olduğu görülür ancak iki kişinin bilgileri eksiktir. Emlakinin tamamı hakkında bilgi sahibi olunan Halil (İzmirli) Ağa'nın emlak-emval oranı örnek alınırsa Mehmed Sunullah Ağa'nın 38.000 kuruş ve Hüseyin (Mısırlı) Ağa'nın 17.000 kuruş değerinde emlake sahip oldukları varsayılabilir.

Tablo 2. Malvarlığının Değeri Bilinen Emin Ağaların Servetleri (Kuruş)

İsim (Son Görev)	Malvarlığı				Alacak-Verecek Dengesi (Malvarlığına Oranı)
	Nukud	Emval	Emlak	Toplam	
Selim (Tersane)	0	48.270,38	0	48.270,38	51.226,5* (% 106,12)
Abdullah (Surre)	6.307 (% 21,22)	23.421,67 (% 78,78)	0	29.728,67	-38.022,5 (% -127,90)
Halil (İzmirli) (Nüzul)	0	7.667,5 (% 33,38)	15.300 (% 66,62)	22.967,5	0
Mehmed Sunullah (Gümrük)	0	19.046,38	**	19.046,38	*
Hasan (Kili Nazırı)	1.645,5 (% 9,23)	16.178,34 (% 90,77)	0	17.823,84	*
Mehmed (Irgatzade) (Matbah)	0	13.295	0	13.295	-40.696,5 (% -306,10)
Hüseyin (Mısırlı) (Surre)	0	8.458,82 (% 93,12)	625** (% 6,88)	9.083,82	-4.450 (% -48,99)
Osman (Bina)	0	4.366,54	0	4.366,54	*
Mehmed (Zenecizade) (Nüzul)	0	2.253,29	0	2.253,29	0
Mustafa (Bina)	220,75 (% 19,04)	938,35 (% 80,96)	0	1.159,1	2.169 (% 187,13)

Kaynak: BOA, D.BŞM.MHF.d 12942, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.e 81/50, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.e 81/54, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.d 12784, 1770 (1184); BOA, D.BŞM.MHF.e 67/67, 1778 (1192); BOA, D.BŞM.MHF.d 12755, 1769 (1182); BOA, D.BŞM.MHF.e 72/55, 1784 (1198); BOA, D.BŞM.MHF.d 12752, 1768 (1182); BOA, D.BŞM.MHF.d 12621, 1768 (1182); BOA, D.BŞM.MHF.e 52/16, 1768 (1182); BOA, D.BŞM.MHF.d 12841, 1778 (1192); BOA, D.BŞM.MHF.e 63/6, 1778 (1192); BOA, D.BŞM.MHF.e 77/14, 1786 (1200); BOA, D.BŞM.MHF.e 55/35, 1773 (1187); BOA, D.BŞM.MHF.e 80/32, 1788 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.e 81/61, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.e 63/60, 1779 (1193); BOA, D.BŞM.MHF.d 12800, 1772 (1186); BOA, D.BŞM.MHF.e 69/16, 1782 (1196); BOA, D.BŞM.MHF.e 82/9, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.e 82/46, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.d 12916, 1789 (1203); BOA, D.BŞM.MHF.e 90/9, 1791 (1205); BOA, TS.MA.e 230/7, 1772 (1186); BOA, TS.MA.d 3228/0005, 1772 (1186); BOA, TS.MA.d 2595, 1772 (1186); BOA, TS.MA.e 232/47, 1780 (1194); BOA, TS.MA.d 2748, 1780 (1194); BOA, TS.MA.d 3367, 1778 (1192); BOA, TS.MA.d 7959, 1172 (1186); BOA, TS.MA.d 2296, 1782 (1196); BOA, TS.MA.d 7646, 1782 (1196); BOA, TS.MA.e 233/7, 1782 (1196); BOA, TS.MA.e 537/45, 1782 (1196); BOA, TS.MA.d 2786, 1773 (1187); BOA, TS.MA.e 230/34, 1773 (1187); BOA, TS.MA.d 10551, 1775 (1189); BOA, TS.MA.d 10564, 1775 (1189); BOA, D.BŞM.d 41504, 1786 (1200).

* Borçları olduğu bilinmektedir ancak hesap defterleri tespit edilememiştir.

** Gayrimenkulü olduğu bilinmektedir ancak hesap defterleri tespit edilememiştir.

Yine Tablo 2'ye bakıldığında, malvarlığı açısından ilk sırada Selim Ağa'nın olduğu görülür. Ancak, emlak tahminleri dikkate alınırca Mehmed Sunullah Ağa'nın birinci sırada yer alacağı ve Hüseyin (Mısırlı) Ağa'nın da yedinci sıradan dördüncü sıraya yükseleceği söylenebilir. Emin Ağaların malvarlıklarının kaynakları ile ilgili üç ihtimal öne çıkar ki bunlar üstlenilen vazifelerle mukabil edinilen kazançlar, görevi suiistimal gibi yöntemlerle yapılan yolsuzluklar ve ifa edilmemiş ödeme yükümlülüklerinden doğan veya farklı kişilerden alınan borçlardır.

Malvarlıklarının kaynakları irdelendiğinde somut ve kati bilgilerin bulunmadığı anlaşılır. Bu sebeple, Emin Ağaların kariyerleri başta olmak üzere geçmişlerini dikkate alarak yalnızca tahminler yapmak mümkündür.

Tablo 3. Mallarının Değeri Kısmen Bilinen Emin Ağaların Servetleri (Kuruş)

İsim (Son Görev)	Malvarlığı				Alacak-Verecek Dengesi (Malvarlığına Oranı)
	Nukud	Emval	Emlak	Toplam	
Ahmed (Ambar)	256 (% 1,26)	4.533,17 (% 22,31)	15.532 (% 76,43)	20.321,17	-37.629,5 (% -185,17)
Ali (Gümrük)	0	5.710,13	0	5.710,13	391.779,5* (% 6.861,14)
İbrahim (Matbah)	80 (% 0,81)	9.771,5 (% 99,19)	0	9.851,5	1.056.762 (% 10.726,91)
Mehmed Tahir (Surre)	22.870,5** (% 58,61)	16.147,86 (% 41,39)	0	36.018,36	470.598,5 (% 1.206,10)
Yusuf (Surre)	0	2.965,45	0	2.965,45	36.032 (% 1.215,06)
Yusuf (Hamamizade) (Tersane)	0	11.353,79	0	11.353,79	0

Kaynak: Tablo 2'de belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır.

* Borçları olduğu bilinmektedir ancak hesap defterleri tespit edilememiştir.

** Nukudunun bir kısmı değerleri bilinmeyen farklı ayarlardaki altın sikkeler şeklindeydi. Bu sebeple, tamamının kuruş cinsinden değeri tespit edilememiştir. Ancak değeri bilinmeyenlerin 8.000 kuruş civarında bir değere sahip oldukları tahmini yapılabilmektedir. Bu ihtimal dikkate alınırca tüm nukudun değeri 30.000 kuruş civarında etmektedir.

Emin Ağaların servetlerini hem kendi aralarında dâhilen hem de diğer orta dereceli bürokratlarla haricen kıyaslamak mümkündür. İncelenen Emin Ağaların farklı seviyelerde malvarlıklarına sahip oldukları görülür. Mesela, muhallefatının toplam değeri bilinenler arasında, serveti en büyük olanın malvarlığının serveti en küçük olanın malvarlığına oranı 41,6 gibi yüksek bir değerdedir. Karademir'in Sivas Ağalar'ı hakkındaki çalışmasıyla (ortalamalar esas alınarak) kıyas yapılırsa, Emin Ağaların servetlerinin Sivas Ağaları'nın malvarlıklarının yaklaşık üç katı olduğu fark edilir. Ertürk'ün çalıştığı Edirne Bostancıbaşı Veliyüddin Ağa'nın muhallefatı ile karşılaştırılırsa, Emin Ağaların ortalamasının yaklaşık %40 oranında daha az olduğu ancak Emin Ağalar arasında yer alan ve bir dönem Edirne Bostancıbaşılığı yapmış olan Ahmed Ağa ile yakın seviyede bir malvarlığına sahip olduğu görülür.

Gayrimenkulleri

İncelenen 21 Emin Ağa'dan Mehmed (Zennecizade), Selim, Ahmed, Halil (İzmirli), Hüseyin (Mısırlı), Mehmed Sunullah ve Mehmed Tahir Ağaların gayrimenkulü olduğu tespit edilmiştir. Fakat Mehmed Sunullah Ağa'nın emlakine dair bir malumat elde edilememiştir. Diğer 14 Emin Ağa'nın da gayrimenkul sahibi olma ihtimali vardır ancak taramalarda ne bu doğrultuda kayıt bulunabilmiş ne de bu durumu ima edecek bilgilere ulaşılmıştır.

Emin Ağaların gayrimenkullerinin çeşitlilik arz ettiği ve kiraya verilmiş farklı türlerde pek çok emlake sahip oldukları görülür. Yatırım için kırsaldan ziyade kentsel alanların gayrimenkul piyasalarına yönelerek tercihlerini konut ve dükkân türlerinde yoğunlaştırdıkları anlaşılmaktadır. Mülkiyetlerinde olmayan gayrimenkulleri mal sahibinden kiralayıp üçüncü şahıslara kiraya vererek komisyonculuk tarzı faaliyetler yürüten Emin Ağalar da vardır. Kalemiyeden ve saraydan yetişen hiçbir Emin Ağa'nın emlak sahibi olmaması ve ayan kökenli 4 Emin Ağa'dan 3'ünün emlakinin var olması dikkat çeken bir husustur. Bu durum, bürokratik faaliyetlerle uğraşan Emin Ağalar'a nazaran iktisadi faaliyetlerle ilişkisi fazla olan Emin Ağaların gayrimenkul yatırımlarını yürütme konusunda daha yetkin oldukları varsayımı ile açıklanabilir. Sivas Ağalar'ı ile kıyaslandığında, Emin Ağaların gayrimenkullere yönelik ilgilerinin zayıf olduğunu söylemek mümkündür zira Emin Ağaların yalnızca 3'te 1'inin Sivas Ağaları'nın ise yaklaşık 3'te 2'sinin emlak sahibi olduğu görülür.

Emin Ağaların gayrimenkullerine dair bilgiler, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı emlak piyasalarının durumu hakkında da bir takım veriler sunmaktadır ki bunlara da değinmek yerinde olacaktır. Tablo 4'e bakıldığında, gayrimenkullerin ortalama fiyatlarının ve ortalama aylık kiralarının buldukları şehre göre değiştiği görülür ancak bu ayrışma yalnızca şehir farklılığı ile açıklanamaz. Zira aynı şehirde yer alan gayrimenkuller arasında ilgili şehir içerisindeki konuma ya da söz konusu yapıların fiziki durumlarına bağlı olarak değişiklik gözlenebilir. Bu sebeple, ulaşılan bu veriler emlak piyasalarının durumu hakkında kati yorumlar yapmak için yeterli değildir.¹

¹ Bu noktada, İstanbul emlak piyasasının 1785 yılına ait bir kesitini aktarmak eldeki bilgileri daha iyi anlamaya yardımcı olabilir. Şerhiye sicillerine göre, ortalama bir konutun fiyatı 400-600 kuruş arasında seyrederken küçük ölçekli dükkânların değeri 200-350 kuruş civarındaydı. Daha geniş ölçekli imalathanelerin değeri 500 kuruştan 2.200 kuruşa kadar çıkarken kendilerine mahsus değirmenleri olan fırınların ortalama değeri ise takriben 4000-5000 kuruşu buluyordu (Bozkurt, 2011, s.99).

Tablo 4. Emin Ağaların Emlaklarının Ortalama Değerleri

Türü	Konumu	Sahibi/ İşletmecisi	Adedi	Ortalama Fiyatı (Kuruş)	Ortalama Aylık Kirası (Akçe)	Yılı
Çiftlik	Tekirdağ	Ahmed	3	4.325	-	1789
Çiftlik	İzmir	Halil (İzmirli)	4	1.575 (Dönüm Fiyatı: 3,4)	-	1789
Konut	İstanbul	Mehmed Tahir	18	-	1.168	1782
Konut	İzmir	Halil (İzmirli)	1	-	360	1789
Konut	Tekirdağ	Ahmed	5	420	-	1789
Konut	Tekirdağ	Ahmed	3	-	240	1789
Dükkân	İstanbul	Mehmed Tahir	182	-	187	1782
Dükkân	Tekirdağ	Ahmed	10	-	95	1789
Dükkân	İzmir	Halil (İzmirli)	4	-	424	1789
Depo	İstanbul	Mehmed Tahir	7	-	1.226	1782
Arazi	Tekirdağ	Ahmed	3 (Arsa)	19	-	1789
Arazi	Tekirdağ	Ahmed	1 (Arsa)	-	116	1789
Arazi	İzmir	Halil (İzmirli)	3 (Bahçe)	-	445	1789
Arazi	İstanbul	Selim	13 (Arsa) 21 (Bahçe)	-	15	1789
Değirmen	İzmir	Halil (İzmirli)	2	-	1.305	1789
Fırın	İstanbul	Mehmed Tahir	3	-	2.627	1782
Fırın	İzmir	Halil (İzmirli)	1	-	1.200	1789

Kaynak: Tablo 2'de belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır.

Finansal İlişkileri

Emin Ağalar, hem borç almak hem de borç vermek suretiyle pek çok finansal ilişki içerisine girmişlerdir. Elde edilen bilgiler incelendiğinde dikkat çeken ilk husus borç hesapları tespit edilebilen 6 Emin Ağadan yalnızca 2'sinin devlete borçlu olmasıdır. Devlet memuru olan Emin Ağaların kamuyla bu derece zayıf finansal ilişki içerisinde olmaları açıklanması gereken bir durumdur. Emin Ağaların devlet ile ilişkileri vazifelerini yürütme biçimleri açısından Emanet ve İltizam olmak üzere iki usul üzerinden kuruluydu. Emanet'in Emin Ağalar'a mali yükümlülük getirmemesi ve İltizam'da da devletin alacaklarını peşinen tahsil etmesi Emin Ağaların birçoğunun devlete borçsuz şekilde vefat etmiş olmalarını açıklayabilir. Veriler incelendiğinde dikkat çeken bir başka husus, Emin Ağaların zevcelerine borçlu olmalarıdır ki bu borçların büyük kısmının mehirden kaynaklandığı görülür. Bir diğer husus ise gayrimüslim sarraflara olan borçlardır ki bunun sebebi de Osmanlı finansal düzeninde ana borç vericilerin gayrimüslim sarraflar olmasıdır.

Emin Ağaların alacakları incelendiğinde fark edilen ilk husus devlet ile minimum ilişki seviyesidir ki borçlarda karşılaşılan duruma benzer bir görüntünün burada da karşımıza çıkma sebebi muhtemelen aynıdır. Dikkat çeken bir başka husus ise, Emin Ağaların alacaklarının

yoğunlaştığı sınıfların mütezimler, yöneticiler ve sarraflar olmasıdır. Bu durum Emin Ağaların Eminlik vazifelerinin yanı sıra mukataa mekanizmalarında da ne kadar faal olduklarını ve hem mukataa sisteminin hem yönetici zümre mensuplarının hem de sarraflarla yürütülen kredi piyasalarının likidite ihtiyacının karşılanmasına katkı sağladıklarını gösterir.²

Emin Ağaların alacak-verecek hesaplarının özeti olan Tablo 5'in son sütunundan da anlaşılacağı üzere, ekseriyetle borçlarının alacaklarından daha az olduğu görülür ki bu durum ilave iş olarak kreditorlük yaptıkları ve finans piyasalarının güçlü ve etkili aktörleri oldukları yorumunu destekleyen bir argümandır.

Tablo 5. Emin Ağaların Alacak-Borç Özeti (Kuruş)

İsim (Son Görev)	Toplam Alacak (a)	Toplam Borç (b)	Fark (a - b = c)	Malvarlığı (d)	Toplam (c + d)	Borç Dengesizliği Oranı (%) (c / d)
Abdullah (Surre)	5.768	43.790,5	-38.022,5	29.728,67	-8.293,83	-127,90
Mehmed (Irgatzade) (Matbah)	343.195	383.891,5	-40.696,5	13.295	-27.401,5	-306,10
Mustafa (Bina)	2.169	-	2.169	1.159,1	3.328,1	187,13
Selim (Tersane)	51.226,5	*	51.226,5	48.270,38	99.496,88	106,12
Ahmed (Ambar)	66.346,5	103.976	-37.629,5	20.321,17	-17.308,33	-185,17
İbrahim (Matbah)	1.056.762	-	1.056.762	9.851,5	1.066.613,5	10726,91
Hüseyin (Mısırlı) (Surre)	-	4.457	-4.457	9.083,82	4.626,82	-49,06
Mehmed Tahir (Surre)	470.598,5	-	470.598,5	39.018,36	509.616,86	1206,10
Yusuf (Surre)	36.136	-	36.136	2.965,45	39.101,45	1215,06
Ali (Gümrük)	391.779,5	*	391.779,5	5.710,13	397.489,63	6861,14
Halil (Gümrük)	-	115.000	-115.000	-	-115.000	-
Süleyman (Çapraştılı Damadı) (Nüzul)	125.323	77.576	47.747	-	47.747	-

Kaynak: Tablo 2'de belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır.

² Finansman işlevi gören Emin Ağaların bu fonksiyonu icra edebilmek için ihtiyaç duydukları fonları ne şekilde oluşturdukları, cevap bulunması icap eden bir sorudur. Ancak makalenin bilgi kaynakları açısından bakıldığında muhallefat kayıtları bu konu hakkında yorum yapılabilmesi için yeterli veriyi sağlamamaktadır. Mevzunun aydınlatılabilmesi için -bilhassa Emin Ağaların ana gelir kaynağı olmaları sebebiyle- Eminliklerin muhasebe kayıtlarının detaylıca incelenmesi yoluna başvurulabilir.

Tüketim Eğilimleri

Emin Ağaların muhalefatlarında tespit edilen eşyalar şu şekilde tasnif edilebilir: Aksesuar, Evani (kap-kacak), Giyim, Silah, Binek, Kitap, Köle, Kumaş, Kürk, Mefruşat, Mücevher ve Diğer. Aksesuar grubu, malzemelerine göre Ahşap, Cam, Metal ve Tekstil; Evani grubu, işlevine göre Banyo ve Mutfak; Giyim grubu, işlevine göre Çamaşır ve Kıyafet; Silah grubu, teknik özelliğine göre Klasik ve Ateşli olarak bölümlenebilir.

Tablo 6. Emin Ağalar'ın Eşyalarının Kategorik Dağılımı (Adet)

İsim (Soyun Görev)	Aksesuar				Evani		Giyim		Silah		Binek	Kitap	Köle	Kumaş	Kürk	Mefruşat	Mücevher
	Ahşap	Cam	Metal	Tekstil	Banyo	Mutfak	Çamaşır	Kıyafet	Klasik	Ateşli							
Abdullah (Surre)	3	0	9	19	0	1	0	76	4	3	0	2	0	134	13	0	9
Hasan (Kili Nazırı) (Bina)	34	2	72	88	25	97	23	119	22	13	7	24	3	9	29	278	2
Mehmed (Irgatzade) (Matbah)	34	0	28	27	6	49	18	63	6	3	0	0	0	0	24	202	1
Halil (İzmirli) (Nüzul)	33	12	51	67	13	138	21	66	9	19	10	315	0	38	17	265	0
Mustafa (Bina)	19	0	18	31	6	66	7	29	1	3	2	3	0	5	9	15	4
Osman (Bina)	8	0	15	22	0	12	0	51	9	4	2	2	5	5	13	58	0
Selim (Tersane)	146	50	92	144	51	731	3	114	15	5	1	8	0	97	36	650	0
Mehmed Sunullah (Gümrük)	69	24	108	295	15	343	13	245	21	29	0	63	3	168	69	603	6
Hüseyin (Mısırlı) (Surre)	6	7	86	92	14	106	19	35	42	21	1	6	0	18	14	225	0
Mehmed (Zennecizade) (Nüzul)	0	0	5	34	4	28	13	45	7	7	4	1	0	4	7	15	0
Ahmed (Ambar)	50	1	51	134	5	117	26	96	11	9	11	20	2	54	46	372	38
Ali (Gümrük)	35	8	120	298	2	168	42	226	23	55	0	21	7	68	53	323	0

Tablo 6. (Devamı) Emin Ağalar'ın Eşyalarının Kategorik Dağılımı (Adet)

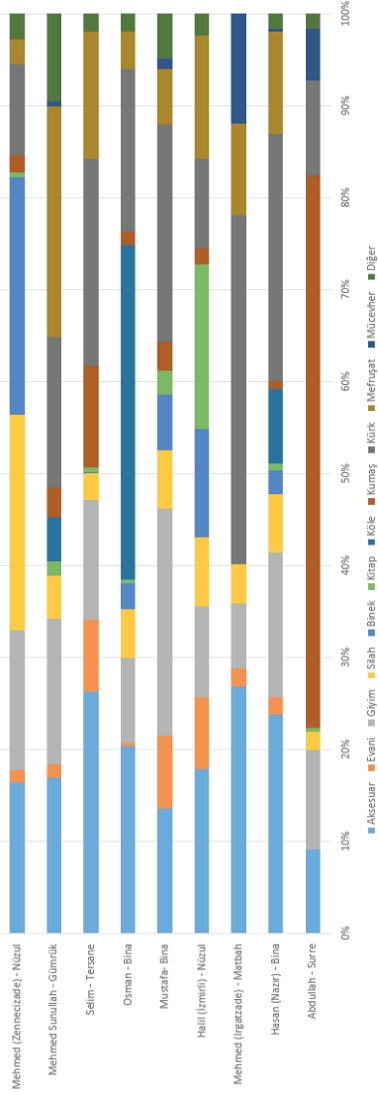
İsim (Soy Görev)	Aksesuar				Evani		Giyim		Silah		Binek	Kitap	Köle	Kumaş	Kürk	Mefruşat	Mücevher
	Ahşap	Cam	Metal	Tekstil	Banyo	Mutfak	Çamaşır	Kıyafet	Klasik	Ateşli							
Yusuf (Hamamizade) (Tersane)	54	0	89	246	11	238	26	287	24	12	0	0	0	149	55	61	0
İbrahim (Matbah)	33	9	9	45	0	20	17	94	4	1	0	0	72+	5	37	368	0
Mehmed Tahir (Surre)	11	7	39	158	16	188	15	173	13	5	0	28	3	417	22	274	15
Yusuf (Surre)	20	3	48	253	0	92	0	326	42	13	0	0	0	421	2	363	0
Süleyman (Çaprazlı Damadı) (Nüzul)	11	6	15	5	0	23	0	26	3	1	0	27	0	1	9	230	0
Hasan (Baruthane)	26	9	36	98	9	116	45	107	5	11	2	0	4	33	19	367	14
Ebubekir (Kılıçzade) (Gümrük)	105	2	38	85	2	81	8	90	8	2	0	1	0	3	19	307	1
Halil (Gümrük)	44	2	23	19	5	22	14	48	4	9	2	41	3	6	10	233	3
Süleyman (Nüzul)	41	12	43	147	27	29	11	131	7	8	0	2	4	50	33	500	5

Kaynak: Tablo 2'de belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır.

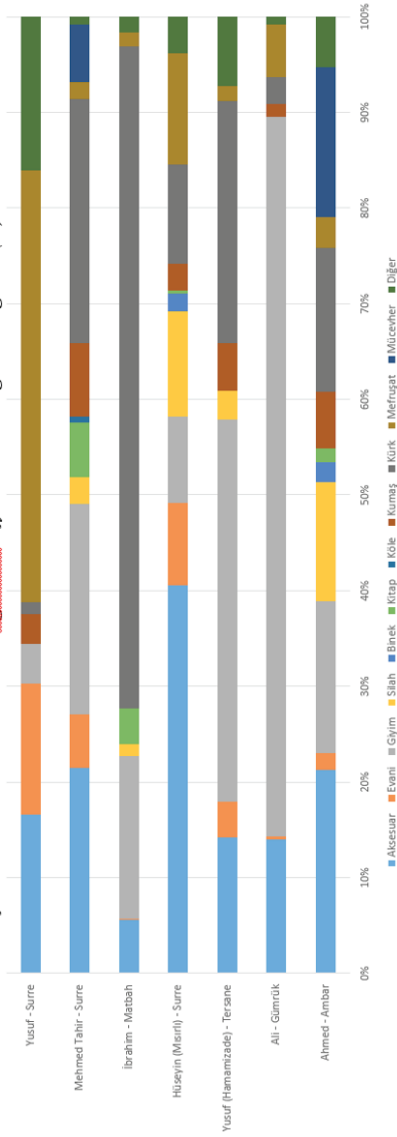
Tablo 6 incelendiğinde eşyaların tek başına pek bir anlam ifade etmediği görülür. Bu sebeple, Şekil 2 ve 3'te bulunan bilgilerle birlikte ele almak mesela kategorilerdeki eşya adetleri ile kategori değerlerinin ağırlıklarını kıyaslamak daha isabetli olacaktır. Burada dikkat çeken en önemli şey bazı kategorilerin miktar olarak az değer olarak fazla olmasıdır ki bu durumun sebebi kategorilerin ortalama birim değerlerinin farklılığıdır. Ortalama birim fiyatı yaklaşık 35.000 (1768 yılına endekslenmiş değerlere göre 32.500) akçe olan Köle en pahalı kategori iken ortalama birim fiyatı takriben 400 (1768 yılına endekslenmiş değerlere göre 300) akçe olan Evaniler en ucuz kategoridir.

Eldeki veriler incelendiğinde, aritmetik ve ağırlıklı ortalamaların hesaplanması yoluyla çeşitli analizler yapılabileceği görülür. Aritmetik ortalama bir Emin Ağa'nın eşyalarının kategorik dağılımını verirken ağırlıklı ortalama ve bunun aritmetik ortalama ile kıyaslanması ise Emin Ağalar'ın zengin ya da fakir olmalarının kategorik dağılımlar üzerindeki etkisini ortaya çıkarır. Buna göre, Emin Ağalar'ın zenginlikleri arttıkça, Tablo 7'deki "c" değeri pozitif kategorilerin ağırlığı artmakta negatif kategorilerin ağırlığı azalmaktadır. "d" değerine geyirse, Emin Ağalar'ın zenginliği arttıkça, en çok Ahşap Aksesuar kategorisinin ağırlığı artmakta ve en çok Binek kategorisinin ağırlığı azalmaktadır.

Şekil 2. Serveti Tamamen Bilinen Emin Ağalar'ın Eşyalarının Kategorik Dağılımı (%)

Şekil 3. Serveti Kısmen Bilinen Ağalar'ın Eşyalarının Kategorik Dağılımı (%)

Tablo 7. Eşyaların Yüzsdel Kategorik Dağılımları ile Alakalı Ortalama Değerleri

Kategori Adı	Aritmetik Ortalama (a)	Ağırlıklı Ortalama (b)	Fark (a - b = c)	Oran (c / a = d) %
Ahşap Aksesuar	3,95	8,56	4,62	117,01
Kumaş	2,91	5,47	2,56	87,96
Cam Aksesuar	0,56	0,93	0,36	64,39
Banyo Evanisi	0,48	0,68	0,20	41,63
Mefruşat	10,91	14,04	3,13	28,70
Mutfak Evanisi	3,87	4,39	0,51	13,19
Kürk	19,42	21,73	2,31	11,89
Diğer	1,77	1,77	0,00	0,00
Kıyafet	12,84	12,41	-0,43	-3,32
Mücevher	1,55	1,46	-0,09	-5,85
Metal Aksesuar	7,04	6,52	-0,53	-7,48
Tekstil Aksesuar	10,92	8,44	-2,48	-22,72
Klasik Silah	5,17	3,60	-1,57	-30,40
Kitap	2,73	1,75	-0,99	-36,14
Köle	5,46	3,16	-2,30	-42,16
Ateşli Silah	2,81	1,59	-1,21	-43,22
Çamaşır	0,47	0,25	-0,22	-47,21
Binek	5,67	1,90	-3,77	-66,45

Kaynak: Tablo 2'de belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır.

Emin Ağalar'ın eşyaları hakkında yapılabilecek bir diğer analiz korelasyondur ki bu çalışma zenginlikleri ile tüketim eğilimleri arasındaki ilişkiyi açıklayabilir. Örneğin, Mefruşat grubunda birim fiyatları servetlerine göre değişmeyerek benzerlik göstermiştir. Analizden çıkan bir başka sonuca göre, malvarlıklarının artması halinde, Banyo Evanisine daha fazla miktarda, Köleye daha az miktarda, Kıyafetlerin pahalı olan türlerine ve Bineklerin ucuz olan cinslerine sahip olma eğilimi göstermişlerdir.

Emin Ağalar'ı eşyaları üzerinden farklı toplumsal gruplarla kıyaslamak mümkündür. Örneğin askeri sınıfa mahsus bir eşya türü olan silahları sadece güvenlik için değil işlemeleri ve süslemeleri ile törensel amaçlar için de edindikleri anlaşılır. Mefruşat türü eşyalarının daha ziyade yeni ve fazla çeşitte oldukları ve lüks eşya grubunda bulunan saatlere ve aynalara çokça (ortalama 2,7 adet saate ve 6,8 adet aynaya) sahip oldukları görülür. Kullanılan malzemeler açısından da diğer toplumsal zümrelerden ayrıştıkları söylenebilir zira metal eşyaların %1,45'i altından %53,04'ü gümüşten ve evanilerinin %9,05'i camdan %7,02'si gümüşten yapılmıştır. Eşyaların menşeleri hakkında da bilgi bulunur ki %12,56'sının üretim yeri bellidir. Bunların %52,41'i yerli ve %47,59'u ithal iken %21,83'lük payla Avrupa ve %18,76'lık payla Anadolu öne çıkan üretim yerleridir. Yabancı menşeli mal kullanımının bu derece fazla olması bir kez daha Emin Ağalar'ın yüksek sosyal statüsüne işaret eder.

Toplumsal katman farklılığının tespit edilebileceği diğer nitelikler arasında eşyaların görsel özellikleri bilhassa renkleri ve süslemeleri sayılabilir. En çok görülen ikinci renk (birincisi beyazdır), elde edilmesi zor olan ve bu sebeple gösteriş aracına dönüşen kırmızıdır. Ayrıca, günümüzde pek kullanılmayan fakat 18. yüzyıl kültürüne uygun olan çok farklı türde renkler¹ de görülür ki birçoğunun imalatının zor olması muhtemeldir. Süsleme içinse değerli taşlar tercih edilmiş ve bunlar mücevher, aksesuar, evani, silah gibi eşyaları bezemek için kullanılmıştır. Elmas, inci, kehribar, kemik, lacivert taşı, lal taşı, mercan, şirmahi, yakut, yeşim ve zümrüt, kitlesel tüketimi olmayan ancak Emin Ağalar'ın eşyalarının %6,36'sında görülen değerli taşlar olarak öne çıkar.

Emin Ağalar'ın servetlerinin bir parçası olup hassaten incelenmesi gereken eşyaları vardır ki bu malların da toplumsal kullanımının fazla yaygın olmadığı söylenebilir. Örneğin 21 Emin Ağa'nın 17'si kitap sahibiydi. Bazı Emin Ağalar kütüphane inşa ettirerek kitaplarını buralara bağışlayacak kadar çok kitaba sahipti. Öne çıkan kitap türleri ise dini eserler, tarih kitapları ve edebi eserler iken en çok karşılaşılan metinler doğal olarak Kur'an-ı Kerim ve En'am-ı Şerif'ti.² Ele alınabilecek bir başka mal grubu ise kölelerdir ki 21 Emin Ağa'dan 9'u (kişi başına 3,78 adet) köle sahibiydi. Kölelerin %67,65'i kadın, %32,35'i erkek ve %88,24'ü yetişkin, %11,76'sı çocuktu. 1785 yılına endekslenmiş fiyatlara göre, kadın köle fiyatları ortalama 532,4 kuruş ve erkek kölelerin fiyatları ortalama 339,3 kuruş iken yetişkin kölelerin değeri 476,6 kuruş ve çocuk kölelerin değeri 424,4 kuruştur. İrdelenebilecek bir diğer eşya grubu ise binek hayvanlarıdır ki 21 Emin Ağa'dan 9'u (kişi başına 4,56 adet) binek sahibiydi. 1785 yılına endekslenmiş fiyatlara göre, bargir fiyatları ortalama 59,1 kuruş olup 14,2-104 kuruş arasında ve at fiyatları da ortalama 96,1 kuruş olup 56,6-135,7 kuruş arasında dağılım gösterir. Aynı tarihte İstanbul ortalamasına göre bargir fiyatları 20-30 kuruş civarında seyrederken at fiyatları 100 kuruşu buluyordu (Bozkurt, 2011, s.100).

Emin Ağalar'ın malları arasında hem toplam değerleri hem de miktarları itibarıyla belirgin bir şekilde dikkat çeken ve toplumsal tüketimi bu derece fazla olmayan bir diğer eşya grubu kürklerdir. Muhallefat kayıtlarında niteliklerine dair detaylı bilginin en fazla verildiği eşya türü de yine kürklerdir. Bir başka özellikleri ise müsadere edilme ihtimallerinin fazla olmasıdır.³ Ayrıca, el konulan kürkler arasında, satılmayarak saraya gönderilme veya devlet erkânına ihsan edilme durumuna da sık rastlanır ki Emin Ağalar içerisinde de vazifelerine binaen kürk hediye edilenler vardır. Malzemeleri açısından bakıldığında yakım, karsak, samur, sincap, tavşan, tilki, vaşak cinsi hayvanlar öne çıkar. Eldeki veriler incelendiğinde, en pahalı türün 75.000 akçe ile samur kontuş ve en ucuz cinsin 3.000 akçe ile sincap cübbe olduğu ilaveten en düşük fiyat farklılığının vaşak nimten ve en yüksek fiyat çeşitliğinin vaşak cübbe cinsi kürklerde olduğu görülür.

¹ Angudi, baruti, cevizi, hünnabi, karanfili, leylaki, kurşuni, limoni, nohudi, safrani, sincabi, şarabi, zeytuni vb.

² Dini ilimler üzerine yazılmış metinlerin bir kısmı medrese müfredatında yer alan ve ders kitabı olarak okutulan eserlerdir ki bu durum bazı Emin Ağalar'ın medrese mezunu olma fikrini gündeme getirir ancak bu ihtimale ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

³ İlgili muhallefat hakkında kısmi müsadere kararı alınması halinde ilk başvuru olan eşya gruplarından birisi kürklerdir.

Sonuç

Emin Ağalar'ın servetleri ile kariyerleri arasındaki muhtemel ilişkileri soruşturmak kısmen de olsa mümkündür. Servetlerinin esas kaynağının gelirleri olduğu ve ikisi arasındaki bağlantı noktasının kariyerleri olduğu söylenebilir. Örneğin, ücreti yüksek olan görevlerde yer almış Emin Ağalar'ın servetlerinin de çok olması beklenen bir durumdur. Bu fikri destekleyen kesin deliller yoktur ancak şu söylenebilir ki finansal büyüklüğünün yüksek olması muhtemel Eminlikler'e getirilmiş 5 Emin Ağadan 4'ü aynı zamanda en varlıklı Emin Ağalar arasındaydı. Kariyerin, servetin bileşenlerinin dağılımını şekillendirme ihtimali de söz konusudur. Mesela, finansal işlemleri yoğun olan Darphane ve Gümrük gibi görevlere gelmiş Emin Ağalar'ın alacak-verecek ilişkilerinin nispeten daha fazla olduğu görülür. Diğer taraftan servet ile kariyer ilişkisinin tek yönlü olmadığını da hatırlatmak gerekir. Servetin miktarının kariyer üzerinde iltizam mekanizmasına dâhil olma eğilimini arttırmak gibi etkileri olabilir ki varlıklı Emin Ağalar arasında mukataa idareciliğinin yaygın olması bu ihtimali destekler.

Emin Ağalar'ın servetleri ile Eminlikler'in kurumsal ve mali yapıları arasında da bir ilişki vardır. Emin Ağalar'ın şahsi hesapları ile Eminlikler'in kurumsal hesaplarının sınırları karşılıklı suistimale imkân verecek şekilde belirsizdir. Muğlaklığın en yoğun olduğu yer, ilgili Emin Ağa tarafından idare edilmek üzere ilgili Eminlikler'e ocaklık olarak tahsis edilen mukataalardır. Bir diğer problem ise denetimsizliktir ki devlet Eminlikler'in fonksiyonlarını icra etme yöntemlerine karışmamayı tercih etmiştir. Bu durum bazı hak kayıplarına sebep olabilmekteydi zira iş sürecinin takip edilmemesi bilgi kirliliğini beraberinde getiriyordu ki bu konu hakkında birkaç örnek verilebilir. 21 Emin Ağadan 9'u en az bir defa yolsuzluk veya emre itaatsizlik yaptıkları gerekçesiyle soruşturma geçirmişti. Bunlardan yalnızca Mustafa suçsuz bulunmuş ve diğer herkes görevinden azledilmişti. Ahmed, Mehmed (Zennecizade) ve Süleyman için sürgün, Mehmed Sunullah için hapis ve Hüseyin (Mısrılı) için kefalet cezaları ilave olarak verilmişti. Mehmed Tahir ve Selim için idam cezası uygulanmıştı. Azledilenlerden biri olan Osman'ın akıbetiyse tespit edilememiştir.

Muhallefat kayıtlarından elde edilen bilgiler ışığında söylenebilir ki Emin Ağa olarak nitelenebilecek toplumsal bir zümre ya da tipoloji bulunmaktadır. Emin Ağalar'ın profilleri sosyal özellikleri açısından incelendiğinde, bürokrasi içerisindeki hiziplerin mensubu olma eğilimi gösterdikleri, kişisel bağlantılarının yoğun olduğu, konutlarının çok odalı konak/yalı formunda olduğu ve ailevi yapılarının toplumun ortalamasıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Kariyerleri açısından bakıldığında, Emin Ağalığı meslek haline getirdikleri, Emin Ağa olduktan sonra kariyerlerinin kalan kısmını -farklı kurumlarda olsa da- Emin Ağa olarak sürdürdükleri ve genellikle birbirlerinin yerine görevlere getirildikleri görülmektedir. Servetleri açısından bakıldığında, zenginlik derecelerinin farklı olduğu ancak malvarlığı türlerinin benzer dağılım gösterdikleri anlaşılır. İktisadi hayatla ve yerelle bağlantıları güçlü olanların gayrimenkul sahibi olma eğilimlerinin çok olması ve finans çevreleri ile kişisel ilişkileri olanların da alacak-verecek hesaplarının fazlalığı dikkat çeken diğer niteliklerdir. Tüketim eğilimlerinin ise, eşyaların parasal değerleri servetleriyle orantıları omakla beraber tür ve cins açısından benzerlik gösterdiği fakat toplumun genelinden bariz bir şekilde ayrıştığı fark edilmektedir.

Kaynakça

Kaynak Eserler

- Aksan, V. (2016). Savaş ve Barış. S. Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi (1603-1839) - Geç Osmanlı İmparatorluğu* (2. Baskı, ss.109-152). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akyıldız, A. (2010). Şehremini. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 38, ss.459-461. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atalar, M. (2015). *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları* (3. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Amire. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 28, ss.115-119. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozkurt, F. (2011). *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, F. (2013). Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), ss.193-229.
- Bölükbaşı, Ö. F. (2013). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 37, ss.567-569. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cezar, Y. (1977). Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere olayı ve terekenin incelenmesi). *Bellekten*, 41(161), ss.41-78.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Durak, A. (2018). *Hicri 1102 (1691) Tarihli Surre-i Hümayun Defterlerinin Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Findley, C. V. (2016). Siyasi Kültür ve Büyük Haneler. S. Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi (1603-1839) - Geç Osmanlı İmparatorluğu* (2. Baskı, ss.89-108). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (11. Baskı). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Genç, M. (2006). Mukataa. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 31, ss.129-132. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gürsoy, M. E. (2021). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisi'nde Görev Yapmış Muhtelif Emin Ağalar'ın Muhallefatları: Servet, Kariyer ve Yönetim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpşirli, M. (1996). Hacegân. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 14, ss.430-431. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- İşbilir, Ö. (2007). Nüzül. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 33, ss.311-312. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Khoury, D. R. (2016). Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler. S. Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi (1603-1839) - Geç Osmanlı İmparatorluğu* (2. Baskı, ss.171-194). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kocakaplan, S. Ç. (2017). *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü* (1.Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Koç, Ü. (2002). Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkler Ansiklopedisi*, 10, ss.771-780. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçük, C. (1992). Bina Emini. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 6, s.179. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- McGowan, B. (2004). Ayanlar Çağı 1699-1812. H. İnalçık & D. Quartert (Eds.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt II 1600-1914* (ss.759-885). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Neumann, C. K. (2009). Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8, ss.7-47.
- Özcan, T. (2005). Muhallefat. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 30, ss.406-407. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, T. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729). *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (3), ss.165-181.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1995). Emin. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 11, ss.111-112. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi* (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Telci, C. (2007). Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2), ss.145-166.
- Tomar, C. (2006). Müsadere. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 32, ss:65-67. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkhan, M. S. (2006). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İlaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, A. (2020). *İktisadi ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Amire (1500-1900)* (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arşiv Kaynakları

BOA, A.DVNS.MHM.d	137/247-334
BOA, AE.SABH.I	1/58, 11/973, 140/9429, 152/10200, 152/10246, 156/10434, 161/10772, 17/1506, 170/11394, 180/11975, 189/12605, 224/14870, 231/15344, 237/15344, 240/16033, 247/16518, 26/2036, 262/17614, 27/2083, 282/18946, 303/20326, 305/20500, 31/2344, 313/21026, 313/21055, 314/21120, 319/21476, 319/21488, 323/21999, 329/22531, 336/23420, 344/24099, 43/3097, 57/4017, 63/4410, 65/4528, 85/5896
BOA, AE.SAMD.III	102/10064
BOA, AE.SMHD.I	78/5210, 85/4200, 92/6345
BOA, AE.SMST.III	1/38, 131/10236, 133/10444, 155/12256, 159/12509, 165/12946, 200/15760, 205/16091, 23/1599, 236/18635, 239/19027, 249/19918, 255/20390, 260/20873, 292/23371, 293/23464, 308/24760, 316/25461, 317/25515, 325/26168, 348/27962, 361/28862, 37/2565, 4/270, 42/2989, 49/3565, 57/4210, 79/5854, 81/5977, 86/6398
BOA, AE.SOSM.III	1/22, 32/2228, 33/2328, 35/2514, 4/260, 7/513, 78/5939, 95/7297
BOA, AE.SSLM.III	148/8921, 185/11186, 220/12882, 305/17836, 305/17841, 375/21403, 412/23688
BOA, CEVDET ADLİYE	102/6147, 11/731
BOA, CEVDET ASKERİYE	1054/46332, 1068/47019, 1075/47368, 1080/47624, 1131/50194, 1140/50641, 1186/52937, 1207/54062, 318/13147, 341/14160, 769/32532, 772/32661, 844/36064, 853/36491, 898/38668, 911/39329, 915/39526, 923/39894, 937/40626, 985 43007
BOA, CEVDET BAHRİYE	127/6153, 132/6378, 14/663, 188/8822, 208/9722, 243/11270, 247/11455
BOA, CEVDET BELEDİYE	71/3511

BOA, CEVDET DÂHİLİYE	113/5649, 214/10677, 253/12603, 320/15951, 344/17185
BOA, CEVDET DARPHANE	3/109, 49/2433, 50/2495, 60/2978, 62/3079, 63/3105
BOA, CEVDET EVKAF	210/10488, 376/19078, 41/2042, 621/31319
BOA, CEVDET MALİYE	101/4457, 131/5698, 26/1224, 360/14737, 365/14963, 37/1690, 418/17039, 425/17230, 429/17352, 447/18073, 464/18898, 504/20494, 548/22519, 555/22815, 558/22920, 566/23153, 588/24216, 61/2777, 612/25237, 615/25371, 677/27799, 684/28086, 684/28094, 693/28378, 693/28393, 695/28465, 707/28877, 709/28961, 724/29628, 729/29792, 756/30781, 760/30994
BOA, CEVDET SARAY	112/5627, 12/626, 120/6005, 132/6618, 133/6659, 61/3083, 7/332
BOA, CEVDET ZABTİYE	23/1150, 84/4167
BOA, D.BŞM.APE.d	14393
BOA, D.BŞM.BNE.d	15945

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), IV/2 (2019), s. 49-71

BAŞKAN BUSH VE OBAMA DÖNEMLERİ “İRAN NÜKLEER KRİZİ”: YAPTIRIM VE MÜZAKERE ARASINDA ULUSLARARASI HUKUKUN ROLÜ

Meysune YAŞAR*

Öz

Bu çalışma İran nükleer krizinin çözümüne giden süreçte uluslararası hukukun yaptırım ve müzakere gücünü tartışmaktadır. Çalışma Başkan Bush ve Obama dönemlerine odaklanmakta ve bu dönemlerde İran Nükleer Anlaşmasına giden süreci uluslararası hukukun rolü açısından değerlendirmektedir. Uluslararası hukukun devletleri caydırma hedefine dönük olarak ne şekilde kullanıldığı sorusuna cevap arayan çalışma, İran Nükleer Anlaşmasına giden süreçte ABD tarafından uygulanan yaptırımları kırılma noktası olarak almaktadır. Bu doğrultuda 2010 yılında başlayan ve 2011-2014 yıllarında yoğunlaşan bu yaptırımların Cenevre Anlaşmasına giden süreci nasıl hızlandırdığını ortaya koyarken, uluslararası hukukun müzakere ve yaptırım gücü arasında krizleri çözme rolünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İran Nükleer Anlaşması, Uluslararası Hukuk, ABD Dış Politikası, Müzakere, Yaptırım*

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Ana Bilim Dalı, meysune.yasar@medeniyet.edu.tr

“IRAN NUCLEAR CRISES” IN PRESIDENT BUSH AND OBAMA ERAS: THE ROLE OF INTERNATIONAL LAW BETWEEN SANCTIONS AND NEGOTIATIONS

Abstract

This paper discusses the sanctions and negotiation power of international law in the process leading to the resolution of the Iran nuclear crisis. The study focuses on President Bush and Obama's term and evaluates the process leading to the Iran Nuclear Deal in this period in terms of the role of international law. The study, seeking an answer to how international law used to deter states, takes the sanctions imposed by the USA in the process leading to the Iran Nuclear Agreement as a breaking point. In this respect, it reveals how these sanctions, which started in 2010 and intensified in 2011-2014, accelerated the process leading to the Geneva Agreement while addressing the role of international law in solving crises between the negotiation and sanctioning power.

Keywords: *Iran Nuclear Agreement, International Law, US Foreign Policy, Negotiation, Sanction*

Giriş

Nükleer silahsızlanma, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve nükleer yaptırımlar gibi başlıklarla öne çıkan uluslararası hukukta nükleer enerji sorunsalı, son dönemde Cenevre görüşmelerinde varılan İran Nükleer Anlaşması ile gündemdeki yerini korumaktadır. Bu doğrultuda gerek ABD ve İran gerekse de uluslararası aktörler açısından hayli kritik olan nükleer faaliyetler sorunsalı, uluslararası hukuka dair tartışmaları da içerisinde barındıran bir süreci ifade etmektedir. Altı çizilen bu nokta ile, Başkan Obama döneminde İran nükleer krizinin çözümüne yönelik olarak uluslararası hukukun altı çizilmiş, müzakere ve yaptırım başlıkları öne çıkmıştır. Krizin çözümüne yönelik ortaya konulan iki zıt kutbu ifade eden müzakere ve yaptırım kavramları aynı zamanda İran Nükleer Anlaşmasına giden sürecin uluslararası hukuk boyutuna dair iki kutuplu bir yansımayı da ortaya koymaktadır. Öyle ki, söz konusu süreçte uluslararası hukuk; İran ile nükleer faaliyetleri noktasında anlaşmaya varılmasında bir müzakere aracı olduğu gibi aynı zamanda bir yaptırım elini de temsil etmiştir. ABD dış politika yapım sürecine dair sıkça dile getirilen “havuç-sopa” argümanını hatırlatan bu iki yönden hareketle söz konusu çalışma ile uluslararası hukukun İran Nükleer Anlaşmasına giden süreçte bir baskı unsuru olarak nasıl ortaya çıktığı analiz edilmektedir. Bu doğrultuda çalışma dört bölümden oluşmakla birlikte bilhassa Başkan Bush ve Obama dönemlerine odaklanmakta, yaptırımların yoğunlaştırıldığı 2010-2014 yılları üzerinde durmakta ve bu yaptırımların İran üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Altı çizilen hususlar çerçevesinde birinci bölümle birlikte uluslararası hukukta nükleer enerji başlığı ele alınmaktadır. Temelde Barış İçin Atom Projesi’nden uluslararası anlaşmalara uzanan süreç analiz edilerek, nükleer silahsızlanmaya ve nükleer yaptırımlara dair söz konusu anlaşmalarda ön görülen maddeler ele alınmakta, dünyada nükleer enerji kullanımı kritik edilmektedir. İkinci bölümde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’na (Non-Proliferation Treaty-NPT) üye olmayan batı dışı devletlere değinilmekte ve bu devletlerin NPT’ye bakışları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise İran nükleer faaliyetlerinin dünü ve bugünü tarihsel perspektiften incelenmekte; İran’da faaliyette olan başlıca nükleer tesisler ortaya konmaktadır. Dördüncü bölümle birlikte, ABD’nin İran nükleer politikasına değinilmekte ve söz konusu politikaya dair yürütülen müzakereler ele alınmaktadır. İran nükleer krizi, kriz kapsamında müzakere süreci ve Cenevre görüşmelerine değinilen bu bölümde ABD’nin İran’a yönelik uygulamaya konulan yaptırımları uluslararası hukuk açısından nasıl ele aldığı ortaya konulurken; söz konusu yaptırımların İran ekonomisine yansımaları kritik edilmektedir. Öne çıkarılan başlıklar çerçevesinde uluslararası hukukun yaptırım ve müzakere eksenli işleyişi İran Nükleer Anlaşmasına giden süreç doğrultusunda analiz edilmektedir.

Barış İçin Atom Projesi’nden NPT (Nükleer Silahları Önleme Anlaşması-Nuclear Non Proliferation Treaty)’ye Uluslararası Hukukta Nükleer Enerji

Nükleer teknoloji ile tanışan, nükleer silah üretme kapasitesine erişen ve 2. Dünya Savaşı’nda kullanan ilk ülke olarak ABD, 1953 yılında ABD Başkanı Dwight Eisenhower’ın BM Genel Kurulu’nda Barış İçin Atom konuşması ile nükleer faaliyetlerini açık şekilde yürütmeye başlamıştır. Proje çerçevesinde esas olarak nükleer reaktör yapımında kullanılması öngörülen maddelerin toplanma, depolanma ve korunması işlemlerinden sorumlu olacak

ve söz konusu teknolojinin barışçıl kullanımını denetleyecek bir kuruma duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. ¹ Nükleer teknolojinin denetlenmesine ilişkin ortaya konulan bu vurgu ile 1 Temmuz 1968 tarihinde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması kabul edilmiş; antlaşma kapsamında şu maddeler onaylanmıştır:

- *Birinci madde ile nükleer gücü olan devletler ele alınmış; anlaşmaya taraf nükleer gücü olan her devletin nükleer silah ya da patlayıcı nükleer araçları başka bir devlete devretmemelerini ya da bu yönde herhangi bir yardımda bulunmamalarını öngörmektedir,*
- *İkinci madde ile birlikte nükleer güce sahip olmayan devletler ele alınmış; hiçbir şekilde söz konusu güce erişim doğrultusunda bir maddeyi kullanmayacakları taahhüt altına alınmıştır,*
- *Antlaşmanın üçüncü maddesi ile UAEK'ya (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu-International Atomic Energy Agency) nükleer enerji tesislerini denetim yetkisi verilirken; antlaşmayı imzalayan her devletin UAEK ile ayrı bir güvenlik denetim protokolü imzalamaları ve denetimlerin yürütülme şekilleri karara bağlanmıştır. ²*

Altı çizilen maddelerle birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun statüsünün belirlenmesine dair süreç BM önderliğinde 1955 yılında Cenevre'de yapılan Atom Enerjisinin Barışçıl Kullanımı Konferansında başlatılmış; 26 Ekim 1956'da 81 devlet tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. ³ Haziran 2011 tarihi ile 151 üyeye ulaşan UAEK, nükleer teknolojinin barışçıl kullanımının yaygınlaştırılması hedefinin altını çizmektedir. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi ile hareket eden UAEK, nükleer teknolojinin denetlenmesi başlığı altında çeşitli yaptırım yetkilerine de sahiptir. ⁴ Bu doğrultuda NPT'ye taraf olan ve nükleer silaha sahip olmayan ülkeler, nükleer silaha sahip olma girişiminde bulunmama koşulu ile nükleer teknolojinin barışçıl amaçlı kullanımından faydalanabilme yetkisine sahiptir. Bahsi geçen devletlerin faaliyetlerini ve söz konusu taahhütlerine ne kadar uyduklarını kontrol etme yetkisi de UAEK'ya verilmiştir. 1971 yılında denetlemelerin ne şekilde ve hangi esaslar doğrultusunda olacağına dair "Model Protokol" hazırlanmış; sadece taraf ülkenin izin verdiği tesislere ve yalnızca o tesislerin kısıtlı bölümlerine denetleme yapılabileceği öngörülmüştür. ⁵ Uygulamada çeşitli yetersizliklerin ortaya çıkması dolayısı ile özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında "Ek Protokol" hazırlanarak UAEK bünyesinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenleme ile esas olarak UAEK'ya protokole taraf olan ülkenin nükleer tesislerine haber verilmeden ani denetimler gerçekleştirebilme yetkisi verilmiştir. ⁶

¹ History, "Eisenhower on Atomic Energy", <https://www.history.com/topics/us-presidents/eisenhower-on-atomic-energy-video> (Erişim Tarihi: 29.02.2019)

² United Nations, Office for Disarmament Affairs, The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text/> (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

³ US Department of Energy, "The History of the Nuclear Energy", Washington DC, s:4-15, https://www.energy.gov/sites/prod/files/The%20History%20of%20Nuclear%20Energy_0.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

⁴ International Atomic Energy Agency, 2007, IAEA Safety Glossary, https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1290_web.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

⁵ Mark Hibbs, 2012, The Unspectacular Future of the IAEA Additional Protocol, <http://carnegieendowment.org/2012/04/26/unspectacular-future-of-iaea-additional-protocol> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

⁶ International Atomic Energy Agency, 1959, The Texts of the Agency's Agreements With The United States, <http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1959/infcirc11.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2019).

Süreç içerisinde Irak ve Kuzey Kore'nin antlaşmaya uymamasının yanı sıra Pakistan ve Hindistan'ın çeşitli nükleer denemeler yapması da NPT'yi tartışılır hale getirmiştir. Bu tartışılarda, NPT'nin evrensellik sorununa vurgu yapılarak; antlaşmaya taraf olmayan Hindistan, Pakistan ve İsrail'e karşı alınacak tutumun ortaya konulmaması, NPT'yi iptal eden devlete yönelik alınacak tutumun belirsizliği, silahsızlanma hedefinin uygulanmasındaki sorunlar gibi başlıklar öne çıkmıştır. Nükleer silahsızlanma temelinde ele alınan bir başka antlaşma da Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması olmuştur. BM Silahsızlanma Konferansı, bünyesindeki Nükleer Denemelerin Yasaklanması Komitesini, Aralık 1993 ayı içerisinde söz konusu anlaşmayı hazırlamakla görevlendirmiştir. Bu kapsamda müzakereler 1994 yılı itibari ile Cenevrede yürütülmüş; taslak metin 10 Eylül 1996'da New York'taki BM Genel Kurulu'nda onaylanmış, 24 Eylül 1996'da da imzaya açılmıştır. Anlaşma 158 olumlu oya karşılık, 3 olumsuz (Hindistan, Bütan, Libya) ve 5 çekimser (Küba, Suriye, Lübnan, Mauritius, Tanzanya) oyla kabul edilmiş ve temelde şu maddeleri öngörmüştür:

- *Antlaşmaya taraf konumunda olan ve nükleer silah sahibi her devlet söz konusu silahları devretmemeyi ya da başka devletlere yardım ya da özendirilmede bulunmaması taahhüt eder.*
- *Nükleer silah sahibi olmamakla birlikte antlaşmaya taraf olan devletler ise, nükleer silahlara doğrudan ya da dolaylı olarak ulaşmamayı ya da bu doğrultuda herhangi bir yardım almayı taahhüt eder.*
- *Antlaşmaya taraf her devlet UAEK'nın yetki ve güvenlik denetimlerini kabul ederek gerekli düzenlemelerin yapılmasını taahhüt eder.*⁷

NPT'ye Üye Olmayan Batı Dışı Devletlerin Nükleer Faaliyetlere Bakışı

Birinci başlıkta değinilen Barış İçin Atom Projesi ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması sürecinden de anlaşıldığı üzere batılı ve batı dışı ülkelerin nükleer silahlara bakışı değişiklik gösterebilmektedir. Yukarıda kısaca değinilen Irak ve Kuzey Kore'nin antlaşmaya uymaması ve Hindistan'ın da nükleer denemeler gerçekleştirilmesi nükleer faaliyetlerin yürütülmesi anlayışında batılı ve batılı olmayan devletler arasındaki farkı gösterir nitelikte olmuştur. Bu noktadan hareketle batılı olmayan devletlerin nükleer faaliyetlere bakışına kısaca değinilecek olduğunda Nükleer Silahları Önleme Anlaşması'nı imzalamayan ülkelerden biri olarak Hindistan'ın "ilk saldıran olmama" anlayışı doğrultusunda hareket ettiği gözlenmektedir.⁸ Bununla birlikte Hindistan Nükleer Silahları Önleme Anlaşması'na üye olmamasının ise nükleer silahlara destek olduğu anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Anlaşmaya üye olmamasını anlaşmanın evrensel bir nükleer silahsızlanma rejimi yaratmaktan uzak olduğu iddiasına dayandıran Hindistan, bu yönü ile söz konusu anlaşmanın kusurlu bir antlaşma olduğunu ve nükleer güce sahip devletler nezdinde ayrıcalıklı bir

⁷ United Nations, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

⁸ Sundaram, K., Ramana, M.V. (2018), India and the Policy of No First Use of Nuclear Weapons, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Vol 1, No 1, s:152-168.

“kulüp” oluşturma hedefine hizmet ettiğini savunmaktadır.⁹ Hindistan açısından nükleer silahsızlanmaya ve batılı devletler ile bu başlık altındaki anlaşmazlıkların çözümüne dönük olarak atılan en önemli adım ise 2006 yılında kaydedilmiştir.

2006 yılı itibari ile ABD-Hindistan arasında sivil nükleer teknoloji konusunda iş birliği başlatılırken, Hindistan 22 nükleer santralin 14’ünün sivil amaçlı kullanımını ve bunların Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu’nun güvencesi altına almayı taahhüt etmiştir.¹⁰ Bu tarihten itibaren uranyum ticareti ve nükleer tesislerin kullanımına ilişkin UAEK ile temaslarda bulunan Hindistan, 2016 yılında Nükleer Tedarikçiler Grubu (NTG)’na üyelik başvurusunda bulunmuş ve nükleer silahsızlanma başlığı altında batılı devletlerle ne derece entegre hareket ettiğini ortaya koymuştur.¹¹ Yine 2016 yılında Nükleer Tedarikçiler Grubu’na üyelik başvurusunda bulunan Pakistan ise NPT’ye üye olmayan batı dışı devletlerden bir diğeridir. Hindistan’dan farklı olarak NTG’ye başvurmasına rağmen Pakistan, Ek Protokol’ü imzalamamış ve UAEK ile bu yönde herhangi bir temas kurmamıştır. NPT’ye karşı olan ve anlaşmayı “ayırıcı” olarak tanımlayan Pakistan, 2015 yılında anlaşmanın imzalanmayacağını ve Pakistan’ın tıpkı nükleer silaha sahip devletler gibi kendini savunmaya hakkı olduğunu ifade etmiştir.¹² Pakistan her ne kadar NTG’ye üyelik başvurusu ile nükleer ihracat kısıtlamalarından muaf olmayı hedeflese de üyelik başvurusunda sivil/nükleer yakıt ayrımı yapmadığından olumlu karşılanmamıştır.

NPT’ye üye olmayan bir diğer batı dışı ülke olarak Kuzey Kore ise 2005 yılında nükleer silahlara sahip olduğunu açıkça ilan etmiş ve Çin’in ev sahipliğinde gerçekleştirilen Altılı Müzakerelerden çekilirken, söz konusu müzakereler Temmuz 2005’te tekrar başlatılmıştır.¹³ Her ne kadar bu görüşmelerle birlikte tüm nükleer silah ve tesislerin işlevsiz hale getirileceği yönünde müzakereler gerçekleştirilmiş olsa da Kuzey Kore kendisine hafif su reaktörü sağlanana kadar anlaşmanın olası olmadığını ifade etmiştir.¹⁴ Kuzey Kore’nin nükleer faaliyetlerinden taviz vermemesi ise “önleyici saldırı doktrini” üzerinden açıklanmaktadır.¹⁵ Bu doktrin kapsamında olası saldırıların önüne geçilebileceği ifade edilirken, nükleer gücün doktrin önemli bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Altı çizilen stratejik doktrin çerçevesinde özellikle de Kim Jong Un dönemi ile birlikte nükleer faaliyetlere vurgunun yanı sıra nükleer ve füze test denemelerinde de artış gözlenmiştir. 2012 yılında

⁹ The Times of India, 2007, India Dismisses NPT as “flawed” Treaty, <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/india-dismisses-npt-as-flawed-treaty/articleshow/1799434.cms> (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

¹⁰ Council on Foreign Relations, 2010, The U.S. India Nuclear Deal, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

¹¹ Kazi, R. (2016), India The NSG and the Chinese Impasse, *E-International Relations*, s:1-3, <https://www.e-ir.info/pdf/64799> (Erişim Tarihi: 03.06.2019).

¹² Hindustan Times, 2015, Will not Sign Nuclear Non-Proliferation Treaty: Pakistan, <https://www.hindustantimes.com/world/will-not-sign-nuclear-non-proliferation-treaty-pakistan/story-EBrXNq5WWTPc8VqlwoVKI.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

¹³ International Peace Institute, 2010, https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2010/04/pdfs_koreachapt2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2019).

¹⁴ Council on Foreign Relations, 2021, North Korean Nuclear Negotiations, <https://www.cfr.org/timeline/north-korean-nuclear-negotiations> (Erişim Tarihi: 04.06.2019).

¹⁵ EU Council on Foreign Relations Policy Brief, 2017, Pre-Emptying Defeat: In Search of North Korea’s Nuclear Doctrine, s: 2-11, https://ecfr.eu/archive/page/-/ECFR-237-In_search_of_North_Korea's_nuclear_doctrine.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

Kuzey Kore Anayasası'na devletin niteliklerine dair nükleer güç tanımlamasını da ekleyen Jong Un, bu adımı ile NPT'ye ne derece mesafeli durduğunu ortaya koymuştur.¹⁶ Batı dışı ülkelerin NPT'ye ve nükleer silahlılaşma müzakerelerine bakışında öne çıkan bu gelişmeler NPT'ye olan mesafeli duruşu ortaya koyar niteliktedir. Söz konusu mesafeli duruşun İran cephesinde de var olup olmadığı aşağıdaki bölümle birlikte ele alınacaktır.

İran'ın Nükleer Faaliyetleri

Nükleer faaliyetler açısından tarihsel süreç içerisinde geçirilen aşamalar günümüz İran nükleer politikasını anlamlandırma noktasında oldukça önemlidir. ABD dış politikası açısından da oldukça kritik bir konu başlığı olan İran nükleer faaliyetleri Soğuk Savaş döneminde 1957 yılında Şah Rıza Pehlevi iktidarında ve ABD desteği ile başlatılmıştır. Bu dönemde bölgede önemli bir ABD müttefiki olarak politikalar ortaya koyan İran, 1958'de ABD ile yapılan anlaşma sonrasında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na üye olmuş; 1974 yılında ise Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamıştır. Gerek ABD gerekse de uluslararası sistem ile ortak hareket edilen bu süreçte Almanya ve Fransa ile de Nükleer Yakıt Kontratları imzalanmıştır.¹⁷ 1953 tarihinde 'Barış İçin Atom' başlığı altında ABD Başkanı Eisenhower tarafından yapılan konuşmada dost ve müttefik ülkelerin araştırma reaktörleri ve nükleer santraller çerçevesinde desteklenmesi politikası kapsamında 1968 yılında ABD tarafından Tahran Üniversitesi'nde araştırma reaktörü kurulmuştur.¹⁸ Şah yönetimi 1974 yılında yaptığı bir konuşmada ABD ile gelinen noktada müttefik olmanın önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

Uluslararası sistemde günümüzde baskın olarak nükleer güce sahip olan ve olmayan ülkeler mücadelesi yaşanmaktadır. İran olarak biz de nükleer güce sahip olmayan ülke kategorisinde olduğumuzdan özellikle ABD ile bu doğrultuda geliştirilecek ilişkilere ve dostluğa büyük önem vermekteyiz.¹⁹

İran yönetimi 1979 yılına gelindiğinde İran İslam Devrimi ile birlikte gerek ABD gerekse de Avrupalı birçok devlet nezdinde oldukça tartışmalı bir döneme girmiştir. İslam Devrimi esas olarak İran'da 'Ne Doğu Ne Batı' sloganı çerçevesinde gelişen bir anlayışı ortaya koymuş; bu doğrultuda geliştirilen politikalar rejim ihracı anlayışını da beraberinde getirmiştir. Şah dönemine nazaran ciddi bir politik dönüşüme giren İran yönetimi, nükleer politikalarından ise Humeyni'nin bunu İslami bulmaması gerekçesi ile vazgeçmiştir. Nükleer faaliyetlerin durdurulması kararı, esas olarak Buşehr santralının yanı sıra birçok nükleer tesisin Irak savaşı uçakları tarafından bombalanmasıyla tekrar ele alınmış ve bu çerçevede 1983 yılında İran tekrar nükleer faaliyetlerine başladığını açıklamıştır.²⁰ Dini lider Humeyni'nin onayını alarak nükleer çalışmalara tekrar başlayan Cumhurbaşkanı Rafsancani; her

¹⁶ A.g.e.s: 6-8.

¹⁷ Bahgat, G. (2006), Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran, *Iranian Studies*, Vol 38, No 3, s:307-323.

¹⁸ A.g.e.s: 307-323

¹⁹ Milani, A. (2010), The Shah's Atomic Dreams, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

²⁰ Özcan, N., Özdamar, Ö. (2009), Iran's Nuclear Program and the Future of US-Iranian Relations, *Middle East Policy*, No 1, s:3-5.

ne kadar Almanya ve Fransa ile nükleer çalışmalar temelinde ilişkilerini ilerletmeye çalışsa da ABD ile olan ihtilafı nedeniyle başarılı olamamıştır. Bölgede müttefik oluşturma noktasında ABD ve İsrail'i karşısına alan İran İslam Cumhuriyeti 1980'lerde Kuzey Kore ve Libya ile ilişkilerini geliştirmiş; 1989 yılında da SSCB ile teknoloji, ticaret, ekonomi ve bilim alanlarında çeşitli iş birliği antlaşmaları imzalamıştır. Sovyet bloğu ile Rafsanjani döneminde yaşanan bu yakınlaşmanın ardından, 1990'lı yıllarda iş birliği daha da artmış; 1995 yılında İran Rusya'nın Buşehr'i yeniden inşa etme teklifini kabul etmiştir.²¹

Rusya ile geliştirilen nükleer iş birliğinin yanı sıra 1990'larda Çin ile nükleer iş birliği antlaşmaları imzalanmış ayrıca Hindistan'dan 10 megavatlık nükleer araştırma reaktörü alınmıştır.²² İran bölgede nükleer faaliyetleri noktasında ilişkilerini bu şekilde geliştirirken; ABD yönetimi İran'a karşı ciddi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Yaptırım kararları esasen Clinton dönemine uzanmaktadır. Uygulanan yaptırımlar İran üzerinde caydırıcılık noktasında çok da etkili olmazken; Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı'nın ardından İran, nükleer çalışmaların önemini bir kez daha kavramıştır. Bu çerçevede nükleer faaliyetlere daha somut şekilde ağırlık verilmesi ve nükleer teknolojiyi, üretilebilecek nükleer silahları 'caydırıcılığın' bir unsuru olarak görme politikası ortaya çıkmıştır. İran stratejisinin önemli bir parçasını oluşturan nükleer faaliyetler başlığı gerek iç gerekse de dış politikada etkinliğini devam ettirme siyaseti olarak ortaya konulmuş, bölgesel ve küresel düzlemde önemli aktör olma hedefinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Her ülkede olduğu gibi İran'da da farklı politik gruplar olmakla birlikte (reform yanlısı, pragmatist, muhafazakâr...) nükleer faaliyetler konusunda büyük bir uzlaşma ile hareket edilmekte; nükleer strateji ile uluslararası kamuoyunda etkili bir aktör olunacağı görüşü savunulmaktadır.

ABD'nin İran Nükleer Politikası ve Müzakereler

Nükleer kriz boyunca üyesi olduğu dolayısıyla yükümlülüklerinin bulunduğu uluslararası anlaşmalara uymadığı ve bu kapsamda uranyum zenginleştirme başta olmak üzere nükleer faaliyetlerinin durdurulması istenen İran, bu tarihten itibaren ABD ile ilişkileri açısından en çok tartışılan ülkelerden biri olmuştur. Sürecin başlaması ile UAEK'nın İran'da yaptığı denetimlerle ortaya konulmuştur ki; İran doğal uranyum ithalat ve bazı tesislerin inşaatıyla ilgili zamanında UAEK'ya bilgi verme konusunda ihmalkâr davranmış; bu nedenle NPT'den doğan yükümlülüklerini yerine getirme noktasında yetersiz kalmıştır. Uranyum zenginleştirme iddiaları konusunda bir bulguya rastlanmamış; UAEK İran'daki sorunu esas olarak çalışmalar hakkında rapor verilmemesi ve ek protokolün imzalanmamış olması olarak ifade etmiştir.²³ Bu çerçevede İran, nükleer programıyla ilgili bilgilendirmeleri yapmış; uranyum zenginleştirmeye yönelik çalışmalarını durdurmuş ve 18 Aralık 2003 tarihinde ise UAEK yetkililerine habersiz ve zamansız denetim yapma yetkisi veren Ek Protokol'ü imzalamıştır.²⁴

²¹ Fite, B., Kasting, N. (2012), US and Iranian Strategic Competition: The Impact of China and Russia, A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy, s: 44-46, <https://www.csis.org/analysis/us-and-iranian-strategic-competition-impact-china-and-russia> (Erişim Tarihi: 07.09.2019).

²² A.g.e.s:12-17.

²³ International Atomic Energy Agency, IAEA and Iran: Chronology of Key Events, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events> (Erişim Tarihi: 08.09.2019).

²⁴ International Atomic Energy Agency, 2003, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Ek Protokol çerçevesinde İran'ın 2003 yılında nükleer faaliyetlerinin kapsamını açıklayan raporunda P2 santrifüj tipi planlarına sahip olduklarına dair ibarenin bulunmaması, santrifüj parçalarının menşei ve taşındıkları yerler konusunda bilgi verilmemiş olması, İran'ın hem P2 santrifüjleri hem de lazer izotop zenginleştirme araştırması faaliyetlerine yönelik kapsamlı bilgi vermesi konuları üzerinde durulmuştur. Bu süreçte krizin çözümüne yönelik UAEK ve AB Üçlüsünün (İngiltere, Fransa, Almanya-E3 Negotiation) yapıcı önerilerine rağmen Bush yönetimi muhalif tavrını sürdürmüştür; Hatemi yönetimindeki İran, nükleer programına dair görüşmelerini Batı ile var olan anlaşmazlıkları çözme noktasında ilerletmiş ve nükleer faaliyetlerinin barışçıl amaçlarla yürütüldüğünü ifade etmiştir.²⁵ Bush yönetimi İran nükleer faaliyetlerini barış ve istikrara yönelik tehdit olarak tanımlamış ve bu çerçevede 2002 yılı Nükleer Durum Değerlendirmesi Raporunda da benzer ifadeler kullanarak faaliyetlere son verilmesi çağrısında bulunmuştur.

İran ile olası müzakere ihtimalinin ise zenginleştirme programının tamamen sonlandırılmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde nispeten daha iyimser olan ilişkiler "şer eksen" çıkışı²⁶ ile gerginleşirken; İran'da 2005 yılında Ahmedinejad'ın yönetimi devralması ile İran nükleer programı iki ülke arasında daha da kritik hale gelmiştir. Bu çerçevede İran NPT'den kaynaklanan haklarını savunurken; Bush yönetimi tarafından İran nükleer faaliyetleri bölgesel ve uluslararası boyutta ciddi bir tehdit olarak ortaya konmuş; 27 Nisan 2005 tarihinde Kongreye sunulan ve İran politikasına odaklanan raporda şu başlıklara yer verilmiştir:²⁷

- *İran'ın nükleer silah geliştirmeye uzanan faaliyetleri,*
- *Farklı terörist gruplarla yürütülen temaslar ve verilen lojistik ve maddi destek,*
- *Bölge barışı için hayli önemli olan Arap İsrail barışının karşısında durulması ve aynı şekilde davranan ülkelere destek olunması,*
- *İran'ın kendi vatandaşlarına dönük olarak temel insan hakları anlayışından uzak muamelelerde bulunması,*
- *Rejim ihracı politikası kapsamında radikal unsurların desteklenmesi.*

Söz konusu başlıklar çerçevesinde İran'ın ortaya koyduğu politik yaklaşımlar eleştirilmekte birlikte; 2004 ve 2005 yılları İran tarafından yürütülen nükleer çalışmaların uluslararası sistem (UAEK) ile uyum içerisinde devam ettirildiği bir süreç olmuştur. Buna karşılık İran nükleer programının barışçıl değil de nükleer silah amacı ile yürütüldüğünü ısrarla vurgulayan ABD ve İsrail uranyum zenginleştirme faaliyetinin tamamen durdurulması gerektiğini savunmuş; İran taviz vermeyip UAEK ile iş birliğini azaltmıştır. Nisan 2006'da Cumhur-

²⁵ Ekinci, A.C. (2009), İran Nükleer Krizi, USAK Yayınları, s:57-61.

²⁶ "Şer Eksen" tanımlaması 29 Ocak 2002 tarihinde dönemin ABD Başkanı George W. Bush tarafından terörü destekleyen ve kitle imha silahı üreten devletleri tanımlamak amacı ile kullanılmıştır. Birliğin Durumu konuşmasında söz konusu kavrama yer veren Başkan, ABD'nin terörizmle mücadelesinde bu kavramla tanımladığı devletlere karşı yapılacak mücadelenin önemine değinmiştir. İlgili konuşma için: The New York Times, 2015, The 'Axis of Evil' Speech, <https://www.nytimes.com/video/us/politics/100000004021075/the-axis-of-evil-speech.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

²⁷ Watson Institute for International Studies, The United States and the Iranian Nuclear Program: Policy Options, <http://www.choices.edu/resources/twtn/documents/choices-twtn-iran-options.pdf> (Erişim Tarihi: 03.09.2019).

başkanı Ahmedinejad nükleer faaliyetleri konusunda uluslararası anlaşmalar çerçevesinde faaliyetlerine devam edeceklerini ifade etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte UAEK ile iş birliği yapılmadığı gerekçesi ve Bush yönetiminin yoğun baskısı sonucu konu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götürülmüştür.²⁸ Konu BM Güvenlik Konseyine taşınmış olmasına rağmen ABD'nin taraftar olduğu şekilde sert kararlar çıkmamış; Washington yönetiminin ısrarcı tutumu ise görüşmeleri sık sık kilitlenme noktasına getirmiştir. Esasen taraflar birçok kez masaya oturabilme fırsatı yakalamış fakat önceki dönemlerden kalan sorunlar (1953 Musaddık darbesi, 1979 rehine krizi..) nedeniyle, nükleer kriz Washington ve Tahran yönetimlerinin dışında uluslararası aktörler aracılığı ile sürdürülmeye çalışılmıştır.

Nükleer kriz sürecinde bir taraftan Güvenlik Konseyi'nin yaptırım uygulama konusunda bölünmüş olması ve diğer taraftan ABD ara seçimlerini Demokratların kazanmış olması İran ile sorunların çözümüne dair umutları arttırırken; Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in değiştirilmesi de bu yönde alınmış bir karar olarak değerlendirilmiştir. Yeni Savunma Bakanı Robert Gates'in İran politikası ile ilgili olarak durup beklemenin rasyonel olmadığını, harekete geçilerek ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini ifade etmesi Washington yönetiminin sorunun çözümüne ilişkin pragmatist bir tutum takınacağı şeklinde yorumlanmıştır.²⁹ Fakat İran yönetimi her ne kadar Irak ve Suriye konuları ile ilgili olarak müzakerelere katılması yönünde ABD tarafından davet edildiği doğrultusunda haberler olsa da bugüne kadar İran'a yöneltilen sert eleştiriler ve askeri müdahaleye uzanan tehditler dolayısıyla güvensizliğini dile getirerek resmi temasta bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Suriye ve Irak konularında masaya oturan ve önceki döneme nazaran yol kat eden taraflar nükleer görüşmeler konusunda istenen gelişmeyi elde edememiştir. Bu süreçte nükleer kriz başlığı altında İran ile ilişkilerinde en kritik dönemlerini yaşamış olan Bush yönetimi uluslararası aktörler vasıtası ile sorunu çözmeye çalışmış fakat yeterli adımların atılamaması ve her iki yönetimde de müzakere karşıtı grupların olması dolayısıyla çözüme ulaşamamıştır.

Başkan Obama döneminde ise İran yönetimi yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında nükleer görüşmeler çerçevesinde P5+1 ülkeleri³⁰ ile görüşme talebinde bulunmuş; bu doğrultuda Ekim ayında Cenevrede gerçekleştirilen görüşmelerle birlikte sahip olduğu düşük oranlı uranyumun üçüncü bir ülkeye devredilmesine dair anlaşmayı kabul etmiştir.³¹ Her ne kadar uranyum zenginleştirme konusunu dışarıda bıraksa da İran'ın görüşme talebine olumlu bakan Obama yönetimi, bu hamleyi yeni dönemde uygulamayı planladığı İran ile diplomatik açılım politikası açısından olumlu değerlendirmiş ve Cenevre görüşmeleri vasıtası ile doğrudan temas fırsatı yakalamıştır. Bu dönemde diyaloga son derece açık

²⁸ A.g.e.s:94-96.

²⁹ Brzezinski, Z., Gates, R.M. (2004), Iran: Time for a New Approach, Report of an Independent Task Force, Council on Foreign Relations, s:3-8, https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/0876093454_content.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

³⁰ P5+1 2006 yılında nükleer programı ile ilgili olarak İran ile diplomatik müzakereleri yürüten gruptur. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ile (Çin, Fransa, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD) Almanya'dan oluşmaktadır. Esasen Haziran 2006 yılında Çin, Rusya ve ABD, 2003'ten itibaren İran ile nükleer faaliyetlerine ilişkin müzakere yürüten üç AB ülkesine (İngiltere, Fransa ve Almanya) İran ile kapsamlı müzakere için teklif götürmüştür. AB üçlüsü teklifi kabul etmiş ve bu tarihle birlikte İran ile nükleer faaliyetlerine ilişkin müzakereler P5+1 bünyesinde devam etmiştir.

³¹ Damato, J. (2011), US Strategic Competition with Iran: Energy, Economic Sanctions and Nuclear Issue, Center for Strategic and International Studies, s:26-42.

olduğunun sinyallerini veren Obama yönetimi, İran ile etkili müzakereler yürütmeyi amaçlamış; bu doğrultuda başarı sağlanamaması durumunda ise uluslararası aktörlerle İran konusunda daha geniş bir ittifak zemini kurmayı öngörmüştür.³² Obama yönetimi İran'a baskının tavizle sonuçlanacağı fikrini terk etmemekle birlikte, İran'ın 1.200kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu (DZU) Tahran Araştırma Reaktörü için gereken yakıt çubukları ile takas edilebileceği gibi tekliflerle işbirliğini arttırma noktasında çaba göstermiştir.

Cenevre anlaşmasının uygulanması esnasında ülkesindeki muhaliflerin baskısı nedeniyle tutum değişikliğine giden Ahmedinejad, İran'a daha fazla garanti verilmesi yönünde talepte bulunmuştur. Bu gelişmeler üzerine Obama yönetimi, İranlı yetkililerin hiçbir zaman diyaloga geçerken ilgi göstermediklerini iddia etmiş ve görüşmeler öncesinde (25 Eylül 2009) İngiltere ve Fransa'nın İran'ın yeni bir tesis inşa ettiği yönündeki açıklamalarını hatırlatarak UAEK'nın Tahran yönetimini kınamasını talep etmiştir.³³ Bu gelişmeler sonrasında Rusya ve Çin'in de katılımı ile gerçekleştirilen toplantıda (27 Kasım 2009) İran'ın söz konusu tesise dair UAEK'yı bilgilendirmemesi kınanarak; uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin sonlandırılması istenmiştir.³⁴ Altı çizilen bu noktalarla birlikte nükleer faaliyetlerinin ülkesi açısından gurur meselesi olduğunu yineleyen ve Batılıların uranyum zenginleştirilmesinden vazgeçilmesine yönelik taleplerini devrimci değerlere vurgu yaparak reddeden ve bu şekilde ülke içindeki meşruiyetini sağlamlaştırma yoluna giden İran yönetimi ile diplomasi çerçevesinde nükleer görüşmelerden sonuç alınamamıştır. Esasen bu süreçte Brezilya ve Türkiye'nin girişimleri ile müzakereler canlandırılmaya çalışılmışsa da Obama yönetimi diplomatik müzakereler sürecinde İran'ın nükleer hammadde stoklarında artışa gittiğini ifade ederek söz konusu teklifi geri çevirmiştir. Bu adımın ardından İran ve P5+1 ilk olarak Aralık 2011'de Cenevre'de sonrasında Ocak 2011'de İstanbul'da bir araya gelmiş; fakat bu girişimlerden de herhangi bir sonuç alınamamıştır.³⁵

Nükleer Yaptırımlar ve İran'a Etkileri

Yaptırım kavramı "bir davranışın değiştirilmesi için zora başvurmak ve belirli faaliyetler için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişimi kısıtlamak anlamlarında kullanılabilir. ³⁶ Bu yönü ile BM tarafından da ihtilafların çözülme sürecinde barışçıl olmayan adımlar olarak ele alınan yaptırımların, kalkınma ve uzun vadeli barışın tesisi için yardımcı unsurlar olmadığı vurgulanmaktadır. Altı çizilen bu nokta BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda da vurgulanmış ve bilhassa ekonomik yaptırımlardan BM şartı hükümleri ile bağdaşmayan bir yöntem olarak kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir. Uluslararası hukukta uygulanış biçimleri ile hedeflenen ülkelerle ihracat ve ithalatın sınırlandırılması ya da mali-siyasi bağla-

³² A.g.e.s:26-42.

³³ Lean, A. (2011), Democracy Promotion, Sanctions and Iran: Obama's Policy Trade Off, Mount Saint Vincent University, Department of Political Science, Research Project, s:28-36.

³⁴ Damato, J. (2011), US Strategic Competition with Iran: Energy, Economic Sanctions and Nuclear Issue, Center for Strategic and International Studies, s:26-42.

³⁵ BBC Türkçe, 2013, "Türkiye İran Anlaşmasının Neresinde?", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131126_iran_turkiye (Erişim Tarihi:10.03.2019).

³⁶ Ilieva, J., Dashtevski, A., Kokotovic, F. (2018), Economic Sanctions in International Law, *Journal of Economics*, Vol 9, No 2, s: 201-203.

rı kısıtlayan veya tamamen kesen uygulamalar olarak da ele alınan yaptırımları³⁷ uygulanış yöntemlerine göre sınıflandırmak mümkündür: tek taraflı ambargo, çift devlet ambargosu ve BM Güvenlik Konseyi ambargosu. Devletlerin ambargo uygulama süreçlerine dair farklı yöntemler olarak öne çıkan bu uygulamaların yanı sıra ambargonun stratejik amaçlı olması ya da stratejik amaçlı olmaması açısından da sınıflandırmaya gidilebilmektedir. Stratejik olmayan ambargo uygulamasında kısa vadeli hedeflerle hareket edilirken, stratejik amaçlı ambargo uygulamasında aşağıdaki aşamalarla hareket edilmekte ve uzun vadeli hedeflerin altı çizilmektedir:³⁸

1. Hedeflenen devletleri özel ve ikili müzakere yolu ile teşvik etmek,
2. Hedeflenen durum açıkça talep edilir ve kamuya duyurulur,
3. Olası ihtimallere karşı müttefiklere danışılır,
4. Ekonomik olmayan düzeyde ambargo başlatılır.

Yukarıda ifade edilen stratejik bir ambargo uygulamasının temel aşamalarından da anlaşılacağı üzere ABD tarafından İran'a uygulanan ekonomik ve siyasi ambargo uzun vadeli stratejik hedeflere dayanmaktadır. Bu hedefler İran'da nükleer faaliyetlerin sonlandırılmasından rejim değişimine uzanırken, ABD açısından uluslararası hukuka da yansıyan önemli kavramları ortaya çıkarmıştır. Bu noktadan hareketle nükleer caydırıcılık kavramı ABD ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir yere sahiptir. Bu strateji ile ABD olası bir tehdit ya da saldırı gelmeden evvel rakip ya da düşman devlet üzerinde caydırıcılık yaratma hedefi gütmektedir. Özellikle de Soğuk Savaş döneminde ABD'nin üzerinde sıkça durduğu bu strateji Soğuk Savaş sonrasında yerini "ilk saldıran olmama" yaklaşımına bırakmıştır. 1995 yılı NPT Gözden Geçirme ve Genişletme Konferansı'nda da üzerinde durulan bu yaklaşım ABD ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir yer edinirken, ikinci Bush Başkanlığı döneminde Kapsamlı Test Yasağı Anlaşması (Comprehensive Test Ban Treaty) doğrultusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde söz konusu anlaşmanın ABD çıkarlarına uygun olmadığını savunan ABD Senatosu sağcı kanadı, nükleer silahların yayılmasını önlemek için mücadele edilmesi gerektiğini fakat kendilerini bağlayan anlaşmalarla bunun yapılmasının rasyonel olmadığını ifade etmiştir. Bu yaklaşımla birlikte 2000 yılında gerçekleştirilen NPT Gözden Geçirme Konferansı'nda da NPT'ye taraf devletler ve ABD arasındaki anlaşmazlık gün yüzüne çıkmıştır.³⁹

Bu konferansta ABD müttefiklerine, silahlı kuvvetlerine ve topraklarına olası bir saldırının dışında NPT'ye taraf olan nükleer silah sahibi devletlere karşı silah kullanmayacağını teyit etmiştir. Bu teyit NPT'ye taraf devletlerle önemli bir görüş ayrılığını ifade ederken, NPT'nin yasal ve siyasi gücünü zayıflatabileceği yönünde de eleştiriler almıştır.⁴⁰ Başkan Bush döneminde atılan bu adımların yanı sıra İran nükleer politikasında uluslararası hukuk açısından "yaptırım" kavramı öne çıkmış; öyle ki askeri müdahale seçeneği dahi tartış-

³⁷ A.g.e.,s: 201.

³⁸ Galmohammadi, V., Imani, P. (2016), The Legitimacy of Economic Sanctions Againsts Islamic Republic of Iran in the Light of International Economic Law: Legal Effects and Economic Consequences, Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 7, No 3, s: 60-70.

³⁹ Slemmens E.K. (2010), Developing U.S. Nuclear Weapons Policy and International Law: The Approach of the Obama Administration, University of Florida Faculty Publications, s:25-32.

⁴⁰ A.g.e. s:27.

şılmıştır. Başkan Obama dönemi İran nükleer politikası ise yaptırım açısından sürekliliği, müzakere açısından ise değişimi temsil eden bir dönem olmuştur. Başkan Obama kendinden önceki dönemlere nazaran uluslararası hukukun müzakere ve diplomasi yönünü daha fazla vurgulamakla birlikte nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya vizyonu yaratma hedefinin uluslararası hukukla desteklenerek daha güçlü hale getirilmesini öngörmüştür. Altı çizilen bu nokta ile yaptırım seçeneğini koruyarak uluslararası hukukun müzakere ve diplomasi yollarının işletilmesi ile bir nevi opinio juris (bir eylemin yasal bir yükümlülük olarak yürütülmesi) durumunun yaratılması hedeflenmiştir. Söz konusu hedefe paralel şekilde Obama yönetimi strateji belgelerinde NPT'yi nükleer silahların yayılmasını önleme rejiminin merkezi olarak gördüğünü önemle vurgulamıştır.⁴¹ Müzakere ve diplomasiye yapılan vurgu İran'ı NPT rejimine entegre etme hedefine dönük olarak kullanılan önemli bir araç olmakla birlikte yaptırım seçeneği de bu dönemde varlığını korumuştur. Öyle ki Başkan Obama dönemi İran'a nükleer yaptırımların en ağır şekilde uygulandığı dönem olmuştur.

Müzakere ve yaptırım arasında İran'ı NPT rejimine entegre etme süreci bu şekilde ele alınırken, Kasım 2011'de yayınlanan UAEK raporu ile İran'ın nükleer müzakerelerde iş birliği noktasında hareket etmediğine ve nükleer faaliyetlerin askeri amaçlara ulaşabileceğine dair kaygılar dile getirilmiştir. Obama yönetimi caydırıcılık unsuru olarak özellikle bu dönemle birlikte yaptırımlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Raporla birlikte 21 Kasım tarihinde İngiltere ve Kanada İran bankalarındaki işlemlerini durdurma kararı almış; ek olarak Amerika Birleşik Devletleri de İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olabilecek olan kişi ya da kurumlara dönük yaptırımlar uygulayacağını ifade etmiştir.⁴² İran Merkez Bankası üzerinden Tahran yönetimine baskı kurmayı amaçlayan ABD, imzaladığı Savunma Yetki Yasası kapsamında; İran Merkez Bankası ile yapılan ve petrol satım sürecindeki ödeme işlemlerine ilişkin süreci tıkayan önlemler ortaya koymuştur. Fakat bu noktada petrol fiyatları üzerinde herhangi bir oynamanın ABD ekonomisi açısından da kritik sonuçlar doğurabileceği endişesi nedeniyle, Kongrenin de başkan üzerindeki baskısı sonucu Ocak 2012'de AB İran petrolü üzerinde altı aya yayılan bir ambargo üzerinde anlaşmıştır.⁴³ Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik yaptırımlarının temel hedefi Tahran'ın nükleer çalışmalarını ve füze geliştirme sistemini engellemek olmuştur.

Bu kapsamda söz konusu yaptırımlar İran'a silah satışı, yaptırım listesinde ismi olan özel ve tüzel kişilerin mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı gibi konularda düzenlemeler içerirken; devletlerarası tek taraflı yaptırımlar ise bankacılık ve finans sistemi, petrol ve otomotiv sektörü ve İran riyalı başlıklarını kapsamaktadır. Bu çerçevede İran'a yönelik yaptırımlar 2010 yılında tekrar başlamış sonrasında diplomatik müzakerelerin sonuç vermemesinin de etkisiyle 2011 yılı sonlarında sıklaştırılmıştır. 2010 yılında onaylanan ve yürürlüğe giren CISADE⁴⁴ (The New US Sanctions On Iran) yasası ile İran'a yönelik yaptırımların

⁴¹ A.g.e.s:34-36.

⁴² Cordesman, A., Gold, B., Schulte, C. (2014), Iran: Sanctions, Energy, Arms Control and Regime Change, Center for Strategic and International Studies Report, s: 35-49, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140122_Cordesman_IranSanctions_Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2019).

⁴³ Ataev,N.,(2013). "Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran" In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Policy in Global Markets. Budapest, Hungary.s.25-26.

⁴⁴ US Department of the Treasury, The New US Sanctions On Iran, http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/CISADA_english.pdf (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

rımların sertleştirileceğinin sinyalleri verilmiştir.⁴⁵ Süreç dâhilinde Batılı ülkelerin baskısı ile uluslararası bir finans kurumu olan SWIFT İran'ı ağından çıkarmayı kabul etmiş; İran riyali bu süreçte değer kaybederken, karaborsa faaliyetleri artış göstermiş, Mart 2013'te sonlanan mali yılda ekonomi % 6 oranında daralmıştır.⁴⁶ 26 Ocak 2011 tarihinde İran riyali % 8 oranında değer kaybetmiş; 6 Ağustos 2012 tarihinde ise tekrar % 5 oranında devalüasyona uğramış ve Merkez Bankası resmi kuruna göre 1 dolar 15,500 İran riyaline yükselmiştir. IMF verilerine göre İran Gayri Safi Yurtiçi Hasıla oranı 2012 yılı itibarı ile %2 oranında daralmış; 2013 yılında ise bu oran düşmeye devam ederek %1,5 civarında kaydedilmiştir.⁴⁷

Buna ilaveten İran dış ticaret hacmi %28 oranında daralırken, ithalatın da %18 oranında azaldığı gözlemlenmiştir. IMF gelinen durumda Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın tehditkâr tavırlarının İran ekonomisine zarar verdiğini belirtirken; ABD yönetimi ekonomik baskı yolu ile İran'a yönelik politikasında diplomatik izolasyonu önemli bir araç olarak kullanmıştır. Bu doğrultuda AB dışında yer alan ve İran'ın petrol ihracatının %44'ünün gerçekleştirildiği Japonya, Güney Kore, Türkiye ve Hindistan'a yönelik ikna diplomasisi yürütmüş; söz konusu ülkelerin yanı sıra Güney Afrika, Malezya, Sri Lanka ve Tayvan'ın da İran'dan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının kısmen de olsa azaltılması sağlanmıştır.⁴⁸ Bu dönemde Washington yönetiminin diplomatik çabaları sonucunda Çin'in 550.000 varil olan ham petrol alımı 420.000 varile, Japonya'nın 320.000 varil olan ham petrol alımı 210.000 varile inmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin 200.000 varil olan ham petrol alımı 120.000 varile ve Hindistan'ın 320.000 varil olan ham petrol alımı 200.000 varile düşürülmüş; bu şekilde İran'ın 72 milyar dolar olan petrol gelirlerinin 30 milyar dolara geriletmesi hedeflenmiştir. İran gayri safi milli hâsılasının %60'ını oluşturan (2011-2012 yılları arasında) petrol gelirleri bu şekilde düşünce, İran günlük ham petrol ihracatı 1,1 milyon varile kadar gerilemiştir.⁴⁹ OPEC verilerine göre yaptırımlar öncesinde günlük 3,5 milyon varil petrol üreten İran, yaptırımlar sonrasında üretimi azaltmış; Uluslararası Enerji Ajansı'na göre 2013 yılı Ekim ayı itibarı ile üretim günlük 2,5 milyon varile gerilemiştir. Bu verilerle birlikte aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere İran petrol ihracatının en fazla düşüş yaşadığı dönem 2011-2014 yılları olmuştur.

İran ekonomisinde kilit role sahip olan petrol üretimindeki bu düşüş sosyal ve ekonomik hayata dair farklı aksaklıkları da beraberinde getirmiş; karaborsa faaliyetlerinin artmasından işsizlik oranlarının yükselmesine varan birçok sorun ortaya çıkmıştır. Yaptırımlar nedeniyle İran riyali hızla değer kaybederken; uluslararası piyasalarda yabancı döviz cinsinden kaynak bulmanın zor olduğu bir dönemde bu türden bir dalgalanma İran ekono-

⁴⁵ US Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control: Sanctions, Programs and Information, <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

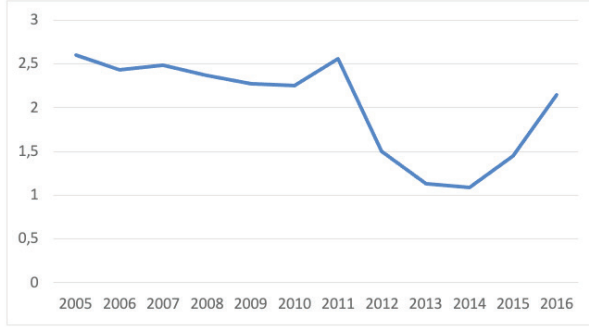
⁴⁶ Macaluso, A. (2014), The Apparent of Iran Sanctions: Iran, Rouhani and the Nuclear Deal, The Hague Institute for Global Justice, Working Paper, s: 10-16, https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/Working-Paper-2-Iran-Sanctions_1409326879.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

⁴⁷ International Monetary Fund Country Report, 2014, Islamic Republic of Iran, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr1493.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

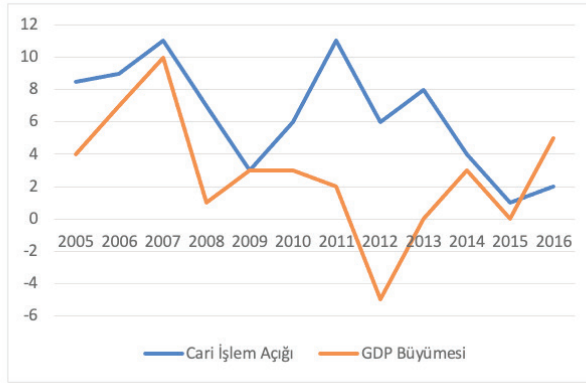
⁴⁸ Macaluso, A. (2014), The Apparent of Iran Sanctions: Iran, Rouhani and the Nuclear Deal, The Hague Institute for Global Justice, Working Paper, s: 10-16, https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/Working-Paper-2-Iran-Sanctions_1409326879.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

⁴⁹ A.g.e.s:10-16.

Grafik 1. İran'ın Yıllık Petrol İhracatı (Milyon Varil)⁵⁰

misini enflasyonist bir baskı içerisine sokmuştur.⁵¹ Yapırımların etkisini azaltmak amacı ile bu dönemde benzin ve ekmeğe yönelik devlet desteği kaldırılarak 60 milyar dolarlık bir yükün hafifletilmesi sağlanmışsa da sübvansenin ortadan kalkması ile bu ürünlerde iki kat üzerinde yaşanan fiyat artışı sosyal hayatta İran halkı açısından oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. Yapırımlar dolayısıyla sanayi kesimi de oldukça büyük yara almış; kısıtlamalar nedeniyle ülkede varlık gösteremeyen yabancı sermayeli firmalar ülkeden çekilirken; satış, hammadde tedariki ve para transferi gibi sorunlar dolayısıyla birçok işletme kapanmış ve bu bağlamda işsizlik oranları da artmıştır. Resmi rakamlara göre %15'ler de seyreden işsizlik gençler arasında %40'lara kadar çıkmıştır.⁵² Ortaya konulan bu verilerle birlikte

Grafik 2. Yapırımların İran Ekonomisi Üzerindeki Etkisi⁵³

⁵⁰ FRED Economic Data, 2020, Crude Oil Exports for Iran, <https://fred.stlouisfed.org/series/IRNXXGOCMBD> (Erişim Tarihi: 06.07.2019).

⁵¹ Ataev,N.,(2013). "Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran" In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Policy in Global Markets. Budapest, Hungary.S. 29-35.

⁵² A.g.e.s:29-35.

⁵³ Evaluacion Riesgo Pais, 2016, Iran: Sanction Relief is First Step in Improving Economy, <https://www.credendo.com/es/node/414> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

aşağıdaki grafikte de gösterildiği üzere yaptırımları yoğunlaştırıldığı 2010-2014 yılları cari açığın ve gayri safi milli hasılanın da oldukça önemli düşüşler yaşadığı yıllar olmuştur.

Söz konusu yaptırımlarla birlikte İran üzerinde nükleer faaliyetleri konusunda baskı yaratılması hedefi derinleştirilirken; yaptırımların etkisinin en üst seviyeye çıktığı 2013 yılı İran'ı Cenevre Anlaşması için masaya sevk eden en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Cenevre Anlaşması

Gerek Ahmedinejad sonrasında yönetime gelen Hasan Ruhani'nin ılımlı söylemlerinin gerekse de Dış İşleri Bakanı M. Javad Zarif'in etkisi ile nükleer görüşmeler de dâhil olmak üzere birçok sorunun çözümüne dair iyimser bir hava oluşmuş; P5+1 görüşmeleri Cenevre'de tekrar başlamıştır.⁵⁴ Obama yönetiminin de yeni Cumhurbaşkanı Ruhani'ye olumlu yaklaşımı sonrası İran ve ABD kanadında diplomatik çözüm yönünde irade güçlenmeye başlamış; tarafların Cenevre'de temsil düzeyleri yükselmiş; ilk defa İran ve ABD Dışişleri Bakanları aynı masada oturarak bir sorunu müzakere ederken, Cenevre Anlaşması taraflar arasında on yıldır yapılan ilk anlaşma olmuştur. Bu çerçevede 25 Kasım 2013'te altı ay süre ile uygulanacak geçici bir anlaşmaya varılmış ve anlaşmanın birinci aşamasında İran açısından şu hedefler gözetilmiştir:⁵⁵

- Mevcut %20 zenginleştirilmiş uranyumun yarısını Tahran Araştırma Reaktöründe yakıt olarak kullanılacak duruma getirmek için bulunduracak, diğer yarısını %5'in altında zenginleştirilmiş orana düşürecek,
- Altı aylık bir süre içerisinde uranyum zenginleştirme oranı %5'i geçmeyecek,
- Natanz ve Fordo uranyum zenginleştirme tesisleri ile Arak ağır su reaktöründe geliştirme faaliyetlerini donduracak,
- Zenginleştirme için yeni tesis kurulmayacak,
- Kullanılmış yakıtın yeniden işlemi yapılmayacak ve yeniden işlem yapılabilir tesisler inşa edilmeyecek,
- UAEK'nın Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasında geçmeyen nükleer bağlantılı tesislere girmesine izin verilmesine ilaveten bu kuruluşa kendi nükleer programı hakkında ilave bilgi sağlanacak ve kapsamlı denetime razı olunacak.

Birinci aşamada İran tarafından esas olarak bu adımların atılması beklenirken; P5+1 ülkeleri için ise şu adımlar öngörülmüştür:⁵⁶

- İran ham petrol satışlarını engellemeye yönelik ilave girişimler durdurulacak,
- İran'ın petrol satışlarından kazandığı ancak dondurulmuş bulunan gelirin üzerinde uzlaşıldığı kadarı serbest bırakılacak,
- ABD'nin ve AB'nin petrokimya, altın ve diğer değerli madenler ihracatına yönelik yaptırımları askıya alınacak,

⁵⁴ Mazhar, M., Goraya, N. (2014), Geneva Deal: Beginning of a New Era Between Iran-US Relations, Journal of South Asian Studies, Vol 29, No 1, s:73-89.

⁵⁵ Kaztman, K., Kerr, P., Nikitin, M. (2014), Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord, Congressional Research Service, s:7-13.

⁵⁶ A.g.e.s:13-14.

- ABD'nin İran'ın otomotiv sanayisine ve sivil ulaştırma güvenliğine yönelik öngördüğü yaptırımları uygulanmayacak,
- ABD, BM ve AB vasıtası ile yeni yaptırımlar konulmayacak, İran'a 8 milyar dolarlık bir kaynak aktarılacak,
- İran'ın insani ihtiyaçlarının ve yurt dışındaki öğrencilerin ödemelerinin karşılanması için yurtdışında dondurulmuş gelirin kullanılması için gerekli adımlar atılacak.

Birinci aşamada bu adımların atılması hedeflenirken ikinci aşamada esas olarak şu başlıklar üzerinde durulmuştur:⁵⁷

- Uzun dönemli ve kalıcı bir anlaşmaya varılması,
- Tarafların hak ve yükümlülüklerinin NPT ve UAEK Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasına dâhil edilmesi,
- BM yaptırımlarının tamamen kaldırılması,
- Arak Ağır Su Reaktörü ile ilgili endişeleri tamamen ortadan kaldıracak, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesini mümkün kılacak düzenlemelerin yapılması,
- UAEK'nın güçlendirilmiş denetleme sisteminin hayata geçirilmesi, Ek Protokolün onaylanması ve uygulanması,
- P5+1 ülkeleri ile İran arasında sivil nükleer işbirliğinin yapılması, modern hafif su reaktörleri, araştırma reaktörleri, nükleer yakıt ve ARGE tedariki üzerinde kapsamlı bir uzlaşma sağlanması.

Karşılıklı olarak bu maddeleri içeren Cenevre Anlaşması, ABD-İran arasındaki nükleer krize daimi bir çözüm getirmekten ziyade, tarafların karşılıklı olarak "güven artırıcı" tedbirler alması şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu gelişmelerle birlikte Cenevre Anlaşması sonrasında 20 Ocak 2014'te Ortak Eylem Planı devreye sokulmuş ve bu plan çerçevesinde İran nükleer faaliyetleri nispeten azaltılmış, nükleer tesislerdeki denetimler artırılmış bunlara karşılık olarak İran'a yönelik yaptırımlar hafifletilmiştir.⁵⁸ Ortak Eylem Planı çerçevesinde İran ile yürütülen müzakereler esas olarak İran ile UAEK arasında, İran ile P5+1 ülkeleri arasında çok taraflı görüşmeler ve P5+1 ile İran arasında ikili görüşmeler olmak üzere üç temel düzlemde gerçekleştirilmiştir. İran Nükleer Güvenlik Anlaşması'nın denetiminden sorumlu olan UAEK aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi tarafından verilen ilgili kararların uygulanmasını da denetlemekle sorumlu olup bu çerçevede son olarak da Ortak Eylem Planı çerçevesinde alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını da denetleme görevini üstlenmiştir.⁵⁹

Esas olarak siyasi görüşmeleri etkilemesi dolayısıyla oldukça kritik olan UAEK özellikle 23 Mayıs'ta açıklanan son raporla birlikte, Ruhani yönetiminin nükleer bilgi paylaşımı noktasında iyileşme kaydettiğini bildirmiştir. Yine bu raporda uranyum zenginleştirme

⁵⁷ The White House, 2015, Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal, Washington DC, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

US Department of State, Nuclear Agreement With Iran, <https://2009-2017.state.gov/p/nea/p5/index.htm> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

⁵⁸ Katzman, K. (2015), Iran: US Concerns and Policy Implications, Washington DC, Congressional Research Service, s:16-27.

⁵⁹ A.g.e.s:16-27.

faaliyetinin önemli ölçüde azaltıldığı ve 24 Kasım'da yapılan anlaşmadan bu yana, %5'in üzerinde zenginleştirme faaliyetine gidilmediği kaydedilmiştir.⁶⁰ Bu raporla birlikte İran'ın Cenevre anlaşması yükümlülüklerini yerine getirme noktasında sorumlu davrandığını belirten UAEK, bir taraftan da BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararların yerine getirilmediğini ifade etmiş; askeri kurumlarla bağlantılı olarak başlatılan çeşitli faaliyetlerin ve nükleer başlık geliştirme çalışmalarının olduğu yönünde şüphelerinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁶¹ UAEK ile denetimler temelinde bu şekilde müzakerelerini yürüten İran yönetimi bir taraftan da P5+1 ülkeleri ile çok taraflı siyasi müzakereleri yürütmüştür. P5+1 ülkeleri adına AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ile İran Dış İşleri Bakanı M. Javad Zarif tarafından yürütülen çoklu müzakerelerde 20 Temmuz'a kadar nihai çözüme varılması hedeflenmiştir.

16 Haziran 2014'te yapılan müzakereler ile birlikte beşinci turunu tamamlayan müzakere sürecinin diğer bir görüşme zemini P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen ikili görüşmeler olmuştur. Özellikle ABD ile İran arasında yürütülen ve kamuoyuna açıklanmayan temasların oldukça etkili olduğu bu süreç, Ruhani'nin iş başına gelmesi sonrasında Umman'ın başkenti Muskat'ta yapılan görüşmelerle başlamış; bu çerçevede Cenevre anlaşmasının da bu gizli görüşmeler sonrasında kaydedilen bir gelişme olduğu iddia edilmiştir.⁶² Esasen çoklu görüşmelerden sonuç alınmadığı durumlarda ikili görüşmelerin oldukça kritik olduğu bu süreçte özellikle ABD ve İran yönetimleri gerek nükleer faaliyetler gerekse de ikili ilişkilerin genel seyri açısından ilerleme kaydetme fırsatı yakalarken; söz konusu görüşmeler nükleer faaliyetler temelinde farklı başlıklar (faaliyetlerin ne şekilde ve hangi aşamalara yürütüleceği..) altında gerçekleştirilmiştir. P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen gerek çok taraflı gerekse de ikili müzakerelerde, esas olarak ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere etkili olmuştur.

Bu çerçevede Batılı ülkeler nezdinde müzakere başlıkları İran'ın nükleer faaliyetlerini barışçıl zeminde tutmak ve askeri düzlemde herhangi bir noktaya kaymasını engellemek zemininde şekillenmiştir. Müzakere süresince ABD yönetimi ve müttefik ülkeler esas olarak, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, yakıt dönüştürme faaliyetlerini sonlandırılması, Arak'taki Ağır Su Nükleer Reaktörü inşasının durdurulması, santrifüj sayısının 20 binden 5 binin altına indirilmesini, Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması ile Nükleer Güvenlik Anlaşması Ek Protokolü'nü onaylanması ve bu çerçevede UAEK ile tam anlamıyla iş birliğine gidilmesi başlıklarına odaklanmışlardır. Altı çizilen konu başlıklarında yürütülen temaslar neticesinde 14 Temmuz 2015 tarihi ile birlikte, İranlı ve AB'li diplomatlar 12 yıllık bir sürecin ardından müzakerelerde anlaşmaya varıldığını açıklamışlardır.⁶³

⁶⁰ IAEA Atoms for Peace, 2014, "Impelementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran", <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-28.pdf> (Erişim Tarihi: 05.07.2019).

⁶¹ ISIS, 2014, Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

⁶² Sinkaya, B. (2006), "II. Körfez Savaşı Sonrası Irak'ta Yönetimin Yeniden Tesisi," M. Şahin ve Taştekin, M. (der.), *II. Körfez Savaşı*, Ankara, Platin Yayınları, s:20-25.

⁶³ The White House, 2015, The Iran Deal, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/07/14/iran-deal> (Erişim Tarihi: 07.06.2019).

Sonuç

Çalışma ile İran nükleer faaliyetlerine ilişkin yürütülen müzakerelerde (ABD, P5+1 ülkeleri ve İran arasında) uluslararası hukukun yaptırım ve müzakere gücü ele alınmıştır. Bilhassa Başkan Bush ve Obama dönemlerine odaklanılmış olup, bu dönemlerde yürütülen İran nükleer müzakerelerinin *yaptırım ve müzakere* ekseninde ne şekilde ele alındığı tartışılmıştır. Başkan Bush ve Obama dönemlerine İran nükleer müzakereleri açısından karşılaştırmalı olarak bakıldığında en belirgin fark uluslararası hukukun ele alınış biçimidir. Başkan Bush döneminde uluslararası hukukun müzakere yönü nispeten zayıf kalırken, Başkan Obama döneminde İran nükleer faaliyetleri açısından müzakere ve angajman başlıkları öne çıkmıştır. Bu noktada vurgulamak gerekir ki, Başkan Obama yönetimi her ne kadar müzakere ve angajman kavramlarına yoğun bir vurgu yapsa da döneminde İran nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin yaptırım seçeneğini de etkin şekilde kullanmıştır. Başkan Bush dönemi ile karşılaştırmalı olarak bakıldığında nükleer müzakerelerde bir süreklilik unsuru olarak karşımıza çıkan bu politika, müzakere ve angajman kavramlarını da içerisine alarak İran Nükleer Anlaşması'na giden süreci hızlandırmıştır.

ABD'nin dış politika davranışına dair ortaya konulan “*havuç-sopa*” yaklaşımının klasik bir örneği olarak değerlendirebileceğimiz bu yaklaşımın yanı sıra her iki başkan döneminde de öne çıkan bir diğer kavram ise “*caydırıcılık*” olmuştur. Bu kavram çerçevesinde bakıldığında Başkan Bush yönetimi müzakere ve angajman seçeneğini caydırıcılığın bir unsuru olarak görmeyerek askeri müdahaleye uzanan seçenekleri dahi tartışmıştır. Başkan Obama ise P5+1 ülkeleri ile yürüttüğü müzakereler ve BM Güvenlik Konseyi çatısı altındaki yaptırımlarla iki eksenli bir politika ile caydırıcılık seçeneğini devreye sokmuştur. Bu yönü ile Başkan Obama döneminde ABD'nin İran nükleer politikasında uluslararası hukuk caydırıcı bir unsur olarak öne çıkmıştır. Söz konusu caydırıcılığın en önemli aşaması ise yaptırımların uygulanmaya başladığı 2010 yılında kendini göstermekle birlikte 2011 yılından 2014 yılına uzanan süreçte artarak devam etmiştir. Uluslararası hukukun devletler üzerinde etkinliğini görmek açısından hayli kritik olan söz konusu süreç, Barack Obama dönemi dış politika parametrelerinin ve bunların İran nükleer politikasına yansımalarının anlaşılması noktasında da oldukça önemlidir.

Obama Doktrini olarak ifade edilen söz konusu politika “*smart power-akıllı güç*” kavramı ile diplomasi ve yaptırımların birleştirilmesi olarak kendini göstermiştir. Bu doğrultuda diplomasi ayağından vazgeçmeden ekonomik yaptırımlarla İran'ı nükleer faaliyetlerini sıfırlama doğrultusunda etki altına almayı hedefleyen Obama yönetimi, uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sık sık vurgulamıştır. Bu noktadan da anlaşılacağı üzere İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırma hedefini ABD ekseninden çıkartıp uluslararası sisteme yayma noktasında hareket etmiştir. İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırma hedefinin ABD ekseninden çıkartılıp uluslararası sistemde bir norm olarak uygulama girişimi Obama yönetiminin uluslararası hukuk açısından *opinio juris* (bir eylemin yasal bir yükümlülük olarak yürütülmesi) hedefi ile hareket ettiğini göstermiştir. Bu hedef doğrultusunda bir taraftan ABD'nin nükleer silahsızlanma hedefine dönük olarak uluslararası hukuku ne derece etkin şekilde kullandığı vurgulanmak istenirken, diğer taraftan stratejik bir rakip olarak İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda sınırlandırılması öngörülmüştür. Uluslararası hukuka yapılan vurgunun en belirgin göstergesi Başkan Obama döneminde NPT rejimine ve UAEK'ya yönelik vurguda; stratejik bir rakip olarak İran'ın sınırlandırılma hedefi ise müzakerelerin yürütülme biçiminde kendini göstermiştir.

Müzakerelerin yürütülme biçimlerinin değerlendirilmesi çalışmanın “Nükleer Yaptırımlar ve İran’a Etkileri” başlığı altında ele alındığı üzere stratejik olan ve olmayan olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilebilmektedir. Hedeflenen devletlerin müzakereye teşvik edilmesi, kamuoyunu sürecin duyurulması, olası olumsuzluklara karşı müttefiklere danışılması ve ekonomik olmayan düzeyde ambargo uygulanması olmak üzere dört aşamada işletilen müzakere süreci ABD’nin İran nükleer müzakerelerinde stratejik amaçlar doğrultusunda hareket ettiğini göstermiştir. Altı çizilen bu noktalarla birlikte yine bu bölümde (Nükleer Yaptırımlar ve İran’a Etkileri) gerek yürütülen müzakerelerin gerekse de uygulanan yaptırımların İran ekonomisine nasıl etki ettiği ve çözüme giden süreci ne derece hızlandırdığı ortaya konmuştur. Özellikle İran’ın izolasyon ve yaptırımlardan sıyrılarak dünyaya entegre olma ihtiyacını da tetikleyen söz konusu müzakere ve yaptırımlar, uluslararası hukukun etkin şekilde ele alınması ve kullanılması durumunda uzun vadeli çözümler doğurabileceğini ve dolayısı ile nihai hedef olan uluslararası istikrar ve barışın sağlanabileceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Ataev,N. (2013). “Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran” In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Policy in Global Markets. Budapest, Hungary.s.25-26.
- Bahgat, G. (2006), Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran, Iranian Studies, Vol 38, No 3, s:307-323.
- BBC Türkçe, 2013, “Türkiye İnan Anlaşmasının Neresinde?”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131126_iran_turkiye (Erişim Tarihi:10.03.2019).
- Brzezinski, Z., Gates, R.M. (2004), Iran: Time for a New Approach, Report of an Independent Task Force, Council on Foreign Relations, s:3-8, https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/0876093454_content.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- Cordesman, A., Gold, B., Schulte, C. (2014), Iran: Sanctions, Energy, Arms Control and Regime Change, Center for Strategic and International Studies Report, s: 35-49, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/140122_Cordesman_IranSanctions_Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2019).
- Council on Foreign Relations, 2010, The U.S. India Nuclear Deal, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- Council on Foreign Relations, 2021, North Korean Nuclear Negotiations, <https://www.cfr.org/timeline/north-korean-nuclear-negotiations> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
- Damato, J. (2011), US Strategic Competition with Iran: Energy, Economic Sanctions and Nuclear Issue, Center for Strategic and International Studies, s:26-42.
- Ekinci, A.C. (2009), Iran Nükleer Krizi, USAK Yayınları, s:57-61.
- EU Council on Foreign Relations Policy Brief, 2017, Pre-Emptying Defeat: In Search of North Korea’s Nuclear Doctrine, s: 2-11, https://ecfr.eu/archive/page/-/ECFR-237-In_search_of_North_Korea_nuclear_doctrine.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- Evaluacion Riesgo Pais, 2016, Iran: Sanction Relief is First Step in Improving Economy, <https://www.credendo.com/es/node/414> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- Fite, B., Kasting, N. (2012), US and Iranian Strategic Competition: The Impact of China and Russia, A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy, s: 44-46, <https://www.csis.org/analysis/us-and-iranian-strategic-competition-impact-china-and-russia> (Erişim Tarihi: 07.09.2019).
- FRED Economic Data, 2020, Crude Oil Exports for Iran, <https://fred.stlouisfed.org/series/IRNNXGOCMBD> (Erişim Tarihi: 06.12.2019).
- Galmohammadi, V., Imani, P. (2016), The Legitimacy of Economic Sanctions Againsts Islamic Republic of Iran in the Light of International Economic Law: Legal Effects and Economic Consequences, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol 7, No 3, s: 60-70.
- Hindustan Times, 2015, Will not Sign Nuclear Non-Proliferation Treaty: Pakistan,<https://www.hindustantimes.com/world/will-not-sign-nuclear-non-proliferationtreatypakistan/story-EBrXNq5WWTpTc8VqlwoVKJ.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

History, “Eisenhower on Atomic Energy”, <https://www.history.com/topics/us-presidents/eisenhower-on-atomic-energy-video> (Erişim Tarihi: 29.02.2019)

IAEA Atoms for Peace, 2014, “Impelementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran”, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-28.pdf> (Erişim Tarihi:05.12.2019).

Ilieva, J. Dashtevski, A. Kokotovic, F. (2018), Economic Sanctions in International Law, *Journal of Economics*, Vol 9, No 2, s: 201-203.

International Atomic Energy Agency, 1959, The Texts of the Agency’s Agreements With The US, <http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1959/infcirc11.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

International Atomic Energy Agency, 2003, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

International Atomic Energy Agency, 2007, IAEA Safety Glossary, https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1290_web.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

International Atomic Energy Agency, IAEA and Iran: Chronology of Key Events, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events> (Erişim Tarihi: 08.09.2019).

International Monetary Fund Country Report, 2014, Islamic Republic of Iran, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr1493.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

International Peace Institue, 2010, https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2010/04/pdfs_koreachapt2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

ISIS, 2014, Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf (Erişim Tarihi:05.12.2019).

Katzman, K. (2015), Iran: US Concerns and Policy Implicatins, Washington DC, Congressional Research Service, s:16-27.

Kazi, R. (2016), India The NSG and the Chinese Impasse, *E-International Relations*, s:1-3, <https://www.e-ir.info/pdf/64799> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

Kaztman, K., Kerr, P., Nikitin, M. (2014), Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord, Congressional Research Service, s:7-13.

Lean, A. (2011), Democracy Promotion, Sanctions and Iran: Obama’s Policy Trade Off, Mount Saint Vincent University, Department of Political Science, Research Project, s:28-36.

Macaluso, A. (2014), The Apparent of Iran Sanctions: Iran, Rouhani and the Nuclear Deal, The Hague Institue for Global Justice, Working Paper, s: 10-16, https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/Working-Paper-2-Iran-Sanctions_1409326879.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

Mark Hibbs, 2012, The Unspectacular Future of the IAEA Additional Protocol, <http://carnegieendowment.org/2012/04/26/unspectacular-future-of-iaea-additional-protocol> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

- Mazhar, M., Goraya, N. (2014), Geneva Deal: Beginning of a New Era Between Iran-US Relations, *Journal of South Asian Studies*, Vol 29, No 1, s:73-89.
- Milani, A. (2010), The Shah's Atomic Dreams, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- Özcan, N., Özdamar, Ö. (2009), Iran's Nuclear Program and the Future of US-Iranian Relations, *Middle East Policy*, No 1, s:3-5.
- Sinkaya, B. (2006), "II. Körfez Savaşı Sonrası Irak'ta Yönetimin Yeniden Tesisi," M. Şahin ve Taştekin, M. (der.), II. Körfez Savaşı, Ankara, Platin Yayınları, s:20-25.
- Slemmens E.K. (2010), Developing U.S. Nuclear Weapons Policy and International Law: The Approach of the Obama Administration, University of Florida Faculty Publications, s:25-32.
- Sundaram, K., Ramana, M.V. (2018), India and the Policy of No First Use of Nuclear Weapons, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Vol 1, No 1, s:152-168.
- The New York Times, 2015, The 'Axis of Evil' Speech, <https://www.nytimes.com/video/us/politics/10000004021075/the-axis-of-evil-speech.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).
- The Times of India, 2007, India Dismisses NPT as "flawed" Treaty, <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/india-dismisses-npt-as-flawed-treaty/articleshow/1799434.cms> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).
- The White House, 2015, Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal, Washington DC, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- The White House, 2015, The Iran Deal, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/07/14/iran-deal> (Erişim Tarihi: 07.06.2019).
- United Nations, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- US Department of Energy, "The History of the Nuclear Energy", Washington DC, s:4-15, https://www.energy.gov/sites/prod/files/The%20History%20of%20Nuclear%20Energy_0.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2019).
- US Department of State, Nuclear Agreement With Iran, <https://2009-2017.state.gov/p/nea/p5/index.htm> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- US Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control: Sanctions, Programs and Information, <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- US Department of the Treasury, The New US Sanctions On Iran, http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/CISADA_english.pdf (Erişim Tarihi: 02.10.2019)
- Watson Institute for International Studies, The United States and the Iranian Nuclear Program: Policy Options, <http://www.choices.edu/resources/twtn/documents/choices-twtn-iran-options.pdf> (Erişim Tarihi: 03.09.2019).

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: IV

2019

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Cansın Kemal CAN, Sosyal Devlette Mali Sürdürülebilirliğe Dair Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği 1- 22

Muhammed Emin GÜRSOY, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapmış Bazı Emin Ağaların Muhallefatları Üzerinden Bir Değerlendirme 23-48

Meysune YAŞAR, Başkan Bush ve Obama Dönemleri “İran Nükleer Krizi”: Yaptırım ve Müzakere Arasında Uluslararası Hukukun Rolü 48-71

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: IV

2019

No: 2

CONTENTS

Cansın Kemal CAN, Appraising the Fiscal Sustainability in a Welfare State: Evidence from Turkey 1- 22

Muhammed Emin GÜRSOY, An Evaluation on The Muhallefats of Some Emin Agas Who Worked in the Ottoman Bureaucracy in the Second Half of 18th Century 23-48

Meysune YAŞAR, “Iran Nuclear Crises” in President Bush and Obama Eras: The Role of International Law between Sanctions and Negotiations 48-71

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat, Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy / İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Cilt / Volume: IV 2019 No:2